

చ॥ పురుషులకెల్లదక్షిణతముఖ్యముగావున నీవుసత్యవా
 క్షరణినిజూపఁగోపపడ, సంశయమున్విడినాదువాక్కును
 స్థిరమనినమృతత్యముగఁజెప్పము నామ్రయవృత్తి మెల్లనో
 నరసుడమోనగించుటకుఁ జాలినదాననె, నీవెటుంగవే॥ ౨౩.

అర్థము.—పురుషుడొం = పురుషులకు, దక్షిణ్యంహి = దక్షిణవా
 యకర్తమే, అజప్రం = మిక్కిలి, ప్రవిదితగణః = ప్రసిద్ధమైనగణము, (అం
 దుకని) త్వద్భుతకథనాత్ = నీవుసత్యముచెప్పటవలన, మాకుశ్యేయం = కో
 పింపను, ప్రత్యయాత్ = విశ్వాసమువలన, మామకీన = నాదయిన, సల్లాప =
 మాటయందు, గతీతవిరయః = పోయినసంగయముగలవాడవై, సత్యమేవ =
 యథార్థమునే, అనుయతః = అనుసరించినవాడవై, సకలాం = సమస్తము
 యిన, తస్య = నాప్రియనియొక్క, అవస్థాం = స్థితిని, కథయ = చెప్పయా.
 అన్యీ = నేను, వంచనీయా = వంచించలేగినదానను, నాన్తి = కాదు.

తాత్పర్యము.—పురుషులకు దక్షిణవా యకర్తము-అనగా నుదారస్వ
 భావము వహించుట మిగుల ప్రశంసనీయము. అందువలన నీవు నేనేమియును
 కొంచునోయని సంశయింపక యథార్థముగనే యతని వృత్తాంతమును, నన్ను
 మోసపుచ్చక చెప్పము.

యాత్యండు తననూతయందు తనభార్యకు నమ్మకము గలుగుటకుగాను
 “ త్వమపిశయనేకంవలగ్నాపురామ ” ఇత్యాది శ్లోకముల తమరహస్యవృత్తాం
 తమును చెప్పుచుని మేమునితో చెప్పియంపెను. ఆయాత్యుద్ఘాతించినట్లుగనే,
 యాయాక్షియునిజీర్ణహస్య వృత్తాంతము నిదర్శనముగ కొరియే యిట్లడుగుతు
 న్నట్లు కనుపట్టుచున్నది “ దక్షిణ్యం ” “ కుల్యోనేకత్రదక్షిణః ”
 అని పలువుర స్త్రీలయందు సమానభావముతో మెలఁగువాఁడు దక్షిణ్యండు.
 అట్టివాడు మిగుల నాదార్యముగలవాడు కావలయు. తనభర్తయుట్టివాడని
 తెలిసికొనినది గనుకనే బానికర్తన మెట్టిదైనను తనకు సంగోపముఁ జేయు
 నని చెప్పినది.

శ్లో॥ తత్సేహార్ద్రప్రవిమలమనాజీవి లేశస్యవార్తాం
శంసేదానీమితరవనితా సంగరూపాంచకామం
అస్తచ్చేతస్సమమఖిలతో వ్యక్తిభేదేపీద్య
గ్వాస్యాత్తస్యాభిలషితమిదం సాధుపీయూషమేవ ॥

చ॥ వరుపయినీకుఃగల్గుహితభావవి నిర్మలచిత్తవృత్తితోఁ
బరవనితానురాగమున, భాసిలియున్ననుగచ్ఛరిత్రీముఖ
వెఱవక చెప్పమాప్రియునివృత్తముమాకును, మేఱుభిన్నమై
వఱలినజిత్తముక్కటియె, వానిప్రియంబె సుధారసంబగున్ ॥ ౨౪

అర్థము.—తత్సేహార్ద్రప్రవిమలమనాః = వానిశ్శేహముచేనిర్మలమైన
మనస్సుగలవాఁడవై, ఇతరవనితాసంగరూపాంచ = అన్యస్త్రీసంభోగరూప
మైనటువంటియు, తేది లేశస్య = భర్తయొక్క, వార్తాం = కథన, ఇదానీం =
ఇప్పుడు, కామం = యశ్చేష్యముగ, శంస = చెప్పము, వ్యక్తిభేదేపి = శరీ
రములవేరైనప్పటికి, అస్తచ్చేతః = మామనస్సు, అఖిలతః = అన్నివిషయములను
సమం = ఒక్కటియే. తస్య = వానియొక్క, అభిలషితం = కోరిక, కీద్య
గ్వాస్యాత్ = ఎట్టిదేనికానియు, ఇదం = ఇది, సాధు = మోగ్యమైన, పీయూ
షమేవ = అమృతమువంటివె యగును.

కాత్వర్యము. అతనిశ్శేహముచేత నిర్మలమైన మనస్సుగలవాఁడవు
గనుక, నన్యస్త్రీ సంగరూపమైనను సరె యతని వృత్తాంతమును యధేచ్ఛగాఁ
జెప్పఁగలిగియుండువు. మేము రెండురూపములు భరించియుండినను ప్రతికా
ర్యముండును మామనస్సుకటియె. అతఁడెట్టికోరిక కోరిచేసినను ఆచరి
వాప్రకృతావధానమందమృతమయ్య మేయగుగాని, కోపకారణముగా నేరదు.

శ్లో॥ వ్యాధిగ్రస్తప్రకృతివికల స్వావధిస్త్వరూపా
స్యాదత్రేహిప్రకృతిమహితానంబృతాశేషజాడ్యా
తస్మాదన్యప్రకృతి విరసంచాపివృత్తంమనోజ్ఞం
తన్యస్యాదిత్య విరతమహంసాధువృత్తంహిమన్యే ॥

చం॥ కటువుగనున్నరోగికి నుఖంబొనరించునుమందిమందునం
కటములనెల్లఁబొప్పియుట, కాంచుమనోజ్ఞ చరిత్రమెంతయే
గుటిలతనూననిమ్ము, వినగోరెద సాధుచరిత్ర మట్లునా
యటమటఁదీర్పఁగా, యగినయశాపధమింకొకడుండు నేఘనా ౨౫.

అర్థము. ప్రకృతిహానితా = స్వభావవిధమున విర్యముచేసొప్ప
చున్న, ఓషధిః = జాడ్యవివర్తకమునవస్తువు, తక్తదూపాపి = చేదుగలదైనను,
సంహృతాశేషజాడ్యా = పోగొట్టఁబడినసూక్ష్మరోగములుగలదై, వ్యాధిగ్రస్త
ప్రకృతివికలస్య = రోగమునచ్చిత్వబాధమునుండి వికారముఁ జెందినవానికి,
అదతైహి = భార్యప్రతిరోగ్యమును చేయుచున్నదిగా, తస్మాత్ = అందు
వలన, తస్య = అట్టి, ఆస్య = ఈనాభర్తయొక్క, మనోజ్ఞం = స్వభావము
దరమయిన, వృత్తం = వృత్తాంతము, ప్రకృతివిరసంచాపి = స్వభావమునుండి
చెడిపోయినదైనను, ఆవిరతం = మిక్కిలి, సాధువృత్తంస్యాదితి = మంచిచేయ
వునని, అహం = నేను, మన్యే = తలఁచును.

తాత్పర్యము. జాడ్యవివర్తన సామర్థ్యముగలయోషధివిశేషము నేనిం
చువత్తును చేదుగానున్నను, రోగి నారోగ్యమునుఁ జేయురీతి, స్వభావముగ
యోగ్యమును నాభర్తవృత్తాంతము ప్రకృతమున నవ్యాసంగదులచే వినుటకు
కఠినముగా నుండునదైనను, ఎట్లైననతనికి సుఖమునే లోరెడునాకు నడివిన
నింపుగనే యుండునుగాని కటువుగాదు.

శ్లో॥ లోకేవస్తూన్యపి కఠినన స్వస్వభావేనచేతో
వైకల్యాపాదనపటుతరాణ్యప్యనేహప్రకృత్యా ।
ఇష్టానిస్యర్షగరలమసువ్యాధినంగ్రిస్తకాయ
స్యాస్త్రీకించాతదవసరభూవై కృతాక్షేపదక్షం ॥

చం॥ కరమువికారముల్లుపఁగాఁదగు వస్తువయంబుకాలవై
ఖరినిమనోహరంబగుటఁగాంచవు, యెప్పుడుఁజంపఁజాలిన
గరలముప్రాణముల్విడుచు కాలమునందు సుధానమంబుగా
వఱలుచుపర్యరోగములఁ బాపఁగలేదొకజీవనప్రదా ౨౬.

అర్థము.—లోక = ప్రపంచమందు, కలిచన = కొన్ని, వస్తుని = వస్తువులు, స్వస్వభావేన = తమస్వభావముచేత, చేసోవైకల్యాపాదకపటుతరాణ్యపి = మనస్సునకువికారము చేయుటయందు మిక్కిలి సమర్థములైనను, అనే హాప్రకృత్యా = కాలస్వభావముచేత, ఇష్టాని = ఇష్టములైనవి, స్వః = అవును. అనువ్యాధిసంగ్రస్తకాయస్య = ప్రాణాపాయకరమైన లోగముచే బీడింపబడుచున్న శరీరముగలవానికి, గరలం=విషము, తదవసరభూవైకృతాత్మే పదక్షం, తదవసరభూ = ఆసమయమందైన, వైకృత = వికారమును, అత్యేష = పోగొట్టుటయందు, దక్షం = సమర్థమైనది, వస్యోక్తింవా = కాదాయేమి.

తాత్పర్యము.—లోకమందు విషము ఎప్పుడును తనను జీవించినవాని ప్రాణమునుతీయు స్వభావము గలదైనను, ప్రాణాపాయకమయిన వ్యాధిపీడితుడగు వానిబాధపోగొట్టి ప్రాణమిచ్చునట్లుగా, వాప్రియునినడతడి, మహాకష్టము వినుటకు కష్టముగా నుండునదేయైనను, సమయమునబట్టి యిష్టముగ నేయుండును. సమయమునగా ఎఱైన నతడు జీవించియుండిన చాలుననియు అతడు ముఖముగ నుండినగాని తనప్రాణములు దక్కవనియు తలంచుచున్న కాలమని తాత్పర్యము.

శ్లో॥ ధర్మర్థోదేప్రభవతి యయామోద్యతైత్యక్తశంకం
సంకోచేనత్యుపగతనయంభద్యతేసానతీహి ।
ధర్మజ్ఞాస్తేసుకృతచరితాః కామనక్తాశయానా
ముద్ధారార్థంకలుష జలధేన్సంవదంత్యేవనన్యై ॥

చం॥ పెనిమిటిసంతరించుతటి బ్రీతివహించుట, శంకమానుచు
పనవినభర్తడుఃఖముల బాములనొందుట, నీతివేదియౌ ।
ఘనతరసాధ్వలక్షణముగా వచియుండురు ధర్మవేత్తల
మనసిజతాపవార్ధి పరిమగ్నులనుద్ధరణంబొనర్చగా ॥ ౨౭.

అర్థము. యయా = ఏక్తిచేతను, త్యక్తశంకం = నిస్సందేహముగా,
భర్తః = పెనిమిటి, మోదే = సంకోచము, ప్రభవతిసతి = కలిగినదగుచు

జగా, మోద్యతే = సంకోషించునో, సంకోచేనతి = విచారముసంభవింపగా
ఉపగతనయం = తెలిసికొనినవీతిమార్గముగలదై, భిక్ష్యతే = విచారించునో,
చా = అట్టిస్త్రీ, సతీహి = సతివ్రతగదా. (అనునీయాటను) తేమ్యుతవ
వితాః = పుణ్యాశ్శులై నట్టియం, సర్వ = సమస్తమైన, ధర్మజ్ఞాః = ధర్మశా
స్త్రీవేత్తలు, కలుషజలధైః = పాపసముద్రమునుండి, కామసక్తాశ్చయానాం =
అన్యధపీడితులగువారియొక్క, ఉద్ధారార్థం = రక్షించుకొలెడు, సంపదం
త్యేక = చెప్పచు చేయువారు.

తాత్పర్యము. మన్మథపీడితులైనవారిని పాపసముద్రమునుండి రక్షించు
టచే అనగా ఉద్ధారములకు జొరవగునట్లు చేయుటకే, మనువు మొదలగు ధర్మ
జ్ఞులందఱు, ధర్మసంశోధములైన సంతసించునదియు, గుఱుమునొందిన తా
మను భిన్నయగుస్త్రీయే పతివ్రతనుగా నెన్నుచున్నారు. అనగా ధర్మగుణవోష
ములను గణింపక, యతనిగుఱుఁగుఁగుఁగులు తనవిగా నెంచినదే పతివ్రత.

“ నాక్షిణ్యంహి ” ఇత్యాది 23 వ శ్లోకము మొదలు 27 శ్లోకముల
అను నీయత్నంగన తనను పుత్రసమానుడగు మేఘునిఁబొంది తనధర్మ యన్యథా
నితా సంగరూపాది వ్యాపారమున నుండినను సంకయింపక చెప్పమని పదే
పదే యడుగుట గానవచ్చుచున్నది. లోకమున పుకఱుడనృష్టి లోలుఁడై
యుండిన, స్వీయమైనను ఖండితవ్యాపారము నవలంబించుట సహజము.
ఇంతేకాక యాయాక్షి యేష్యమనఁబడెనను వాధుని పరస్త్రీసంగము సహింప
కుండుట యుత్తరమేఘమున “ కితవరమయన్ ” (ఉ. మె. 51) ఇత్యాది
యత్నండు చెప్పిన రహస్యవృత్తాంతమున స్పష్టమగు చున్నది. కాని ఇప్పు
డీమె తనవాధుడనృష్టి సక్తుడైనను ఆతనికర్తవ్యము తనకన్యుతపా
యమనియు, వ్యాధిగ్రస్తునికి తిక్తమగునో వధివిశేషయాళోగ్యమిడునట్లు, తన
తాపమును బోగొట్టి బ్రదికించుననియుఁ జెప్పచు నత్యాశచే దానినె వివగోరు
టయించుక విరుద్ధంబుగ గాన్పింపవచ్చును. కాని ఇట్టిమె తలంచుటకు
నమితంబగు పాతివ్రత్యమె కారణము. మొదట యశుని కాపకారణ మియ
క్షియం దత్యాసక్తతమయియు కుచేయఁడందులననే భార్యనెడబాయుటయే
శక్యగా విధింపెననియు, యశులతికామున లగుటకలన నీయక్షి యత్నంగన

పరస్పరము, తమవియోగమున జీవించియుండుకో లేదోయని శంకించినయొక్క మేఘసందేశమున, “ విరహగుణదా ” జీవితాలంబనార్థి ” యిత్యాది యక్షవాక్యములవలన తెలియుచున్నది. అట్లు కావ్యగ్రంథుఁడగు తనభర్త యెనిమిది మాసములనుండి తన నెడలాని జీవించియుండుట దుర్లభంబని తలచి, అన్యస్త్రీ సంగమమువలన నైనను జీవించియుండిన చాలునని యెంచినదై, స్త్రీసహజములగు ఖండితాదివ్యాపారముల నీసమయమున విడిచి, ఇతరసమయముల సహింప శక్యముకొనున్నను, ఆచార భర్తృవిషయక శుభోదంతముగుటవలన తనకు ప్రాణదానసమర్థంబగునని యంత యత్యాగురతచే వివగోరినది. ఇట్లుగోరుట “ ఆరూఢిముదితహృష్టప్రప్రీతి మలినాకృతామృత మ్రియేతయానారీసాస్త్రీ శ్చైయాపత్రివతా ” యను సనాతన ధర్మశాస్త్రాను సరణముగుటవలన పత్రిత్రతకు సహజముగ నేక నృప్తుచున్నది. మరియు “ భర్తృహృదయే ” యనునది ఈమెకు ధర్మశాస్త్రమందలి గౌరవమును, నద్దాని సమయోచితము సరణమును గూడ తెలియజేయుచున్నది. కావునఁ బత్రిత్రతయు స్త్రీ తనభర్తకు సంఘోషకరముగు నొకవిషయము తనకొకవేళ విరుద్ధముగనున్నను, దానియందలి విరుద్ధభావమును విడిచి మోదముతోనె స్వీకరించునని తాత్పర్యము.

శో॥ త్వంతంపశ్యేరవిరతమముం చేత్పురాకీదృగానీ
తస్మిప్రత్యాస్తేకథమివ ముప్రప్రాణనాథోవనాస్తే ।
ఉత్తావరధ్యంరమణకుశలోదంత సంప్రాణితంమే
హృత్స్నింపుష్టంసమభిమతతద్వార్తయావంతమస్య ॥

మ॥ మునునానాథునిగాంచి యుంటివిగదా పూర్వంబుదానెట్టులుం
డెనొయీ వేళ నెటుండెనో డెలుపఁగానినోరెదోమేఘు, కా
నను, నిక్కంబువచింపు భర్తృకుశలానందైక సంప్రాణితం
బనినాచిత్త మెఱింగి నాథచరితాలాపంబుచేఁబెంపుమా॥ ౨౮.

అర్థము. త్వం = నీవు, తం = అట్టివానిని, ఆవిరతం = చాలపర్యాయములు, పశ్యేత్ = చూచితివని, ముప్రప్రాణనాథః = నాభర్త, తనాస్తే = ఆరణ్యప్రదేశమున, పురా = పూర్వమందు, కీదృక్ = ఎట్టివాడు, ఆ

సీత = ఆయినో, సంప్రతి = ఇప్పుడు, కథమిత = ఎట్టుగా, ఆస్తే = ఉన్నాడో
 కథ్యం = నిజమును, ఉక్త్వా = చెప్పి, రమణుకలో దంతసంప్రాసితం =
 భర్తకుళలవార్తచే బ్రదికింపబడిన, మే = నాయొక్క, హృత్ = మనస్సును,
 సుఖభిమతతద్వార్తయా = ఇంపగునావృత్తాంతముచేత, సుశ్రుష్టం = పోసిం
 పబడినచానిగా, సంతసుప్య = చేయుమా.

తాత్పర్యము. వీవునాభర్తను పలుమారులు చూచియుందువు. ఆయన
 యరణ్యమగుదు మనుచెట్టులుండెనో ఇప్పుడెట్టులున్నాడో చెప్పుము. అతని
 కుళలవార్తచెప్పినన్ని బ్రదికించి నాడవుకాని యతనిస్థితినిగూడఁ జెప్పి బలముఁ
 గలదానిగఁ జేయుము.

భర్తృవియోగపీడితులగువారు తమభర్త సమీపమునుండితచ్చినమాత్రము తమ
 భర్తయొక్క రూపాదికమును, తాత్కాలికావస్థనుఁ చెప్పుమని యడుగుటకు
 రామాయణమున నొక నిదర్శనముగాననగ. హనుమంతుని, తనభర్తదగ్గర
 నుండితచ్చిన మాత్రముని తెలిసికొనినకోడనే, సీత “ కీదృశంతస్యసంస్థానం,
 గూఢం రామస్యకీదృశం ” అని శ్రీరాముని యవయవసన్నివేశమును గురిం
 చియు, గూఢలావణ్యాదులగురించియు, చెప్పుమని కోరినది. దీనివలన భర్త
 యొక్క నిజావస్థ చెలియగోరుటేకాక, వీడు భర్తయొక్క చూతయయినదఁ
 నిశ్చయింపనిలచినట్లును గన్పట్టుచున్నది.

శ్లో॥ ఏవంపుష్టఃప్రియవనితీయాతస్య యక్షోత్తమస్య
 ప్రత్యాహౌనాంతరుణపురుషాకారదీప్రఃపయోదః ।
 సాభిజ్ఞానంగదితుముపచక్రామచక్రాంకధీర
 వ్రతేస్సరభ్యంమరుదివ పరంవర్ధయప్రత్యయధిం ॥

చం॥ అదుగఁగనిట్లుయత్తునిప్రియాంగన, మేఘుఁడుపూరుషాకృతిఁ
 నడయుచునామెతో బదులువల్కఁగడంగెనుప్రేమపార్థిధీ
 రుఁడునుమసౌరభంబును మరుత్తుఁబోలివివృద్ధిసేయుచుఁ
 వదీమదినమ్మకంబవుడు, బల్కెనభిజ్ఞగఁదచ్చరిత్రము ౨౯.

అర్థము. తస్య యత్తోత్తమస్య = ఆయత్తోత్తమనియోక్త, ప్రియవని
తయా = భార్యచేతను, ఏవం = ఇట్లు, పృష్టః = అడుగించినవాడై, పయో-
దః = మేఘుండు, తరుణపురుషాకారదీప్రః = ఒకయౌవనపురుషునియాకార
ముగలవాడై, ఏనాం = ఈమెనుగూర్చి, ప్రత్యాహ = ప్రత్యుత్తరమిచ్చుచు
న్నాడు. సక్రాంకధీరః = సముద్రగంభీరుడైనయామేఘుండు, మరుత్ =
వాయువు, తత్సరభ్యమివ = ఆపుష్పములయందుల పరిమళమునువలె, పృథ్వీ
యర్ధిం = విశ్వాసాధిక్యమును, వర్ధయత్ = వృద్ధినిొందించుచు, సాభిజ్ఞానం =
గుర్తులతోకూడునట్లుగా, గదికుం = చెప్పటను, ఉపచక్రామ = ప్రారం-
భించెను.

తాత్పర్యము. — ఆయత్తోని భార్యయిట్లులడుగగా మంచియౌవనముచే-
బ్రకాసించుచున్న యాకారము వహించిన యామేఘుండు, సముద్రునివలె
నతిగంభీరుడై యామెను పృథ్వీత్తరమొసగెను. అట్లామేఘుండా యా గుర్తు
లను సరిగఁజెప్పచు గూట్లాడుటవలన, వాయువు పుష్పములయందు నిమిడి
యుండు పరిమళమును మెల్లమెల్లగ పరిసరదేశముల వ్యాపింపఁజేయునట్లు, ఆమె
కామేఘుండు చెప్పిన తులనవార్తలను బొడమిన నమృతములకంటెగల వృద్ధి
నిొందసాగెను.

“తరుణపురుషాకార” మేఘుండు కామరూపుడుగావున, నుత్తరమే-
ఘమున యత్తోండు చెప్పిన “గత్వాసద్యః కలధతనుతా” మనువాక్యమునను-
సరించి, యట్లే యత్తోకాంత కనుపడిన నా మెళిలిట్లు నేమోయనియు, మిగులనా-
ర్తులగువారి నోదార్చువిషయమున, తమతో సమానులగువారి సానుభూతియే వారి
తాపోపశమనమునకుఁ దోడ్పడుననియు, పురుషాకారమును చాల్చియుండును.
ఇట్లుచేయుటవలన వైఁజెప్పిన యత్తోదేశమును సమయోచితముగ నిర్వర్తించిన
వాడగును.

శ్లో॥ తతోద్దండప్రతివిలసతః సంశ్రితావక్రభావే
శ్రోతాచారంపరము పగతేనై రిదాశ్చర్యచాత్రం
అత్తియశ్చ్రీవిహితకమలాక్షేపమప్యక్షియగ్గం
నిత్యంపుష్టప్రచురకమలానందమేవాతిభాతి ॥

చ॥ శ్రుతివిహితత్వము దెగద, భూయుగమించుకవక్రముయ్యసి
పతికదియొక్క వింతయనఁబాడియె, కన్దవన్దీయకాంతిని
ద్వితకమలాభయయ్యను, నమ్మద్దిగఁ బోషణచేయుచుండినం
తతకమలాప్రమోదముఘనంబుగ నీనుచునుంచెమ్మరో ॥౩౦॥

అర్థము.—తిన్నోదండ = వానికనుబొమ్మలు, సంక్రత = పొందబడిన,
ఆ = కొంచెము, వక్రభావ = వంకరతనముగలవియైనను, పరం = మిక్కిలి,
శ్రోతాచారం = చెవులవలన నాక్రమించుట, వేదోక్త ప్రవర్తనమనియు
సర్థాంతరము. ఉపగతే = పొందినది. ఏతత్ = ఇట్లుండట ఆశ్చర్య
వాత్యం = విస్తయమునకుఁగిరినది. న = కాదు, ఆక్షియ్యం = నయనయ
గము, అత్యయ = తనదైన, శ్రు = శోధచెతన, విహిత = చేయబడిన,
కమల = పద్మములయొక్క, ఆత్మేషమపి = తిరస్కారము గలచైనను, నిత్యం =
ఎల్లప్పుడు, పుష్ప = పోషింపబడిన, ప్రచుర = విస్తారమైన, కమా = అక్షి
యొక్క, అనందమేవ = సంతోషముగలదియే యగుచు, అతిభాతి = మిక్కిలి
యొప్పుచున్నది.

తాత్పర్యము.—ఆయత్తుని కనుబొమ్మలు కొంచెము వంకరలై చెవులవ
లన నాక్రమించుచున్నవి. అదిని నియనయగ్గము పద్మశోభను తిరస్కరిం
చినదై నప్పటికి అక్షికిని నాససానమై యున్నది. ఇట్లు వీనిసౌందర్యసంప
దను వర్ణించుచున్నాడు.

“ అవక్రభావే ” యనుటవలన, కొంచెము వంకరలనియు, మటిలస్వ
భావము గలవనియు జ్ఞేయవలన స్ఫురించుచున్నది. “ శ్రోతాచార ” మను
చానివలనను కర్ణములవలన వ్యాపించుటయు, వేదోక్తప్రవర్తనయనని యర్థ
ద్యయము స్ఫురించుటవలన, మటిలస్వభావముగలవానికి వేదోక్తప్రవర్తన గల్గుట
విశోధము ప్రాప్తించుచున్నది. కాని వీనిద్రూపతలు కొంచెము వంకర
లయ్యెను కర్ణాంతన్యాస్తము లయ్యెననుటవలన వీనిసౌందర్యవర్ణనమగుటయే గాక
విశోధమును పరిహరింపఁబడియె “ కమలాత్మేషం ” కమల+ఆత్మేష = కమల
ములతిరస్కరించునట్టి ఆక్షియగ్గము “ కమలానంద ” కరమగుటవిశోధము

కాది “కమలా + ఆనంద” కమలాశబ్దము లక్ష్మీపరముగాన శీత్రములు లక్ష్మీనివాసస్థానము లనుటవలన నీయ్యుని యాధికాశ్యాదివర్ణనయు సైవిగోధ మునకు పరిహారమును ప్రార్థించుచున్నది. “శీర్షధ్రూ బాహుముక్కుస్తు చిరంతనీధనీనరః” అను సామద్రవ లక్షణముంబట్టి కనుబొమ్ము వికాలములగుటయు, “శీత్రయోర్వసతేలక్ష్మీః” అనుటంబట్టి శీత్రములు లక్ష్మీనివాసస్థానములగుటయు మహాపురుషలక్షణములు “కోదండే” యనునప్పుడు ఉపయోగము కనుబొమ్మ లూహ్యములగుటవలన విషయనిగరణమలంకారము కాని దాను మేఘసందేశము వార్యునవుడు, శీత్రమగుర్చి హనుమత్సందేశము మనమున నిడుకొని ప్రాసితటు కప్పట్టుచుండుటవలన, నిచ్చటను ఈకవిరామాయణమున హనుమంతుడు “రామఃకమలపత్రాక్షః” ఇత్యాది మహాపురుష లక్షణ ప్రతిపాదనముచే త్రిరాముని వృత్తాంతము ప్రారంభించుటను “కమలాక్షేప ముప్యక్షియగ్గం” అనియ్యునియవయత వర్ణనాదులచే ననుసరించెనని తోచెడిది

శ్లో॥ న్యస్యోల్లాసంపరివిదధతః శీతభానోఃప్రమోదే
 సీతేవత్రేణవవిలసతో వక్త్రసంన్యాజభాజః
 సంమోదోద్యత్క్రమునమణినాజ్ఞాతతత్త్వప్తభాసా
 భాతోనేత్రేవదనముకురతన్యాయక్షోత్తమస్య॥

చ॥ తనఃశీతభానుఃకుమునం బొనగూర్చెనటంచుఁగల్వయ
 త్తునిముఖకైతవంబునను శోభిలుసోమున కాత్తమోదనూ
 చనముగనిచ్చుపత్రిముల నంపదఁబోలుచుఁగన్నదోయియా
 యసఘునిమోముటద్దమున నమ్మరొకాంతులఁగుచుండెడిక॥౩౧॥

అర్థము — స్వస్య = తనకు, ఉల్లాసం = వికాసమును, పరివిదధతః = చేయునట్టిన్ని, వక్త్రసంన్యాజభాజః = ముఖమనుమిదమహంది, విలసతః = ప్రకాశించుచున్నట్టియు, శీతభానోః = చంద్రునియొక్క, ప్రమోదే = సంతోషమువిడుచుచు, జ్ఞాతతత్త్వప్తభాసా = తెలియఁబడినచంద్రవృత్తముగనప్రకాశముగలదగు సమ్మోదోద్యత్క్రమునదహణివా = సంతోషయక్తమును (అవగా

పరిమళయుక్తమైన కలువచేత, నీత = తీసికొనిరాబడిన, పత్రైశ్చ = (కామకగానోపనిషత్) దళములవలె, తస్య = ఆ, యోగోత్తమస్య = నిర్భరయోగులయొక్క, వదనమువలె = అద్భుతమంటిముఖమందు, శేత్ర = వివికములు, భారః = ప్రకాశించుచున్నవి.

తాత్పర్యము, చంద్రకాంతినోకినతోడనే పగలంతయు కాంతిపీనమైనానుకొనియున్న కలువలు వికాసముఁజెందునకుట లోకప్రసిద్ధము. లోకములో తమకవలెన నుపకారమొనర్చిన వారికి తిరిగి కృతజ్ఞతాభార్యముగ నేర్చిన కామకనాసఁగుదురు. ఇచ్చటి యక్షుని శేత్రము లెట్లున్నవనగా, వానిముఖచంద్రుడు తనకు వికాసముఁజేయుగా, మిగులసంతోషించినదై యొక కలువ వానికి తనకృతజ్ఞతఁ జూపుటకై తనయొద్దకుఁజేమియులేకుంటువలన రెండురేఖలను మాత్రము కానుకగ వర్పింప నిచ్చఁబడినదై వానిసమీపమున నుంచెనోయన్నట్లున్నది. అనగా ముఖము చంద్రునివలెను, కన్నులురెండు కలువరేఖలవలె నున్నవని తాత్పర్యము.

“ పత్రై ” అనుటవలన దళములనియు, “ శంఖౌద ” మనగా సంతోషమనియు, పరిమళమనియు వర్ణాంతరములు గన్పట్టచున్నవి. బట్టగుటచే లోకమున తమకు సంతోషముఁజేయువారలకు వాహనాది బహుమానము నొసఁగినట్లు, ఈకలువ చంద్రునివలన వికసింపఁజేయఁబడి, పరిమళరూపముగు సంతోషముగలదై వాహనకబ్బవాచ్యములగు పత్రములను మాత్రము కానుకగ వర్పించి తనకృతజ్ఞతను కావినది. “ తక్త్రీసంవ్యాజభౌః ” లోకమున చంద్రుఁడు రాత్రికాలముననే కలువలను వికసింపఁజేయ సమర్థుఁడగుచుండ యక్షముఖమిది నొంది సర్వదా (పరలఁను) యల్లాసముఁజేయ నెంచెనని తాత్పర్యము. “ ద్రుమదమణి నా ” ఇచ్చట మణికబ్బము శ్రేష్ఠవాచకము. అత్రేష్ఠత తనకుపకారము చేసిన చంద్రుని ముఱవక శక్తివంచనలేక కృతజ్ఞతఁజూపుటచే గలుగుచున్నది. “ వదనమువలె ” ఇచ్చట ముగ్ధవర్ణము లావగ్ధబోధకతాత్పర్యము.

శ్లో॥ పర్వవ్యోపానవక్తర మహాభర్యదుర్వారగర్వ
ప్రద్యతై యంస్థగయితమనాః కోపిషిమూతనతా
అగత్యైతత్పిహితమబలస్తన్యపాశ్చాత్యదేశే
పిండిభూతిస్థితైవశిఖాబంధైర్ద్రోపలాభః ।

మ॥ శునమొక్కండమరేంద్ర సేవలకడుంగర్విందినీభర్త మో
మునుగప్పుజనుదెంచి వ్యర్థబలుడై పోగప్పఁగాలేకవె
న్ననుడాగంజనిముద్దయై నిలిచెనోకాకున్ననింద్రోపలా
భనుగన్నట్టునెకేబంధమహాహ వర్ణింపఁగాకకము. ౩౨౩

అర్థము. పర్వవ్య = ఇంద్రునియొక్క, ఉపానవ = సేవచేత, కృత = చేయబడిన, మహాత్ = గొప్పదైన, అభర్య = సంపూర్ణమైన, దుర్వార = అరా పరాని, గర్వః అహంకారముగల, కోపి = ఒకనొక, షిమూతనతా = మేళు శ్రేష్ఠము, తత్ = నీభర్తయొక్క, పితౄందు = ముఖచంద్రుని, స్థగయితమ నాః = ఆకరింపనిచ్చకలవాడై, అగత్య = వచ్చి, ఏతత్ = ఈమఱి (చంద్ర మండల)మును, పిహితం = కప్పటకు, అబలః = అసమర్థుడై, తన్య = ఆమ ఱిముయొక్క, పాశ్చాత్యభాగ = వెనుకను, పిండిభూతః = ముద్దయై, స్థితైవ = ఉన్నట్టుగా, ఇంద్రోపలాభః = ఇంద్రసీలముణికొంతిగల, శిఖాబంధః = జాట్లు ముడి ప్రకాశించెను.

తాత్పర్య. ఇంద్రోపానవ బలమున్నది గదా యనిగర్వముచేత వల్లది అగు ముఱ్ఱు అతనిముఖచంద్రుని ఆకరింపమనివచ్చి, అట్లు చేయలేక వెనుక పడి పోయెనన్నట్లుగా, పినితమక జాట్లుముడి వల్లగాఁ బ్రకాశించెను. ఎవడైన సామర్థ్యమెఱుగక గొప్పవాని నొకని యాదీంతమని వచ్చి చేతగాక వెనుక భాగమున పడుట ప్రసిద్ధము. అతనిముఖము చంద్రునివలె జాట్లుముడి వల్లము బ్బువలెను నుండెనని సాందర్యవర్ణనము “ పర్వవ్యోపానవ ” ఇంద్రుఁడు మేళు వాహుఁడని ప్రసిద్ధము. కనుక ఇంద్రునకు, వాహుయౌవనై సేవించుట ఉపా సన “ కోపి ” ఇట్లు సేవించువారిలో నొకఁడాకాకముననుండు చంద్రునికొ కానొకప్పుడు గప్పుకల్గుటచే, వట్లనే యానముఖచంద్రుని గప్పు గల్గుదుననా

కుటాయాను, ననుత్తరామంకుటవలన వస్తువులు ప్రతిఫలించుటయు, గొప్పగా ధ్వనిచేయుటయు శంఖమునకు స్వభావములు. యత్తునికంతమున ముక్తాహారములు గలుగుటవలనను, శుభచిహ్నములగు శేఖరంకుటవలనను లావణ్యముగల్గుటచే వస్తువుల ప్రతిబింబమును గ్రహించుచుండుటవలనను, గంభీరస్వరముగల దౌటవలనను, శంఖనిరతని కంఠమునో పోవచ్చి సమర్థముగావండుటచే పరాధకమునొంది తెల్లజోయెనని తాత్పర్యము. శంఖమందు ముక్కయుతెల్లపుడు మండకపోవుటచేతను, కార్తికయుగలదౌటచేతను, స్వరముగా ధ్వనిచేయలేక పోవుటచేతను యత్తుని కంఠమున కొడెనని ధ్వనించుచున్నది.

శ్లో॥ అంసావన్యశ్రుతిపరిచితి మానసంచశుశ్రీతం

తన్వంతావప్రికటనమథోపశ్యతాందేహభాజాం

నైజాద్యత్తాద్యలయయుగభీష్పత్రతాంసంప్రకృప్తాం

వ్యాతన్వానాపరములనతాంశ్రీష్టరూపా పోకోష్ఠే ॥

ఉ॥ వానిభుజంబులాశ్రుతి విభాక్తులు మానసమాశ్రుతీతమా

వానిప్రకోష్ఠములనడివారికిఁ బూర్తిగగానరాకయే

వానిస్వభావవృత్తములవారిఁగంకణవృత్తరూపన

న్వానమొనంగ శ్రీష్టములనగడుశోభలనీననమ్మరో. ౩౪.

అర్థము. అన్య = దీని, అంసా = బుజములు, శ్రుతిపరిచితి = చెవుల వంటినని, మానసం = మనస్సు, శ్రుతితం = వేదోక్తధర్మముదాసక్తిగఁబడి. శ్రీష్టరూపా = చక్కనివైన, ప్రకోష్ఠా = మంటెనులు, పశ్యతాందేహభాజాం = చూచువారికి, అథో = పూర్వముగ, అప్రకటనం = కావడవండుటను, తన్వంతా = చేయుచున్నవగుచు, నైజాత్ = స్వీకరించునై. (స్వభావసిద్ధమైన యనియర్థాంతరము.) కృత్రాత్ = గుండ్రతనముకంటె, వలయయుగభీష్పత్రతాం = మరుగులగుండ్రతనమును, ప్రకృప్తాం = అధికముమగా, వ్యాతన్వానా = చేయుచున్నవగుచు, పరం = మిక్కిలి, అలనతాం = ప్రకాశించినని.

తాత్పర్యము. అతనిభుజాగ్రములు బలిపీ కర్ణపర్యంతము వ్యాపించి యగుభుజములు గలుగుట మహాపురుషులక్షణము. దీనిచుగప్పు కర్ణావస్త

మైనది. ఏనియంతేకులు కలయిపొనమున కమనిజిగితి నికలయ కనుపలనకయ
కమనాక్రయించిన కంకణములను, నిజవృత్తములను, అనగా తాముగండ్ర
ముగ నుండుటవలన కంకణముల గుండ్రతనమును వృద్ధిచేయుచున్నది.

“ వృత్తము ” ననుస్వభావమర్థంబగుటవలనలోకమందు మంచిస్వభా
వముగలవాడొక నమంచిస్వభావమును పరితపి స్వయముగా బ్రకటింపకయై,
స్వాశ్రయముల వృత్తమును శ్రేష్ఠమైనదానిగా జేయుటవలన ప్రకాశించుచున్నా
డని భవించుచున్నది.

శ్లో॥ పాణీబాణాసనగుణపరిస్పర్శనోద్యత్కిణారీ
పంజాతాంగుశ్యధికవిభవౌ హల్లకస్పర్ధిశోభా
దోషోజంభాసురకరికర్కాపదోషేనశేషా
సాదృశ్యేతావనుపమజయశ్రీపదేవ్యాపదేతే ॥

చ॥ కరతలమల్లెరాపిదిని గాయలుగాచినవేల్లశోభచే
నరగుననెఱ్ఱగల్వలవిశంకటవృత్తిజయించెచిత్రమా
సురకరిహస్తసంపదల సాక్కగఁజేయగఁజాలుచేతులా
దరమునవానిబోల్చుటకు ఛాత్రినిగన్నదకుంచెవస్తువులే ౩౫.

అర్థము. బాణాసన = భవస్పర్శయొక్క, గుణ = త్రాటియొక్క, పరి
స్పర్శన = త్రాగుదుచేత, ఉద్యత్ = పుట్టిన, కిణారీ = కాయలయొక్కగుంతు
చేత, పంజాత = పుట్టిన, అంగుశ్యధికవిభవ = వ్రేల్లయొక్క అధికమగు
శోభగల, పాణీ = అరనిచేతులు, హల్లకస్పర్ధిశోభా = కలువలతిరస్పర్ధియ
శోభకలది. కర్కాప = అనాస్తములు, జంభ = జంభుండగిడిరాక్షసియొక్క
అతుర = ప్రాణములుతీసినయొంద్రునియొక్క, కరికర = విరావరమయొక్క
తొండమునకు, అశ్శ్యపదోష = కల్పించినదోషములనియొక, సాదృశ్య =
పొలికయందు, సశేష = మిగులుతో గూడినదియ, (అనగా పాటిలేనికనుట)
వాక్యపదేతా = ముఖముచేసొప్పినదై, అనుపమజయశ్రీపద = పాటిలేనిజయ
శక్తికిష్టావకలునై, భారత = ప్రకాశించుచున్నది.

తాత్పర్యము. ధనురాకర్షణముచేత కాయలుకాచివలెనను అతనికర తలములు ప్రక్కకాంతిచే ధాశిల్లుచు నెఱ్ఱకలువలఁబోలెను. కరములు విరాళ గము తొండమువలె బలిష్ఠములై యుండెననియు ముఖముగ, నవాయామముగ నే జయలక్ష్మిని పొందువాడినియు తాత్పర్యము. దీనివలన విజయిద్యయందు మిగుల శైశ్రవ్యముగలవాడగుటచే శక్రభువుల ముఖముగా జయంపఁగలవాఁడని తెలియుచున్నది.

శ్లో॥ ఊరూతస్యప్రాయమనయతామంజరంభాతరూణాం
శుండాదండస్యచసురపతెర్దిగ్గజై రావణస్య
నాసాచాంపేయకమపిముఖవ్యాజపీయూషభానో
న్నక్తేర్వీక్షామధుపనికరానశ్రమాన్నంవిధతై ॥

మ॥ అరటులసిగ్గుగొల్పును సురాధిపదిగ్గజమాన్తనంపదక
వరగునమాపుపెందోడలు సంపగియోచుచుదానునాననం
బరముగఁజూపులన్నధుపవారికి నాస్యసుధాకరాన్తిచే
వలలఁగఁజేయుసౌఖ్యమిల సాధ్వ్యోవానినుతింపశక్యమే, ౩౬

అర్థము. తస్య = వానియొక్క, ఊరూ = తొడలు, మంజరంభాత రూణాం = మందరములై నయరటిచెట్లను, సురపతేః = ఇంద్రునియొక్క, దిగ్గజైరావణస్య = దిగ్గజముగు వైరావతముయొక్క, శుండాదండస్యచ = తొండ మును, ప్రాయం = సిగ్గును, అనయతాం = తెచ్చివలి, నాసాచాంపేయక మపి = సంపంగిపువ్వువంటి యతనివానికమును, ముఖవ్యాజ = ముఖ మునుమనోందిన, పీయూషభానోః = అమృతకరణునియొక్క, అనగా చం ద్రునియొక్క, సక్తేః = సంబంధమువలన, విక్షామధుపనికరాన్ = చూపులనెడి కుమ్మదలతో, అశ్రమాన్ = బాధలేనివానినిగా, నంవిధతై = చేయుచున్నది.

తాత్పర్యము. వానియూరుపులు మందరములగు వరటిచెట్లను, విరాళ తముయొక్క, తొండమునుగూడ తిరస్కరించుచున్నది. వానివానిక సంపం గితతే నున్నది. దీనిచూపులుకుమ్మదలవలె నున్నది. సంపంగిపువ్వు కుమ్మ

ప్రథమ స్కంధః

౫౧

దంతు విరోధమునకు నలన నీరెందునేక స్థలమున నుండుట యసంభవము.
కాన విచ్చట నెట్లుండెననగా ముఖమును సంస్కృతు తన యవృతధారలచే ను-
పంగివలన తుమ్మెదలకు గలుగు వాధను నొలంగించుచున్నాడని తాత్పర్యము.

శ్లో॥ హృద్యేశోఽస్యక్షపితభృగుధర్తేఽపిజాతిప్రసూన
శ్రీమాంజల్యంహరతినితరాంతస్వితత్తాదృశౌచ
పాణిమార్గీనికమణిణప్రోల్బణౌశోణిమానం
మాద్యత్పప్లంధయపరివృతోత్కుల్లరకోత్పలస్య ॥

చ॥ తరుణిరొవానిరొమ్మువిజతంబగునద్భృగుధర్తమయ్యనం
దరమగుజాజమార్దవమునకగనుపట్టె, కరద్వయంబుబం
ధంతతిగల్గుచెంగలువఖాతిగ నెట్టగనారిరాపిడిక
గరముగఁగాననయ్యెపెనుగాయలుగాచినవౌటజూడఁగక 32.

అర్థము. తస్య = ఓయియొగవా, అస్య = వీనియొక్క, హృద్యేశః =
హృదయుప్రదేశము, క్షపిత = తిరస్కరింపబడిన, భృగుధర్తృపి = కొండప్రదేశ
శముయొక్క కాతివ్యతైకాల్యరూపమైన ధర్మముగలదైనను, (భృగుమహర్షి
యొక్క ధర్మముఅనియొక స్థాంతిరము) జాతిప్రసూన = జాతిపువ్వులయొక్క,
శ్రీమాంజల్యం = మంచిమార్దవమును, హరతి = తిరస్కరించుచున్నది.
తత్తాదృశౌ = అట్టిప్రసీధములను, శోణిచ = చేగులున్ను, మార్గీనికమణి =
సారిరాపిడివల్లనైన, కిం = కొయలచేత, ప్రోల్బణౌ = ఉబ్బికనై, మాద్యత్ =
మదించిన, పుప్లంధయ = తుమ్మెదలచేత, పరివృతో = అవరింపబడిన, ఉత్కు-
ల్లరకోత్పలస్య = విచ్చినయెట్టకలవయొక్క, శోణిమానం = ఎట్టదనమును,
హరతః = తిరస్కరించుచున్నది. (అని అధ్యాహారము.)

తాత్పర్యము. నీపెనిమిటియొక్క వక్షస్థలము కొండ చరేయవహార
వికాళముగా నుండినను, మార్దవముచే జాతిపువ్వులను తిరస్కరించుచున్నది.
వాస్తవములు సారిరాపిడివల్లనైన కొయలగలవౌటచేత తుమ్మెదలతోఁగూడిన
ఎట్టకలవలకలె ప్రకాశించుచున్నది.

“ భృగుధర్మః ” వీనికృదయము కావ్యమున గవవలచురూపముగలదైవము (అనగవీనివత్సఫలము గట్టిదనుట) అత్యంత మృదువగుట విరోధము. కాని “ హృల్ ” వీనిమనస్సుభృగుమహర్షి యొక్క స్వభావముగలదగుటవలన (దయాదీగుణములకలదనుట) మృదుత్వమును వహించుచున్నది. వత్సఫలము గట్టిదై వికాలమైనదై జాతిపుష్పములవలె మార్దవముగలదై లావణ్యయుక్తమని తాత్పర్యము.

శ్లో॥ ప్రోద్యన్తుకాంతరవిలసనాకుంభదేశావిభానాం
యానంద్యష్టాప్రణయవశతశ్శవ్వమస్త్రిల్యచక్షుః
మందంమందగచిరతరమభిప్రేక్ష్యవిశ్వానవాతం
కుర్వంతంతావలిపటమధోభంగరమ్యంతనోతి ॥

మ॥ కరికుంభంబులు మాక్తికాంతరములైకన్నట్టుటన్నేమిచే
కుర, హస్తిప్రజయానముల్లుదముసేకూర్చంగగన్విచ్చినం
బరమారకమెలమెల్లపెక్కు గతులన్భావించినిట్టూర్పుల
సరగజజేసెనుమోవిభంగమునునిస్సారంబుసూచింపుచున్ ౩౮॥

అర్థము. ప్రోద్యత్ = ఒప్పుచున్న, ముక్తాంతర = ముక్తములుమధ్య గలుగుటచే, విలసనా = ప్రకాశించుచున్న, ఇభానాం = ఏమగులయొక్క, కుంభదీకా = కుంభపులములను, యానం = వానినడకన్న, దృష్ట్యా = చూచి, ప్రణయవశతః = (నిష్ఠనములవలెనడకవలెనుమన్నవను) స్నేహభావముచే శశ్వత్ = మాటిమాటికి, చక్షుః = నేత్రమును, ఉన్మీల్య = తెరిచి, మందం మందం = నిక్షుళముగ (అనగాపరిశీలనతో) చిరతరం = చాలసేపు, అభిప్రేక్ష్య = తాదృశ్యబుద్ధితోఁజూచి, అధో = సాదృశ్యపరిత్యాసంతరము, నిశ్వాస వాతం = నిట్టూర్పును, కుర్వత్ = చేయుచు, దంతావలిపటం = పెదవిని, భంగరమ్యం = విలుచుటచే సౌందర్యముగలదానిగా, తనోతి = చేయుచున్నాఁడు.

తాత్పర్యము.—వియోగమున ప్రియురాలి యవతాత సాదృశ్యముగల వస్తువులఁజూచి విసోదించుట విరహమును స్వభావముగాన, ఏమగుటవింభము

మూలము మూలములలోనుండిన నీకమోక్షములుగాను, వానినడకను నీక
డకగాను, తలచి పరికిలించిచూడ, నన్నియకమూలములలోను విలసములలోను
బోల్పదగినవికావని కామోక్షము పెదవినితీచి యనాదరమును జూపుచున్నాడు.

“ ముక్తాంతరవిలసన ” ఏమగులమంభస్థలములయందు ముక్తములు
గలుగుట రత్నకాస్త్రప్రసీద్ధము. కావున మంభస్థలములు ముక్తాంతరములు
అమె ముక్తాంతరముల ధరించియుండుటచే నానమోక్షములును ముక్తాంతరము
లగుట సాదృశ్యము నీధించుచున్నది. “ ఉన్మీల్య ” విరచులు ప్రియాసా
దృశ్యముగల వస్తువులవైగవి స్వరాసోపకమనంబుఁజేసికొనఁ జూతురుగాన
వరణ్యమున మాతాదృష్టములగు గజగమనంబులకాచి ప్రియారాలినడలినిభ్రా
మించిరన్నిజానిజములనిర్ధారణజేసికొన జరికిలించుట సత్రముల బాగుగ
విప్పెను. “ నిక్వాసవారం ” భ్రమపడి సంతోషముతో జూచినను, పరికిలిం
చి చూచునప్పటి కవిప్రియారాలి నడకనుగాని యకమనములకుగాని సరిరా
కుండుటచే నాకాభంగముగుటవలన నిట్టూర్పువిడిచెను. వియోగమందు మన
ముస్థస్థితలేనివారిట్లు సదృశవస్తువులచే కలము గడపుటవలన తాపోపకమన
మగుట.

“ వియోగేఽయోగవాప్రియ జనసదృశానభవనం

తతస్త్రిత్రంకర్మస్వపనసమయే దర్శనమపి

తదబ్ధస్పృష్టవామూలనతతతాం స్పర్శనమపి

ప్రతీకాకోఽనంగ వ్యధితమనసాంకోపిగదితః : ఇట్లువర్ణించబడియె.

“ భంగరమ్యంతరసోతి ” యమనది యంతరమేఘమున యాతుండు నె
ప్పిన “ మానైకస్మికాకృద్విదపినతే చండిసాదృశ్యమస్తీ ” యని కాపమవలన
ప్రత్యక్షముగా నిమ్మకాయలేకున్నను సాదృశ్యాదికముచేతైన మనమున మారట
గలంగ జేసికొనెదమన్నవట్టి సాదృశ్యము మెచ్చట గానరాకపోయెగదా యని
యాతుడు సుదేశమున పలుకుటను జ్ఞాపకము చేయుచున్నది.

శ్లో! వల్లీర్యన్యాయచిర మనుమస్తోమగుచ్ఛాభిరామా
యాతాయాతప్రవవనిల నర్మిష్టలిటప్పలిరమ్యాః

హీరాంకురస్ఫరణముకుళాశ్వశ్వదాలోక్యరా!
 తీక్ష్ణశ్వాసైర్జితకీసలయందూషితందంతచేలం ||

చం॥ నురుచిరపుష్పగుచ్ఛముల శోభలనీనుచు వజ్రఖండవి
 స్ఫరుణవహించిమించుపువు మొగ్గల వచ్చుచుబోవుచుండుబల
 ధరములఁజక్కనై నప్రసవంబులు గల్గినతీవెగుంపులక
 దరచుగఁజూచిదంతవనసంబునఁ గండగనీచనూర్పులక || ౩౯ ||

అర్థము. నురుచిరపుష్పగుచ్ఛముల శోభలనీనుచు = చక్కనిపూలగుత్తులచే
 నందమగునట్టియు, యాతాయాత = రాకపోకలచేత, ప్రసవవిలసత్ = పుష్ప
 ములయండుబ్రకాశించు, పుష్పలిట్టాని = తుమ్మెదగుంపులచే, రమ్యాః =
 చక్కనివైనట్టియు, హీరాంకుర = వజ్రపుముక్కలయొక్క, స్ఫరుణ = రీతి
 గల, ముకుళాః = మొగ్గలుగలిగినట్టియు, వన్యావల్లిః = అడివితీగలను,
 కశ్యప్త = చూటిచూటికీ, అలోక్య = చూచి, రాగీ = పేరేక్షగలవాడై,
 జితకీసలయం = చిగురుకంటె నెక్కువగానున్న, దంతచేలం = పెదవిని, తీక్ష్ణ
 శ్వాసైః = కడియూర్పులచేత, దూషితం = మలినముగా చేయుచున్నాడని
 యనువర్తింపనగును.

కావ్యరత్నము. నురుచిరపుష్పగుచ్ఛముల శోభలనీనుచు పూగుత్తులను,
 చూపులనుబోలు, మకరందమునకై పుష్పముల పైవెలలు తుమ్మెదలను, శేత్రధా
 నశ్యమును బోలు తెల్లనిమొగ్గలను, గలిగియున్న నీళరీరమువంటి అతనుజూచి
 ప్రేమచే నీచేగజాయని తలంచినవాడై, అట్లుకాకపోవుటచే నాకాభంగము గల
 వాడైవేడి నిట్టూర్పుచుచుటచే కీసలయమును బోలువాని యభిరోధము వాడి
 వదై మలినమయ్యెను.

శ్లో॥ కామాలోలాశయవనమృగీలోలనేత్రాంచలాంతాః
 పానాపున్యప్రస్ఫుతవయసో వీర్యనిష్పత్తపాతం
 వాతాధూతామృతధర దశాంకల్పయస్సీర్షణేక
 స్యానీలాక్షలకలవరశ్శ్వావముష్ణంచకార ||

ఉ॥ వనమునయావన ప్రథలభాసిలిమారవశంవదంబులై
దనరున్నగిరికటాక్షముల, దద్దయుగాంచుచుగన్నమూయకే
ఘనమగువేడియూర్పువిడి, కంపముజేయశిరంబునీలన
న్నజితతిబోలువానిశిఖమారుతకంపితయధ్రమామౌగా. ॥౪౦॥

అర్థము. పానఃపువ్య = మాటిమాటికి. ప్రస్ఫుతవక్షః = ప్రకటిత
యావనములైన, కామాలోల...లాంత్యా, కామాలోల = ముగ్ధవక్షములైన,
వనమ్మగి = అపవిత్రయొక్క, లోల = చంచలములైన, శేఖ్రాంచలాంతా =
ప్రకమాపులహ, నిప్పన్నపాతం = రెప్పపాటులేదు, వీక్ష్య = చూచి,
నీలాశ్మలక = ఇంద్రనీలముల కాంతిగల ముంగురులయొక్క, కలనః = అవ
రించుటవలన, శీర్షదేశస్య = శిరోభాగమునకు, వాతాధూత = గాలిచేగరించి
పలదిన, అమృతధర = మేఘముయొక్క, దళం = స్థితిని, అనగాసాదృశ్య
మును, కల్పయతా = చేయుచు, క్వాసం = నిట్టూర్పును, ఉష్ణం = నడిగా,
చికార = చేసెను.

తాత్పర్యము. మఱియు వాయువునకు, యావనముచే ముదిరియున్న
రేళ్లయొక్కమాపులను మాటిమాటికి రెప్పవేళ్లుచూచి, నీమాపులతో సమాన
మాగాకపోవుటచే, వీనికి సాదృశ్యమైన భించుట దర్శనమయ్యెగాదాయని
శిరఃకంపముచేయుచు నిట్టూర్పువిడిచెను. అట్లుఁగించుటవలన కదలిన నల్లని
ముంగురులు గలవాని శిరంబు వాయువుచే చలింపజేయబడిన మేఘముపిలము
వలె గన్పట్టినది.

రేడిమాపులను, స్త్రీలమాపులను సుపమానోపమేయ భావము.
కావుననే రేడిమాపులకంత శ్రద్ధతో చూచినాడు. అందులో “కామాలో
లాంత్యా” ముంగురులవలన వానిమాపులును చేష్టలను మఱికరణములై యుం
డును. ఈశ్లోకము ఉత్తరమేఘమున యాడుచుచెప్పిన వృత్తాంతములో
“చరితపాతీ ప్రక్షణదృష్టిపాతం ఉత్పక్వామి” యని చెప్పినవానితో
సరిపోవుటవలన నియాకముననే మేఘము విడిగరించి చెక్కినట్లున్నది.

శ్లో॥ తత్ర త్యాగవ్యహ మవిరతంతవ్యతత్త్వృత్తం
 సంవీక్ష్యప్రకృతివిల సత్కాంతయావిప్రయుక్త
 తస్మాత్ స్యాప్రపయవచయస్యాత్ తానోవిజాన
 నిశ్వాసాదీః ప్రకటయతిచే త్యేవముద్యద్వితర్కాః ।

మ॥ అనయము నేను చిత్రగిరియందునవాసమునల్పువారుయ
 త్సునిచగుడంబులెల్ల వెనఁజూచియుతండాకసుందరాంగియౌ
 వనితనుబాసియాయవయవంబులఁబోలినవస్తువారమున్
 గనమిమనోవికారమునుగాంచినవానిగ నెంచినాముగా రగ.

అర్థము. తత్ర త్యాః = ఆచిత్రకూటవాసులను, అహమహి = నేనును.
 అవిరతం = ఎడతెగఁపంపి, తస్య = వానియొక్క, తత్త్వృత్తం = ఆయా
 త్యాగవారములను, సంవీక్ష్య = చూచి, ఏవః = ఇతడు, ప్రకృతివిలసత్కాం
 తయా = స్వభావముచేఁచి క్కనిదియగు భార్యతో, విప్రయుక్తః = వియోగము
 పొందినవాడు, తస్మాత్ = అందుకలన, తస్యాః = ఆప్రియురాలియొక్క, అత
 యతవయస్య = అంగసముదాయమునను, సర్వతాం = తగియుంటును, అనగ
 తగినసాదృశ్యమును, నోవిజానత్ = ఎక్కడతెలిసికొననివాడై, నిశ్వాసాదీః =
 నిట్టూర్పుమొదలుగాగల యనాదరసూచనలను, ప్రకటయతి = కనుపఱచుచు
 న్నాడు. ఇత్యేవం = అనితదప్రకారముగా, ఉద్యద్వితర్కాః = అనుకొన్న
 వారమైతిమి.

తాత్పర్యము. చిత్రకూటమున వియోగావస్థ ననుభవించుచున్న నీపెని
 మిటి వ్యాపారములను మేమందఱుముజూచి గుఱచూరియును తనప్రియురాలి నెడ
 తానీనకతననామి యతఱునకసద్భవముదర్శనముచేతదనపరితాపము చూపుకొనఁ
 దలచి అట్టివస్తువులనైన నెచ్చటను గానఁపంజుటచే పరితాప మధికమైన నిట్టూ
 ర్పుల విడుచుచున్నాడని తలచితిమి.

శ్లో॥ మాతభృంశాద్గురుతరమురస్తస్య ఘర్మాంతుదీప్తాః
 శేషాపిప్రప్రచురమిహికాలిందు సంజోహహారేః

ప్రావర్తనామరపదగిరేసాహచర్యముపూర్ణం
స్వాభావేనశ్రియమివహరితద్ధికింభూషణంస్యాత్ ॥

ఉ॥ నరములుజారనీపతి వికాలతరంగముగాంచచండభా
స్మరకరతప మైనహిమనంతరిచే నలరారుమేరుభూ
ధరవరసాహచర్యమునుదాల్చెను దానటలేకయున్ననుం
దరతహరింపకున్ననగ, నాజనునాదగునాధరాధర్మి ॥౪౨॥

అర్థము. గురుతరం = గొప్పదైన, తస్య = వానియొక్క, ఉరః =
కక్ష్యలము, హరభృంశాత్ = హరములతోపాటులకలన, ఘర్మాంకురీ
ప్రస్థ = మూర్ధకాంతిచేత, అశేషక్షిప్త = విశేషముగా పొగొట్టబడిన, పృ
చురమిహికాబిందుసంహారః = విశేషముగ మంచుబిందువుల వరుసగల,
తస్యతమరపదగిరే = అప్రసిద్ధమైనమేరుపర్వతముయొక్క, ముఖార్థం = పరి
భ్రాంతముగ, సాహచర్యం = పోలికలు, ప్రావర్త = పొంకలు. యత్ = ఏది,
స్వాభావ = తమలేకుండగా, త్రివియం = శోధింపు, నాపహరేత్ = పొగొ
ట్టవో, తద్ధి = అదియైతే, భూషణం = అలంకారము, స్యాత్ కిం = అవునా.

తార్పర్యము. — యత్కుదికక్ష్యలము ముఖ్యంహరముతో మూర్ధముగుట
చే, మూర్ధకిరణములతాపన, పోయిన మంచుబిందువులు గలుగుటచే తళతళలా
డు మేరుపర్వతపు చరితముతో సమానముగా నుండెడిది. భూషణమునగా తన
సాహచర్యము వీడినపుడు వలంకృతముగుదాని శోధకుహరించునట్టిదేకాని
మరియుండుగాదు. కావున సహజసౌందర్యముగల యీతని కక్షమున ముఖ్య
అహరము మేరుపర్వతము నావరించిన మంచుబిందువుల వరుసవలె నున్నది.
అనగా సహజ సౌందర్యముగల ప్రకాశాప్రకాశములను భూషణములు కారణ
ములుగాలేకని తార్పర్యము.

ఇంతకు మునుపు “ తస్మాదంతే గత్యాది కిం కల్లోకమునందీ ప్రజ్ఞో
కమునందు, “ త్రికాశిద్ధునానీ ” తది ౨౦ కల్లోకమున యక్షకాంత తన్న
వీగిత ప్రహ్లాదు పరిగా యత్కుది తార్పర్యపదావర్ణన తేతి, “ సుప్రత్యాపితకల్పన

నమస్కరణానందః ॥ అనుబాధికి మత్తరమాయదోషంబి, కాలిదాసుని ప్రార్థనా-
భుజున, మేఘదూర్వని సమయమున నవయతైకగ్రహణముచే శరీరుంత యొక్క
కించియుండెనని నూచించునట్లుగా “ కనకవలయభ్రంశరిక ప్రకృష్టః ” అని
వర్ణింపబడిన యాక్షుని యాకారము మనమున నుంచుకొని, హారభృంగ మొద
లగు నీగ్యాదాకర్షణ సూచకములగు వానితో మొదలు పెట్టెను.

శ్లో॥ జ్ఞాతాజ్ఞాతక్రమవిగలితా కల్పజాలస్యతస్య
ఛాయాహీనంప్రియసఖ మభూత్తస్యపుస్త్యకకాలే
చూతస్యాత్యాహితదపవనాభుగ్న శాలాటవస్య
ప్రప్రస్వాక్షిర్లంతదపినముమోచాగ మాత్మీయశోభాం ॥

ఉ॥ తెలిసియనాదరంబునను, తెల్వియొకింతయులేమిభూషణం
బులువడివోవనొక్కతటిపోడిమి దక్కినమేనుగాలితా
యలువెనరాలుమామిడికి నాప్తమునాదగియున్న స్వేదనం
కలితముగాగనిమగనికాయము సాజపుకాంతిపడెనే ॥రకె॥

అర్థము.—జ్ఞాతాజ్ఞాత = తెలిసినట్టియు తెలియనట్టియు, క్రమ = రీతి
చేత, విగలిత = పోయిన, అకల్పజాలస్య = నగలనరుసగల, తస్య = ఆయ
క్షునియొక్క, ఛాయాహీనం = కాంతిలేని, వపుః = శరీరము, అత్యాహితద =
మిక్కిలియుపద్రవముజేయు, పవన = గాలిచే, అభుగ్నశాలాటవస్య = రాలిపో
యినకాయలుగల, చూతస్య = చూమిడిచెట్టునకు, ప్రియసఖం = సమానము,
ఏకకాలే = ఒకసమయమున, అభూత్ = ఆయెను. తదపి = అట్లాగనకు,
ప్రప్రస్వాక్షిర్లం = బలబిందువులచే వ్యాప్తమైన, అంగం = శరీరము, అర్మీయశో
భాం = నైజమైన సౌందర్యమున, నమోమోద = విడువలేదు.

తాత్పర్యము.—తెలిసినపుడు అనాధుచేరకు, తెలియనపుడు తెలియ
కుండుటచేరకు, క్రమముగా శరీరమునుండి జారిన నగలంగల యాయక్షుని శరీ
రము పెద్దగాలికి రాలిపోయిన కాయలుగల చూమిడిచెట్టునకు నుండెను. గాని
చిరుచెఱుపులైన యతని శరీరమునకు స్వాభావిక శోభ యెంతమాత్రము
తగ్గలేదు.

వ) కమస్వర్గః.

౩౯

“ జాతాకార ” యనుటవలన, వియోగమున జూచి యన్యవాద్యర్థ తెలియఁచున్నది. “ విగతితాకల్యకాలగ్య ” యనునది “ కనకవలయధ్రంక విక్రప్రభావః ” అను పూర్వమేషు వర్ణనలో సరిపోవుచున్నది. “ చూరశ్యః ” కాయలతోనిండియున్న మామిడిచెట్టు మాచుటకు మిగుల సొంపుగానుండును. కాని పెద్దగాలివేసిన నాకాయలన్నియు చాలిపోవుటేగాక, కొమ్మలువీరిగియు, సరిగాకున్న యాకులు, కొమ్మలు నడ్డదిడ్డంబులై చోభతగ్గియుండును.

శ్లో॥ మ్లానం మ్లానం వకుల కుసుమం స్వీయసౌరభ్యలక్ష్మీ
మహ్యగతైరవవిరహతః శ్శ్యమానం చ మూతిః
దేహంతన్యప్రకృతిసుభగం శుంభ లేదంభవృత్తైః
క్షీరంసంతప్తమపిమధురంసేవ్యతే నర్వలోకైః ॥

ఉ॥ వకులసుమంబువాడఁగఁను వాడఁగఁదావులీనునట్లుదా
వకపతిచిక్కినక విరహబాధలఁజల్తమునన్యకామిని
నికరముఁజేరకుండుటగఁనింపఁగనయ్యెనుమేనికాంతిపా
వకపరితప్తమాకొలఁదిపాలురుచింపవె లోకపంక్తికిఁ రర.

అర్థము.—వకుళకుసుమం = పొగడపువ్వు, మ్లానః మ్లానమపి = మిక్కిలి
లిపాడిపోయినను, స్వీయసౌరభ్యలక్ష్మీం = స్వాభావికమైన పరిమళసంపత్తును,
అదతై = గ్రహించును. (ధరించునట్లు) గనుక చూతః = తల్లి, అదంభ
వృత్తైః = పరాంగవాసక్తి మొదలైనవాని వలన, కపటకృత్రితనట్టి, రన్య =
జానియొక్క, ప్రకృతిసుభగం = స్వభావముందరమైన, దేహం = శరీరము,
రవవిరహతః = నివిరహముచేత, శ్శ్యమానం = బాధితమైనను, శుంభతే =
ప్రకాశించుచు నేయున్నది. మధురం = తియ్యనివను, క్షీరం = పాలు,
శుంభతమపి = కాచబడినదైనను, నర్వలోకైః = అందఁబడెనను, సేవ్యతే =
అనుభవించబడుచున్నది.

కావ్యరమ్యము.—నివిరహకావముచేత బాధితమైన యితని శరీరము కృ
శించినను చోభతగ్గియుండులేదు, ఏలందున కావనిహతుడైనను గర్వమునుజేర

అక పరాంగవాసవృత్తి చరించుచుండిన, వానికైకాంతి యాపాపసంస్కరమున
క్షీణించునగాని, యెల్లప్పుడు నిశ్చేరముచునే కపత్తిరతుడైన వాని శరీరము
గావీకెందినను కాంతిహీనముగాదు. మఱియు లోకమున సౌందర్యకంటలు
చిక్కినవి, సహజకాంతి వీడకు. ఎట్లన పాగడపువ్వు వాడినను సహజ పరి
మళము వీడదు. క్షీరములు తప్తములైనకొలది వానిమాధుర్యము హెచ్చును.

“ కనుశ్రవణము ” వ్యుత్పత్తివలన వీనిశరీరమతిమమారమై మృదుతై
నదని తెలియుచున్నది. “ ఆదంభవృత్తి: ” అనుట నాయత్తుడు గర్వింపి
యింపక పరాంగవాసాంగత్యమున మనసుబారనీక యిందితు నిగ్రహముగల
వాడగుటచే నికముందు జెప్పబోవునటుల ధ్యానాదికముచేతను తపస్సుచేతను
కాలము పుష్పచున్నాడని మఱించుచున్నది.

శ్లో! తిష్ఠ త్యేవంక్షియసుహృదయం కాయమాత్రేణతత్ర

త్వయ్యాత్మప్రణయగురుణాచాంతరంగేణనిత్యం

తస్తాచ్ఛాపావధిమధకథంకారమప్యత్రసోధం

ఘస్రాంతంవాఖిలుకుముదిసిప్రార్థాసిత్వంముదైవ !!

మ. నిలిచెనుగానిచిత్రగిరినీపతిఁగాంచకరీరమాత్రుఁడై

నిలిపెనుప్రణవర్గమును నిత్యమునీపయిఁబ్రేమఁదైర్యమున

గలిగిముదంబుననెడుపుకాలము నెట్టులయిన సంజలో

దలఁచెడుకల్పతీవవలె, తల్లిరొసాఖ్యములబృకుండునే ||౪౫||

అర్థము. — ప్రేమకుహృదయం = నీప్రియుడైతయత్తుడు, కాయమా
త్రేణ = శరీరముచేత మాత్రము, తత్ర = ఆచిత్రహృదయవర్వతమందు, నిత్యం =
ఎల్లప్పుడు, త్వయి = నీయందు, ఆయత్త = ఆధీనమైన, ప్రణయగురుణా =
స్నేహాతిశయముగల, అంతరంగేణ = మనస్సుచేత, తిష్ఠతి = ఉన్నాడు.
తస్తాత్ = అందువలన, అథ = ఇకను, సత్ర = ఈసమయమున, కుముదిసి =
కలువతీగ, ఘస్రాంతంవా = సాయంకాలమునవలె, త్వం = నీవు, కాపా
తథిం = కాపముయొక్క అంతమున, ముదైవ = సంహోషణతోనీ, కథంకా
రమసి = ఎట్లుగానో, సోధం = సహించుటనీ, అర్హసిఖిలు = తగియుండువు
గదా.

కాత్వర్యము. — నీప్రియుడు సహజసాందర్యము గలవాడైనను నీదియొక
గమనకృతిని శరీరమాత్రమై నీయందనురాగముచే ప్రాణముల నీయందనిలు
పుకొని యున్నాడు. కాపాఠమున నిన్నుకాదగలుగుదువను భావచేతనే
జీవించియున్నాడని కాత్వర్యము. అందువలన నిప్పుకు నీనెట్లయినను సుఖో
పముతో, కలువతీత చంద్రదర్శనమునకై సాయంకాలముయొక్క రాకకై వది
యందునట్లు స్వప్నకాలము విరహము సహించి కాపాఠధని వేదియుం
డును.

ఘనాంత : మిత్యాధికమువలన శూర్యతాపముచే వాదిన కలువకు
నిలువకొలది పగటికాలము తన్మచుగడుటవలన సాయంకాలము సమీపించుచు
న్నదను భావచే నెట్లుకాలముగడుపునో, యట్లే “ ఆకాబంధః సమమనదృశం ”
అని పూర్వమేఘమున చెప్పినట్లుల కాపాఠభయంను ప్రియసమాగమము కాగ
లదను భావచే బ్రదికియుండునని నమ్మియున్న యత్యేభిప్రాయమును సరణముగ,
మేఘుడు తనరాకచే (అనగావర్షమును) ప్రాప్తిచే కాపాఠభయము సమీపించెను
గాన నెట్లయినను సహించి యూరడిలియుండునుని చెప్పచున్నాడు. “ కాయ
మాత్రేణ ” అనునశరీరము మాత్రమే యుక్కడనున్నది కౌని మనోవ్యాపార
ములన్నియు నీయక్షియించే నీనమైయున్నవనుట. “ తవసహచరో రామగిర్యాశ్ర
మస్థః అన్యాపన్నః ” చిత్రశూటముం దన్యాపన్నుడై, అనగా బ్రతుకుచూ
త్రము గాంచియున్నవాడు గాని ప్రాణమునీ మనోచేరియున్నవని చెప్పిజంపు
టను, మేఘుడు తిరిగి చెప్పచున్నవాడగు నున్నాడు. మరియు “ అంగే
సాంగం ప్రతమతమనా... .. దూరవర్తి సంగలై వైవైర్విజతి ” శరీరము దూరము
దుండుటవలన స్వర్పాధికక్షుముగానున్నను, మనోవ్యాపారముల నడ్డగించువారు
లేనందునను ఈమనము జవేశరీరము వలెగాక, యణురూపముగలదై దేశకాలవ్య
వధుల నతిగ్రహించు సమర్థముగలదటవలన నామేశరీరమును సంగల్పరూపమున
ప్రవేశించుచు నేయున్నదినియు, చెప్పిన యత్యేభిప్రాయమును మాటునలుగు
చున్నాడు. “ ఆయత్ ప్రణయగురుణా ” యనునది శరీరమేఘమున “ అ
స్యాప్రణయని మయిస్వప్నలభ్యైకధంచిత ” అనునప్పటి యత్యేభిప్రాయమువలన
శరీర మగుచున్నది.

శునవృత్తి.

శ్లో॥ శూరంవీరంనదయహృదయం సాదరీమందిరంతం
మన్యేతైస్సస్ఫుటతమపదైరంబవిశ్వాసమేహి
ప్రాగేకానీన్నతమతికథాశ్రయతాంసంప్రీతిః
కాలుష్యం తేనకలమపితధ్వాతమర్కాదివేయాత్ ॥

చ॥ జననిరావిశ్వసింపునను, చక్కదనంబులకీక్యశానునీ
పెనిమిటిశూరుడెను మఱివీరుడెనెనుకృపార్థచిత్తుడె
ననిభువిచాటుచిహ్నములుహావినుపింతు చరిత్రమొక్కటే
వినమదిసంశయంబువిడు, వేడివెలుంగునధ్వాతమున్నలెక రక్ష

అర్థము. — అంబ = ఓరల్, తైస్సై = ఆయా, స్ఫుటతమపదైః = మి
క్కిలిస్పష్టమైన గుర్తులచేత, తం = నీభర్తను, శూరం = శూరునిగాను, వీరం =
వీరునిగాను, నదయహృదయం = దయాస్వభావముగలవానిగాను, సాందరీమం
దిరం = యిత్రాకృతిప్రకృతిగాను, అన్నట్లు సాందర్యమునకు స్థానమైనవాని
గాను, మన్యే = తలచెదను, విశ్వాసంవహి = విశ్వాసముగలదానవగుమునమ్ము
నుటలు. ప్రేమానురంజిత = మంచి అవగాహనయొడతగిన బుద్ధిగలదానా,
ప్రాగ్ = పూర్వము, ఏకాకథా = ఒకసంగతి, అనీత్ = ఆయను. శం
ప్రీతి = ఇప్పుడు, శ్రూయతాం = వినుబడుగాక, ఇతః = ఈవినుటవలన
అర్కాత్ = సూర్యునివలన, ధ్వాంతమిత = చీకటివలన, సకలం = సమస్త
మునున, తే = నీయొక్క, కాలుష్యం = మనస్సందేహము, ఇయాత్ = నశిం
యగాక.

తాత్పర్యము. — ఓరల్ “ పానీపాదానన” “ క్షపితభృగుభర్మపి”
ఇత్యాదిశ్లోకములు జెప్పబడిన, నీపెనిమిటి శరీరాదిలక్షణములచేత, శూరునిగను
వీరునిగను, దయాశాలిగను, భవాసాందర్యవంతునిగను తెలివీకొని, నీపెనిమిటి
వృత్తాంతమును సాకల్యముగ జెప్పటచే నన్ను వానిదూతగానమ్ముము. (నిమ
నమున వానిదయమై మొదటగలిగిన సందియము పోగొట్టుకొమ్ముట)

ఓబుద్ధికుండులారా యచ్చట జరిగిన యొకవృత్తాంతమును జెప్పెదను.
అది నీభర్తృవిషయకముగు సందేహమును మూర్ఖోదయము నీకటినివలె నశంక
జేయను.

“కూరంపిరం.....సాందరితుందిరం” అని పినివర్ణన “మహాశక్తిగం
 భిరఃకృపావాసవికర్తనః...ధీరోదాత్తస్ససత్పుతః” ఇత్యాద్యాలంకారికప్రసి
 ద్ధములగు ధీరోదాత్తుని లక్షణములతో సరిపోవుటవలన, బూర్వమేఘమున
 “యోష్ఠామిఘావరిమధిగుణేవాధమేలబ్ధకామా” “అంతర్భావ్యుత్పిరమహి
 చనోరాజరాజస్యదభ్యా” ఇత్యాదిలోకముల పర్యక్షీకరముగ యాతని ధీరో
 దాత్తత్వమును మేఘుడిచ్చుట స్ఫుటికరించుచున్న వానివలె నున్నాడు.
 “అంబ” ఓరల్లీయనుటవలన నిన్ను మార్పదేవతగా నమ్మి దేవతాసాన్ని
 ధ్యమందువలె నే నిశ్చయముగవాని నే చెప్పచున్నానుగాని నిన్నెట్లయిన సంహో
 వపెట్టుటనుఁ జెయియించుటలేదని సప్రమాణముగ తెప్పచున్నట్లు గన్పట్టు
 చున్నది. “గాలువ్యం” భర్తృవిషయకముగు నితర తనితాసంసర్గ రూప
 కాలువ్యంబని భావము. మనఃకాలువ్యమును చీకటితో పోల్చుట సుప్రసి
 ద్ధము. ఈవృత్తాంతమనెడి నూర్యకాంతి యాచీకటిని పాఠదోటుననుట.

శ్లో॥ స్వశ్రీసంహృత్యుదిత హృదయఃకశ్చిదభ్యేత్యమానం
 కర్తుంతివ్రంతపథిమహాపుణ్య గణ్యాశ్రమాంతే
 లక్ష్మీ నేత్రంశజరఘుమణిపాదవిన్యాసపూతే
 భూభృద్రతేనపదిచరతీతంద్ర ఆశంకమానః ॥

చ॥ తనసంపత్తుహరింపఁగోరి, మదిశ్రద్ధాయక్తుడై యెవ్వఁడో
 ఘనపుణ్యాశ్రమగణ్యమానము రమాకాంతాంశసంభూతురా
 మునిపాదాంశితపావనంబునగునా, భూమిధ్రీశీర్షంబునం
 చునఁజేసెన్దశమన్పువజ్రవినిదాదో యాయమానాంగుడై ర॥

అర్థము.— స్వశ్రీ = తనసంపత్తుయొక్క, సంహృతి = ఆపహరిం
 చుటయందు, ఉదిత = యెత్నియగల, హృదయః = మనస్సుగలవాడై,
 కశ్చిత్ = ఎవడో, అభ్యేత్య = వచ్చి, మానం = నిశ్చయముగా, ఇతి =
 ఈప్రకారము, తీతం = కఠినమైన, తనః = తపస్సును, కర్తుం = చేయుటను,
 మహాపుణ్యగణ్య = మంచిపుణ్యముచేసెనబడిన, అక్రమ = తపస్థానములచే, అం
 తే = మందరమైనట్టియు, లక్ష్మీనేత్ర = విష్ణుయార్తియొక్క, అంకన = అంత

రమైన, రఘునాథీ = త్రిరాములవారియొక్క, పాదవిన్యాస = తొట్టపాద చేతి, పూత = పవిత్రమైనట్టియు, భూభృద్రత్నై = చిత్రకూటమందు, సపది = ఇప్పుడు, చరతి = తిరుగుచున్నాడు. ఇతి = ఈలాగున, అశంకయానః = శంకించుచున్నవాడై.

నాత్వర్యము. — ఈయనకుని యింద్రియనిగ్రహము, శోభాత్మత్వాదిగుణముల ప్రకటించునట్టియు, వీనిప్రభావాదికమున వెల్లడిజేయునట్టియు, ఈవృత్తాంతమునజెప్పి, అతనివినుకూల నాయకుడనియే యుక్తకాంతకు తెలియజేసి విశ్వాసమును పుట్టించి యాదార్పణముచేయున్నాడు. ఇంద్రుడితరులు తమ తపోమహిమచే తనయంద్రపదిని నాక్రిమింగులేమాయను భజనము కలవాడగుట కలన, వీరునునుండి యుద్ధాలో లిన సంపన్నులు పరింపవలెనని మోరగవన్ను చేయుటకై, మహాశివుని శారీరమేమును త్రిరాములవారి పాదస్పర్శముచే పని త్రిమయనై నావృత్తాంతములను నాక్రిమియులతో సుందరమైన యాచిత్రకూటమనకు వచ్చియుండువచ్చునని వీనిని జూచి సంశయించినవాడాయెను.

“ తవ వాక్యై... మాండే ” “ భూభృద్రత్నై ” తాచిత్రకూటమనకును మేఘసంశయమున జన్మించిన “ రఘుపతివత్సరంకితం మృణాళు ” “ జనకతనయాన్నానవృత్తాంతము ” ఇత్యాది విశేషములచేతను, అచ్చటి యాశ్రమమున, సుందరిములనియు, పవిత్రములనియు, నభియాగ్యములనియు తెలియుచున్నది.

శ్లో॥ గత్వా గారంసిజనుమర రాట్నం విచింత్యాంతి గాయం
తస్యై ధాతునిరుపమకళా యోగయాధాభిధానాం
రంభాదిభోక్తృ వ్యధికచతురాంనాక వేశ్యాంసురూపా
మేవంప్రాప్తిమిదితమతింసంవిత్సంశ్చిత్తాత్మై॥

చ॥ సురపతిస్త్వీయమందిరముః పోచ్చి తపంబునకంతరాయమున్
దిరముగ యాజుఁజేసియువతిగ నెసార్థకనామకొక్కతెన్
నిరుపమమాచమత్కృతిని, నిర్జితరంభనునాక వేశ్యసుం
డరిఁసురూపనంతటముడంబునబొందచటూక్తులాడుచున్ ర౩॥

అర్థము. — అమరరాట్ = ఇంద్రుడు, నిజంతగారం = తనయింటికి, గ
త్వా = వెళ్లి, సందిచింత్య = ఆలోచించి, తస్య = వానియొక్క, అంతరాయం = ఏక
పక్షప్రకమనభంగమును, ఆధాతుం = చేయుటకు, నిరుపముకలా = సాటి
లేనికాంతిచేత, యోగరూఢ = సార్థక మైన, అభిధానం = పేరుగలిగినట్టియు,
రంభాదిభ్యోపి = రంభమొదలైనవారికంటెను, అధికచగుణం = మిక్కిలిచాగు
ర్యముగలిగినట్టియు, సురూపం = సురూపమునకు, నాకవేశ్యం = దేవతా
వేశ్యను, చటూక్తః = ద్రియవాక్కులచే, ప్రముదితమతిం = గుంతించినబుద్ధి
గలదానిగా, వితస్యక = చేయుచు, ఏవం = ఇట్లు, ప్రాహ = చెప్పుచున్నాడు.

తాత్పర్యము. — అప్పుడా దేవేంద్రుడు తనగృహమునకుఁజని యత్కుని
తపోమహిమచే తనపదవికి భంగముకలుగునని భయముచే యత్కుని తపోభంగము
కావించునెంచి, సాందర్యవతియైనట్టియు, చాతుర్యమువరంభాదులను తలవన్ని
నట్టియు, సార్థక నామముగల సురూపమును దానిపిలిచి ప్రియవచనములచే దాని
సంతోష పెట్టుచు ఈప్రకారముగా చెప్పెను.

“ గత్వాగారం ” అనుటవలన దేవేంద్రుడు, దేవతలకు నమస్కరింప
తగినట్టియు, రామసాదాంతియైనట్టియు, మంచిపుణ్యాశ్రమములచే నొప్పుచు
న్నట్టియు, నాపర్వతముమీదికి నొకానొకక్కడు తానువచ్చి, యత్కునిబాచెనని
తెలియుచున్నది. “ యోగరూఢ ” ఈనాక వేశ్యపేరు సురూప. సురూప
యనగా మంచిరూపముగలది. నిరుపముకలా కాంతిచే నొప్పుచున్నదిగనుకనే
దానిపేరు యోగమున సరిపోవుచున్నది. దానికి లోకప్రసిద్ధముగుపేరు సురూప
యగుటవలన నామెయందానామము రూఢము. కావున సురూపమును పేరు
యోగరూఢమై పరగుచున్నది.

శ్లో॥ యక్షుఃకశ్చిచ్ఛిఖినిః భరద్వాజపుణ్యాశ్రమాంతే
తీవ్రంతప్తంయతతత్తతి విజ్ఞాయతేఽలంమయాద్య
త్వాందృప్తైవత్య జతినియతినానమేషత్వదీయా
శ్చేష్టాదృష్టాయదివిధువిధావిద్రుతో వేందుకాంతః ॥

ఘనవృత్తే.

చ॥ రమణిరొ ! గుహ్యకుండొకడు రామధరాధరకూటపావనా
 శ్రమమునదీప్రహతపము నల్పచునుండినయట్లువింటినో
 నుమతిగొనీదుచేష్టలకు సౌక్మితపంబును వీడునిక్కిమా
 హిమకరదీధితిగనిద్రవింపక యుండునెచంద్రకాంతముర్ర

అర్థము.—కప్పిత్ యక్షః = ఒక యక్షుడు, శిఖరిణి = చిత్రకూటపర్వత
 మందః, భరద్వాజపుణ్యశ్రమాంతే = భరద్వాజశ్రమముచేంత, తీత్రం =
 కఠినముగా, తప్తం = తపస్సుచేయుటకు, యతతత్త్వతి = యత్నముచేయుచున్నా
 డని, మనూ = నాచేత, అద్య = ఇప్పుడు, విజ్ఞానతే = తెలియబడుచున్నది.
 త్వదీయాః = నీవైన, చేష్టాః = శృంగారచేష్టలు, దృష్ట్యాది = చూడబడినట్ట
 యిన, ఏషః = వీడు, విధువిభావియృతః = చంద్రకాంతిచేగఱగిన, ఇందుకాం
 తేన = చంద్రకాంతమణితల నూనం = నిశ్చయముగా, త్వందృప్తైవ =
 నిన్నుచూచుచునే, నియతిం = నియమమును, త్యజతి = విడుచును.

కాత్యర్యము.—యక్షుడొకడు భరద్వాజశ్రమమునంద తీత్రమగు తపస్సు
 గావించుచున్నాడని నాకు తెలియచున్నది. కానినిన్ను నీవిలాసముల జూచి
 నవోడనే చంద్రకీరణప్రసారమువలన, ద్రవించు చంద్రకాంతమణులవలెనే,
 వానిమతస్సు కఱగిపోయి నియమమును విడుచును. అనగా నాయివలె సెంత
 కఠినవృద్ధయుజయ్యను నీవిలాసములఁ జూచినవోడనే నీయంగు లీనమై
 యుండుననుట. చంద్రకాంతమణులు చంద్రోదయ వాగుటవోడనే ద్రవంప
 జొచ్చుననుట లోకప్రసిద్ధము.

“ విధువిభా ” అనుటవలన చంద్రబింబమునో సమానముగు నాగురూప
 యాననము జూచుటకంత యాహ్లాదికరమై యుండునని ధ్వనించుచున్నది.

శ్లో॥ తస్మాచ్ఛంకావిరహితగతిశ్చిత్ర కూటాచలంతం
 నానాపుష్పత్కరసురభిశ్చ ప్రాంతరంకాంతదేశం
 గత్వాయత్నిజగుణ గణాబద్ధచిత్తంవిధేహి
 ప్రాప్తేరోగేప్రశమనవిధేః ప్రాక్ప్రతీకారఞ్చః ॥

ఉ॥ కాపునశంకమానిచనఁగాఁదగు నీకుననేకపుష్పనం

భావితసారభోత్కరవిభాసి మనోహరచిత్రకూటమం

దావిధిసున్న యక్షుగనియాత్తు గుణాలినిబద్ధ జేయుమా

భావిగదావి నాశ మేశుభంబు, శమించుటకన్నరోగముల్ ॥౫౦

అర్థము. — తస్మాత్ = అందువలన, శంకావిరహితగతిః = శాంతమైన
సుశంకలేనిదానదై, నానాపుష్ప = నేకమలగు పుష్పలయొక్క, ఉత్కర =
సమాహమచేత, శురభిప్రాంతరం = పరిమళించుపరిసరప్రదేశము గలిగిన
టియ్య, కాంతదేశం = రమ్యమైనటియ్య, తంవిక్రీకూటాచలం = ఆచిత్రకూట
పర్వతమునుగూర్చి, గత్వా = వెళ్లి, యక్షం = యక్షుని, నిజగుణాబద్ధచిత్తం =
నీగుణముల సమాహమచే పరికట్టబడిన మనస్సుగలవానిగా, విధేహి =
చేయఁము. సోగప్రాప్తే = సోగముప్రాప్తించినవగుచుండగా, ప్రశమనవిధేః =
కుదుర్పురొనుటకంటె, చాక్ = సోగమురాకముంగ, ప్రతికారః = నివృత్తి
జేయుటయే, ఇష్టః = మంచిది.

భావార్థము. — అహేతువువలన నీవనేక పుష్పవాసవలచే మందరందై
యొప్పుచున్న చిత్రకూట పర్వతమున కరిగి, తపోనిష్ఠుడైన యాక్షుని మన
మును, నీవీలాసాదిగుణములచే లోబడఁచుకొని తపోభంగము గావింపుము. శరీ
రమునకు వ్యాధిజనించునని శోచనపుడని సోకకమున్న, దానిని వృత్తికై ముం
గుగా జాగ్రూకత వహించుటయే శ్రేయస్కరముగదా.

శ్లో॥ ఇత్యుక్తాసాసురపతివచస్సీ ధుమత్స్వభావా

స్వాంగాలంకారిత వివిధసద్భూషణాధ్యాసమంతాల్

నానాకాంతిస్ఫురితకుసుమశ్రేణీకానంచరంతీ

వల్లీవాపక్షితిధరవరంవజ్రిణానంప్రదిప్తం ॥

చ॥ పలుకఁగనిట్లు దేవపతివాక్కు ధమత్తిలుచిత్తవృత్తితో

కలికియలంకరించుకొనఁగాఁదగుభూషణు చిత్రపుష్పనం

కలితముజుంగమంబునయి కాంతివహించెడు వల్లిచాడ్చునగా

పాలిమహాధరంబుగనఁబోయె బిడొజనియాడ్జ పెంపునగా ౫౧.

అర్థము.—ఇతి = ఈ ప్రకారముగా, ఉక్త = చెప్పబడిన, సా = అనురూప, మరదలి = దేవేంద్రునియొక్క, కవః = మాటలనెడి, వీధు = మధ్యమచేత, మత్త = ముడించిన, స్వభావా = స్వభావముకలదై, సమంతాత్ = అంతటను, స్వాంగ = తనయితనములయందు, అలంకారిక = అలంకరింపబడిన, వివిధ = అనేకములైన, సహృదయా = మంచినగలచేత, అధ్యా = ఒప్పినదై, (గమక శే) నానా = అనేకములగు, కాంతి = కాంతులచేత, స్ఫురిత = వెలుగుచున్న, మనుమశ్రేణికా = పువ్వులపక్షిగలిగి, సుచరంతి = సుందరించుచున్న, వర్ణిత = రీగవలెనున్నదై, వజ్రావా = ఇంద్రునిచేత, సల ప్రతిష్ఠిత = చెప్పబడిన, క్షితిధరవరం = శ్రేష్ఠమైన చిత్రకూటపర్వతమును, ఆప = పొందెను.

తాత్పర్యము.—ఇట్లుమరూత ఇంద్రుని చాటూపులనువిని, రంభాదుల కన్న తనకు నెక్కువగౌరవము గలిగినందులకు మైములచి, తనకుగల చక్కదనము నిజమనింప వివిధములగు భూషణముల నలంకరించుకొని చిత్రకర్ణముల గుఱుగుటలచే నిండి, వదలుచున్న తీవ్రమోహమున్నట్లు యిత్రుని వంపున చిత్రకూటము చేరెను.

“తవస్వీధుమత్త స్వభావా” మద్యసావముచేసినవారు మైములచి కార్యా కార్యవిచారణము ఎదిరితమసమర్థతలు నరయితాలక ఎట్టిఅక్కర్తమునకైన శంకింపక జొరపడునట్లు, మరూపయు దేవేంద్రుని ప్రీతినివనములచే ముడించినదై యక్షతరభంగమున దలపకసాహసించెనని తెలియుచున్నది.

శ్లో॥ యత్కూటేషూత్కటకటకంబోపలాంశూత్కరాణాం
సక్తేశ్వరీకృతనిజరుచా వృష్టిగోర్వాణరాజే
దృష్ట్యానంప్రత్యహితుల కృతేర్వ్యాగ్రజాతంచరంతం
ప్రైవీభూభృత్కటకని కపేశంక తేలోకజాతః ।

ఆ॥ ఏగిరిప్రాంతకూటముల నిమ్మునొలంకెడుపద్మరాగన
ద్రాగముమింట్రాకరవిరభ్యములెట్టుగఁగానుపింతునో

ప్రథమస్తవః.

౫౩

ఏగిరినస్తమాదిజనులెందుకొమాకుపుకొండమీదనా
భోగివిరోధియగ్రజాతు పుట్టిచరింపగనున్నయట్టులన్ ౫౩.

అర్థము.—ఇచ్చటనుండి ౫౩ వ శ్లోకమువరకు చిత్త్రహృదకర్ణం
యత్కూటేషు = ఏపర్వతశిఖరములయందు, ఉత్కూట = గొప్పతన, కటక =
మధ్యభాగములయందు, కంజోపల = కద్దరాగమణులయొక్క, సుక్తే = కూడిక
వలన, ఉష్ణగోః = సూర్యునియొక్క, వాజిరాజే = గుఱ్ఱములగుంతు, శోడి
కృత = ఎఱ్ఱగాఁజేయబడిన, నిజదునా = కనుకాంతిగలిగాఁగ, సంప్రతి =
తత్కాలముందు, లోకజాతః = జనసమాహమ, దృష్ట్యే = చూచి, విస్మయభూ
భృత్ = పొడుపుకొండయొక్క, కటకనికరే = మధ్యభాగమందు, చరంతం =
సంచరించువట్టి, అహిమల = సర్పసమాహమందు, కృత = చేయుచు, ఈర్ష్య =
అనూయగలగదర్శించునీ, అగ్రజాతం = అన్నయగుఅనూదనిగ,
శంకరే = ఊహించుచున్నది.

తాత్పర్యము — అచిత్రహృదపర్వతముయొక్క, మధ్యభాగములయందు
కద్దరాగమణులు విశేషముగా నున్నవి. ఈకద్దరాగములయొక్క రక్తిమనూ
రుద్ధిని గుఱ్ఱములనుగూడ పెఱ్ఱనికాంతిగల వానినిగాఁ జేయుచున్నది. ఆపర్వ
త పరిసరవత్తులను వారాపర్వతముయొక్క ఉపరిభాగమున నీయెఱ్ఱదనముఁ
జూచి పొడుపుకొండపై యరుణోదయముని భ్రాంతిజెందుచున్నారు. దీనివలన
ఏపర్వతహృదము లోకజాతువరకు వ్యాపించెననియు నిది రత్ననిలయమనియు
స్ఫరించుచున్నది.

శ్లో॥ యత్కూటాగ్రాంచిత విహృతయస్సింధుబంధునిరీత్య
ప్రేక్షం శ్రేణీపతివిరహతో జాతతాపార్ధితాయాః
భూకాంతాయావసనమివనందీప్రసీలోపలాభం
ముక్తాపారిగ్రధితముదయ చ్ఛీకరోర్నిప్రభూతం॥

ఈ॥ ఏనగకృంగపంక్తి విహరింతు జనంబులకర్ణిజూడభూ
మూనిధిబాహుశ్రీవిభుడు మిన్నధతాపపరీతయాచూడా

సూనిననీలవస్త్రమున నావ్యగఃకోచేదరంగవంక్తులా
చానధరించుముత్యములజానగు పేరులటంచుకోచెడిగః । ౫౩.

అర్థము.—అవ్యక్తాగ్ర = ఏపర్వతకిభరములయందు, అంబర =
ఓష్ణమన్న, విహృతయః = విహారములుగలవారు, సింధుబంధుం = సముద్ర
మును, నిరీక్ష్య = చూచి, శ్రీపతివిగ్రహతః = విష్ణుమూర్తి వియోగమువలన,
జాతతాపార్ధితాయః, జాత = పుట్టిన, తాపార్ధితాయః = తాపముచేబాధితు
రాలైన, భూకాంతాయః = భూమియనునాయకయొక్క, ఉదయస్ఫీకగోర్మి
ప్రభూతం, ఉరయత్ = పుట్టుచున్న, కీకర = కుంపులుగల, ఊర్మి = తరం
గములచేత, ప్రభూతం = అధికమైవదగుటవలన, ముక్తాపార్గిగ్రధిరం = ము
త్యాలవరుసచే నూర్చబడినట్టియు, సందీప్ర = వెలుగుచున్న, విలోపలాభం =
నీలమణికాంతిగలట్టియు, వసనమిత = బట్టవలె, ప్రేక్షంతే = చూచు
చున్నారు.

తాత్పర్యము.—లోకమందు విరహబాధితలైవస్త్రీలుతా పవితారణార్థ
ము నల్లనిబట్టను ముక్తాహరమును ధరించుట వాడుక. చిత్రకూటపర్వతమందు
క్షికారులిరుగు విలాసిజనులు సముద్రమునుజూచి, తనభర్తయగు విష్ణుమూర్తి నెడ
బాసినభూనాయక, విరహతాపమునవనంబున నల్లనిబట్టను ముక్తాహరములను
ధరించినట్లుగా నుత్ప్రేక్షించుచున్నారు.

విష్ణుమూర్తి చాతుర్భాస్వలందు సముద్రమున కయనించుట పురాణ
ప్రసిద్ధము. కావున భూనాయకగు విరహోగముమైగట్లు తలంచుటవలన వం
దలి జనులు విలాసవంతులని తెలియుచున్నది. భూమి సముద్రగ్రహవలననుట
మహాకవిప్రసిద్ధము. కాన నున్నతమగు పర్వతాగ్రమందుండి చూచువారికి
దూరముననున్న సముద్రము నల్లనివస్త్రముగను, కుంపులులతోనూడిన తరంగ
ములు ముత్యాలహరములవలెను గన్పట్టుననుట స్వభావము

శ్లో॥ నావశ్చవిద్యులలిరగలస్సగరస్యాంతరాశీ
యాతాయాతక్రమవిధి వశాత్సాధుతైషింగిలానాం

దశ్య ద్రేకాదుపరిచరతాంకామభ్యాకభాః
పోతానేవప్రతిపదమరంజానతేయత్రలోకాః ।

ఉ॥ జలనిధిమధ్యమందెవుడు జక్కగవచ్చుచుఁజోవుచుండనా
వలనొకవేళదర్శమున్నదైపయినీదు తిమింగిలంబులక
గలయగఁజేరఁజోతములుగాఁదలపోయగవయ్యెచిత్రమా
మలనివసించుభాగ్యజనమండలి పుణ్యమదేముచూడగగ॥ ౫౪

అర్థము.—యత్రలోకాః = ఏచిత్రహృదయపర్యవశమందలిజనులు, పోగర
సభ = సముద్రముయొక్క, అంతరాళే = మధ్యమ, యాతాయాత = రాకపో
కలయొక్క, క్రమవిధివతో = సంచారవశమువలన, దృశ్యతరగతిః = దీక్ష
గమనముగలిగినట్టియు, దశ్యద్రేకాత్ = గర్వాతిశయామవలన, ఉపరి =
నీళ్లమీదను, కామం = స్వేచ్ఛగా, చరితాం = సంచరించునట్టి, తైమింగిలా
నాం = తిమింగిలములను పెద్దచేపలయొక్క, అభ్యాక భాః = సమీపము
నొందినట్టియు, నావశ్చాపి = పెద్దమోడలనుబాధ, ప్రతిపదం = ఒక్కొక్కదాని
వద్దనున్న, పోతానేత = చిన్నపడవలనుగానే, అరం = కానుగ. నావతే =
తెలిసికొనుచున్నారు.

తాత్పర్యము,—మతీయ నాపర్యవశమై విహరించువాని సముద్రము
ధ్యమన తిరుగుచున్న పెద్దమోడల, నొకానొకప్పుడు మదించి నీళ్లపైభాగ
ముననే కదలఁయుండు తిమింగిలములనెడి పెద్దచేపల సమీపమున జేరగాఁనాచి
చిన్నపడవలనుగా తలంచుచున్నారె. ఇందువలన తిమింగిలములు దగిలేనుటకు
పిలువని పెద్దపొగమోడల వలెను, వానియందుండు వస్తువుల గ్రహిణి దరిశీత్య
టై వచ్చుచు జోవుచుండునెడి చిన్నపడవలవలె నీ నావలను వానికి గవ్వట్టుచు
న్నవని తాత్పర్యము. ఇట్లు నావికాయాత్రకులు సముద్రమధ్యమున నీటిపై
జేలియుండు పెద్దపెద్దచేపలను, దీక్షకులని తలచి సమీపించి యచ్చట విశ్రా
మింప తాచుటయు భవించుచున్నది. ఇట్టి స్వభావవర్తనలుతాత్పర్యగ్రంథ
ముల విరళములుగా గవ్వట్టువని తోలు.

కునప్పలే,

శ్లో॥ యత్రక్షోణీధరవరశిరస్సాస్థితాః కామిణీకా
 వస్త్రధ్వస్తాచలతటభవస్సంశ్రితానక్రియోపాః
 భూకాంతోరోజువిరచితాస్సాధుకోభావిధానే
 సాక్షాత్ స్థితా ఇవమకరికాపత్రికాజానతేఽలం ।

ఉ॥ లలినగత్సంగసీమల విలాసయుగావిహరించుకాముకుల్
 జలనిధిజూచిగొండల మొనల్లోక చెంతనువిశ్రమింపగా
 దలఁచిరిభూనతీకుచపదంబుల శోభలనీననిక్కమా
 జలచరపత్రరేఖలివిస్పష్టముగా రచియించిరంచెనక ॥ ౫౫ ॥

అర్థము.—యత్ర = ఏ, షోణీధరవరశిరసి = చిత్రహటపర్వతాగ్ర
 మందు, స్థితాః = ఉన్నట్టి, కామిణీకాః = కామకజులు, తకమధ్యస్థ =
 ఆసముద్రమధ్యమందున్నట్టి, ఆచల = కొండలయొక్క, తటభవః = దయలను,
 సంశ్రితాః = ఆశ్రయించినట్టి, వక్రయోపాః = మొసలులను, సాధు = యోగ్య
 ముగా, శోభ = అలంకారముయొక్క, విధానే = చేయుటమందు, సాక్షాత్
 స్థితాః = ప్రత్యక్షముగ చేయబడిన, భూకాంత = భూనాయకయొక్క,
 ఉరోజుని = స్తనములయందు, విరచితాః = రచింపబడిన, మకరికాపత్రికా
 ఇవ = మకరికాదిపత్రములవలె, అలం = బాగుగా, జానతే = తెలిసికొను
 చున్నది.

కావ్యరత్నము.—ఆవర్తరమునెక్కి విహరించెడి కాముకులు సముద్రమ
 ధ్యమందుండు పర్వతముల దరికేరిన మొసళ్లను జూచి భూనాయకాదులమందు
 ప్రత్యక్షముగ రచియింపబడిన మకరికాదిపత్రములవలె నుపయించుచున్నది.

శ్లో॥ కొండద్యోతస్థగిరనికటప్రోల్లనద్వియమాగ్రీ
 వల్లిప్రాతస్థగిరనిధాన్యస్యగోత్రాభ్యతోఽపి
 ప్రోద్యత్కాశ్చీరజనిరజసారంజితస్త్రింతవృద్ధీ
 వక్షోజాతశ్చియమనుకలంబంబరంత్వైవక మ్రూః ।

శ్లో॥ పవదప్రతివెల్లకొనఁ బ్రాంతనగాంతములందు నెట్టిగా
దప్రలభగానుపింపఁగముదంబున రామనగంబునందువ
ల్లప్రలుచరించుచుఁగఁగిరిలలామపయోధరసీమఁ బూయఁగా
దివిరినఁగుంతుమిశ్రియ మిదేయని తొంగుచునుందురెవ్వఁకుఁగఁగి

అర్థము.—కయ్రాః—కామగులు, ముద్ర = ఏదిరహితుమయొక్క,
కోణద్యోత = ఎట్టినికాంతిచే, ధ్వజ = కప్పబడిన, వికట = సమీపమందు,
ప్రొల్లసత్ = ప్రకాశించుచున్న, విద్రుమ = పగడములయొక్క, అశీ = వరి
సయొక్క, వల్లి = తీగలయొక్క, వాగ్రిత = సమాపామచేత, ధ్వజ = వ్యా
ప్తమయిన, సవిధాత్ = ప్రాంతములుగల, గోత్రాభ్యుతోపి = ప్రత్యంతపర్వతముల
నుండియును, ప్రోద్యోత్ = పరికాశించుచున్న, కాశ్మీరజని = పుంపకుయొ
క్క, రజపా = చుర్రముచేత, రంజిత = పూయబడిన, ప్రాంత = పార్శ్వము
లుగల, పృథ్వీ = భూనాయకయొక్క, విక్షోభాత్ = క్రునములయొక్క,
శ్రియం = శోభన, అమకలం = నిత్యముగా, సంస్కరంత్యేక = క్షరించుచున్న
యగునాదు.

కార్యర్యము.—ఆసమదృశ్యుండుండు పగడప్రతిగల మట్టుకొనుటవలన
రక్తిమగలిగిన ప్రత్యంతపర్వతముల వారి, పుంపకుతాత చేరంతిమైన ప్రాం
తభాగములుగల, భూనాయక క్రునశోభన కామగులు మోటియాటి కలంచు
చున్నాడు.

శ్లో॥ బుద్ధంస్వాంతే ప్రవవధసుమం మంజుమండిరనాదై
ర్ధిర్వాపాంతరధినిగళాః పశ్యతస్సాధిలాపం
రన్వానానస్తీరనమద్వితైరంతుజాలైశ్చరీరాత్
ప్రాంతానంతాస్థితిములితా స్సందధానానుమాసాః

మ॥ తనమండిరవి నాదవంకలన శర్తంబయివ్రొందుమా
యవద్యుల్లభ్యుత్తాదెన్నునాదు మంజుమండైర్ధిర్వాపాంతరధినిగళాః

గనులకామచునవృత్తకదెలుపుగాగావింతుమక ప్రాంతదే
తనికాయంబులగొండకేరెమరవేశ్యారత్నమందంబుగక ॥౫౭॥

అర్థము.—కురూపా = అకురూపా, మంజ = మృదువైన, మంజీరవా
దై = అందలపవృత్తచేతను, స్వంత = మనస్సునందు, ప్రసవధనుం = మ
నస్సుధుని, బుద్ధం = మేల్కొన్నవానిగనున్ను, సాధిలాపం = కోరికతోకూడు
కొన్నట్లుగా. పశ్యతః = చూచుచువారిని, దీర్ఘసాంగై = వికాలములగు నే
త్రాంతములచేతను, రచితనిగకా = బంధితులనుగాను, తన్వానా = చేయుచు
న్నదై, శరీరాత్ = తనశరీరమునుండి, సస్థిత = నవృత్తోకూడునట్లుగా,
సమదీక్షై = బయలుదేరిన, అంశుజాగై = కొంతిత్తులములచేత, ప్రాంతా
వంతాః = సమీపభూములను, నీలిమ = తెల్లదళముతో, కలితాః = కూడినవా
నినిగా, సందధానా = చేయుచున్నదై (యందము.)

కాత్పర్యము.—అకురూప తని పాదమందలి మంజీరారుల రతముచే
నచ్చటనుండు వారిమనంబుల మన్మథోదైకుము గల్గించుచు, వికాలముగు తనచూ
పులచే వారిని బంధించుచు, తనచిరునగవుయొక్క కాంశులచే సమీపభూము
లను ప్రకాశింపజేయుచు నావిద్రహుడును జేరెను. ఇది వేశ్యయే గావున
నచ్చటిజనులలో బలమికోనుటకై “స్త్రీదామాద్యం ప్రణయవచనం విధ్రమో
హిప్రియేషు” అనునట్లు గానట్టివిలాసములనాద్య ప్రణయవచనముగ బ్రకటింప
జేయుచున్నది.

శ్లో॥ తత్రాంబూలవనవసురభి ప్రాప్తలజ్జాహివల్యో
మందస్పందానిలవిసరణ చ్చద్దనాప్రీక్షియాధాః
నిసౌహార్దంఖలుసుమనసనత్ర్యజాస్తాశ్చపాంధా
మోదాధానవ్యతికర ఫలాస్పిధపీడావతన్తి ।

ప॥ ఆలలనాశిరోమణియహార్య తటంబుననంచరింప, దాం
బూలపుదావినిగ్గుగొన పూవులతీనలునాప్రీక్షియాధమా

పూలనురాల్చె గాలిమిష బూర్వపున్నేహమువీడి, పాంథుల
పూలనుజూచి కూలెనివిపుష్ప కరంబులటండు నుబ్బగగ ॥౧౮॥

అర్థము. — తత్ = ఆమరూపయొక్క, కాంబూ = కాంబూలమువలన,
ప్రసవ = పుట్టిన, మరణి = పరిమళముచేత, ప్రాప్త = పొందబడిన, లక్షాః =
సిగ్గుకలవియగు, తత్యాహి = తీగలైతే, మందస్పంద = మందగత్తిం, అనిత =
తాయనపుయొక్క, విసరణ = ప్రసారము (వీచుట) అనే, ఛద్దనా = ముషచేత,
ప్రాక్ ప్రరూఢాః = పూర్వముపుట్టిన, సుమనసః = పువ్వులను, నిష్పాహార్దం =
స్నేహములేనంతగా, తత్యజః = వదిలిపెట్టినవి, తాశ్చ = ఆపుష్పములున్ను,
పాంథ = విరచులను, ఆమోద = సంతోషముయొక్క, ఆధాన = చేయుట
యొక్క, వ్యతికర = సంబంధమే, ఫలః = ఫలముగకలవై, సోధ = సహిం
పబడిన, వీడాః = బాధకలవగుచు, తపన్తి = క్రిందపడుచున్నవి.

శాస్త్రర్యము. — ఆచిత్రహాటమందలి తీతలు మంచానిలము వీచుటవలన
పువ్వులను గాల్చుచున్నవి. ఇట్లుగాల్చుట యచ్చటికే తెంచిన మరూపయొక్క
ముఖపరిమళమును గాంచినవై యాతీతలు తామంతనుపూర్వము వహించిన పుష్ప
ములకిట్టి పరిమళములేకుండగదానుని లజ్జించి వీనినుండలి ప్రేమబడి నిడిచిపె
ట్టెనన్నట్లుగాను, ఈపువ్వులను, తాము క్రిందగాలిపోవుట విరచులను, అనిత
కరముగాని నాబాధ సహింప సమర్థములయ్యె నన్నట్లును స్పృహింపబడియె
లోకమున సమావేశితి నొనియుండినవారిగా నొకరికొకలమున గాఢిక్యము
వహించిన నితరులు వారియాధిక్యము నోర్వలేకయు స్వసామర్థ్యమును వారిసో
పమానులుగాకుండుట చేతను తమకంటెను బూర్వముగలుగు విధవారులనుగూడ
పరిహరించుట ప్రసిద్ధమే. ఈమరూపమైన ౧౮ వ శ్లోకమున మంచరించుచు
న్న తీగవలె నిపర్వతమును ప్రవేశించినట్లు వర్ణింపబడినది. కావున నచ్చట
నున్న తీగతీమను తీమ ముఖపరిమళమును గాంచి యట్టికోధతమను గల్గిమిచే
తాయనను మిడుగర్పించుకొని తనకదివలకు గలుగు పుష్పములను ప్రేరము నిడి
చితనినది. ఈమరూప యాప్రదేశము వేరునప్పటికి మందమందముగా గాలి
వీచుచున్నదియు, తన్నుండుకొనిన పుష్పములతోగూడిక తీతలుగల పాద

లింజున్నవనియు, నచ్చటపాంధులు తమశ్రమలనుదుత్తుకొందుననియు ముఖ్య తాత్పర్యము.

“నిస్సహార్దం” అనూయగ్రములగువారు తమకుపకారములగువారి యందరిఁనుల పోల స్నేహమునైన పరిగణింపరని భావము. “మమవసః” మంచి మనస్సుగఁగూర్చు తాముబాధనొందియైనను పరులకుపకారము జేయుటయంద యాచక్షుగల్గియుండురు. కాన తచ్చబ్రహ్మములగు శుష్పములును తమకాధారములైన నీలలచేవిడిచి పెట్టబడినవైనను పాంధతాపాపశమన సమర్థులు అగుటవలన తద్వియోగమును సహించి పార్థకములైనవని భవించుచున్నది.

“పాంధామోధాధాన” అనుటవలన పాంధులు తీలెలనుండి రాలువు వులను తొచి, వియోగావస్థ నున్నతమయంగు బ్రయోగించుటకై యెత్తబడిన ముష్కధబాణములని తలచువారగుటచే నట్టిబాణములు ప్రయోగింపబడకయే క్రిందపడిపోవుచుండుటవలన తమనింక బాధింపజాలవుగదాయని సంకల్పించుదురని తెలియుచున్నది. “పతంతి” అనుట యున్నతనీని వదలి యుద్ధోగతిసాలగుటస్ఫురించుచున్నది. పరోపకారార్థ మిశ్వరజటాజాటము వదలి యుద్ధోగతి ననుసరించి నడుసాగరుల నుత్తరింపజేయుటచే శ్లాఘ్యములు గంగానద్యాదుల వలన పాంధరక్షణార్థమిడుమన సమలభః పతనంబును సహించినవని తెలియుచున్నది.

శ్లో॥ దూర్వాస్త్రగ్రేసరమునివర స్వాంతసారస్వతేష్టే
ర్థంధానాద్రిప్రధితఘనతాస్వైర్విలాసైర్రినోజ్జైః ।
కేయంకాస్యాత్రిదశవిభునాకన్యవాదై ర్యథంగం
కర్తుంకామాప్త్రివితతిరమాప్రేషితాయాతిమానం ।

చ॥ వానపుఁజేన్నిశైర్యమునువాపగఁ బంపెనొదినఁజూడదూ
ర్యానుఁడులోసుగాగల తపఃపరిపాకులు, చిత్తధేర్యవా
రాసికిమందరాద్రియనరా ! వృరపుష్పకరేందీరాభ, యే
మోచముఁజేయనెచ్చటిఁబోవుచునున్నదొన్వీణవంపదఁబుఁగః

అర్థము—మనోక్తిః=నుందరములైన, స్వైః=తనవైన, విలాసః=విలాసములచేత దూర్వా... ఘనతా దూర్వాసః=దూర్వాసముని, అగ్రసరః=మొదటిగాఁగల మునివరః=ముప్పీళ్ళయలయొక్క, స్వాంతః=మనస్సునెదు, సారస్వతేభః=సముద్రునకు, మంథానాద్రిః=మందరపర్వతముయొక్క, ప్రధితః=చరిసికొనిన ఘనతా=గొప్పతనముగల, ఇయం=ఈ స్త్రీ, కా=ఎవరే, స్మార్తః=అరియించుకో; కా మాస్త్రువిరతిరమా=మాదునిచాగసమూహలక్షిత్త(యైనయాస్త్రీ)కస్యవా=ఎవనికో, ధైర్యభంగం=జితేంద్రియత్యవమయొక్క నాశమును, కర్తుం=చేయుటకొరకు, త్రిదశవిభునా=ఇందుగ్రించేత, ప్రిషితా=బంబుబడినదై, అయోతి=వచ్చుచున్నది, నూనః=నిశ్చయము.

తా—తనవిలాసములచేత మునులయందరికఠినుడగు దూర్వాసునివంటి మునుల మనస్సును, మందరపర్వతము సముద్రమునువలెనే కలఁత నొందించుచున్న యది యెవరయయియుండు ? మన్మథబాణశోభగల యీ స్త్రీ ఇందుగ్రించేతనే మహానుభావుని మనస్సు కలఁత నొందించి ధైర్యభంగము చేయుటకుఁ బంపుటచేయవలెనని యన్నట్లుగావచ్చుచున్నది.

శ్లో॥ ఏవంద్రష్టవ్యవహతమలివ్వంచితానల్పమోదా
మత్వాతంహస్యలలితవశంకామమూయేవదీపా
కాదంబిన్యామివవనభువిప్రేక్ష్యగూణానుమాహ
విమృద్వల్లీప్రియనహచరీవ్యానయత్కలమల్పం॥

తా॥ అచ్చటకున్న వారవహతాత్ములుగాఁగనుచుండవీనిబట్టి
“ మచ్చిక సేతునిప్పుడువిలాసములంబుచరించి ” యంచునా
యచ్చరయామరూపవనమందుఁజరించె నొకింత సేపువా
రచ్చెరువందనంబుదచయంబునఁగోచుమెటుంగుకై వడిగ॥ ౬౦

అర్థము—అతః... ము=అవహతః=కాగరూకమైన, మలిమ=బుద్ధిగలవారైత (యొక్క-జీవారు) ఏవం=పైఁజెప్పిన ప్రకారము (తెప్పుచున్నవారై) ద్రష్టవ్యః=చూచుచున్నవారగు ముండఁగ, అంతి... మోదా=హిప్పనయధికమైన సంతోషము

గలది తనఁగూర్చి యెట్లుచెప్పుకొనుచున్నారగదా యని సంగర్వయ్యయనెడిది, తం
హా=అనీమియునిఁగూడ, స్వలలితకం=(ఇతరులవలె)తనవిలాసమునకు లోబడిన
వానిఁగా, మత్వా=తలచి, కామమాయేన=మన్మథమాయవలె, దీపా=వెలుగుచు
న్నది, కాదంబిన్యామిత=మేఘమాలయందువలెనే, వనభువి=అయరణ్యమందు
విద్యుద్వల్లీ ప్రియసహచరీ=మెఱుపుతీగకు సమామరాలైన, సురూపా=సురూపయ
నునర్చుర, పీత్యమాణా=అండతీచేఁ జూడబడినది, అల్పం=కొంచమైన, కా
లం=సమయమున; వ్యాసయత్=గడిపెను.

తా—అయశ్రమమందలివారు అత్యంతాసక్తితోఁ దైవఁజెప్పిన రీతిగానను
కొనుచుఁ జూచుచుండగ వీరందఱునన్నుఁజూచి మోహితులైనన్ను బ్రకంపించు
చున్నవారు. గనుక వీరినావిలాసముచే మోహింపఁ జేయుదునని తలచి మేఘపం
క్తిలో మెఱుపుతీగవలెఁ బ్రకాశించుచు నాసురూపయక్కడఁ గాలక్షేపముచేసెను.

శ్లో॥ నిర్వలాద్యచ్ఛుచిజలధిరాద్భంగభంగాయమాన

పోద్యల్లీలానిలయవపుషాపోషయంతీస్థితేన

జ్యోత్స్నాహారాఃపతగవనితాస్త్వీయసౌందర్యదృష్టే

ర్పిల్లాంతుర్హదయమపితంసాసురూపావివేద॥

చ॥ చెలియలికట్టదాటిచను చెల్వపుసంద్రములోనియూర్చి కూ

లలవలె వెల్లుచుండెడు విలాసములంగనునవ్వువెన్నలలో

చిలుకుచున్నచోరములఁ జేరువిలాసినియూనురూపతాఁ

దెలిసికొనఁగమనోహరుఁడు ధీరతతోనిరసించినట్లుగా॥

అర్థము—నిర్వలా...వపుషా=నిర్వల=ఒడ్డునుదాటి, ఉద్యత్=ప్రకాశిం
చు, శుచి=శృంగారరసమనెడు, జలధిరాట్=సముద్రమయొక్క, భంగం=తరం
గములకు; భంగాయమాన=నాశకమైన, పోద్యత్=విస్తరించు, లీలా=విలాసము
లకు, నిలయ=నోలైన వపుషా=స్వరూపముగల, స్థితేన=మందహాసముచేత,
జ్యోత్స్నాహారాః=వెన్నెలఁదీసునట్టి;పతగవనితాః=అడుపిట్టలను(చోరములను)
పోషయంతీ=పెంచుచున్నదైన సా=అనురూప, స్వీయ=దృష్టిరవి=తనచక్కఁదన

వక్రముస్వర్గము.

౩౩

మూలములు కలవలయును. తం=నీధర్మము; నిర్ణయం=దయం=అనుభవమునున్నది. కానిన, నిరస=తెలిసికొనును.

తా—ఒప్పుదాటిన కృంగార సమద్రమందలి తరంగములవలె మిక్కిలి కలలుగుచున్న విలాసములుగల చెన్నైవంటి తనమందహాసుచేత వాడు చకోరములను దృఢపరుచునది యానురూపయిట్టి తనచక్కదనమును జూచిపచ్చటికి తనయందా సత్తిరనివానిగానే నీధర్మము తెలిసికొన్నది నుమా.

శ్లో॥ న్యూనంధ్యానాంతరవశతయావ ర్తతేమామవశ్య
న్నారాదద్యవశకటమహమేవేత్యతంరంజయామి
వీరాంతర్ధౌనిరతమభితస్సంస్ఫురన్త్యాంసుధాంశో
రూర్తాశోవానధవతిగతికౌర్యకశ్చంద్రకాంతః॥

చ॥ మరియొక చింతయందు తనమానసముగదగిలింపియుంట జూ
వరయందునాడువంకనిక నాతనిదిగ్గజీవాని మోహముం
బారయగఁ జేతునేనశశిమూర్తినిజూచినమాత్రీవేనుధా
కరశిలయేనియుండనదు కౌర్యమువీడి ద్రవింపకుండునే॥ ౩౨

అర్థము—ధ్యానాంతరవశతయా=వరధ్యానమునకులొలుకుటచేత, మాం=వస్తువు అవశ్యకం=చూడనివాఁడగుచు, వర్తతే=జీవ్నాడు, నూపం=అడవికివెళ్ళుచు, గనుక, అద్య=ఇప్పుడు, ఆరాత్=దగ్గరకు, అహమేవ=నేనే, విత్స=వెళ్ళి, ప్రకటం=స్పష్టముగా, తం=వానిని, రంజయామి=మోహింపఁజేతును, (అదిఎట్లు లక్షణ) సుధాంశో=చంద్రునియొక్క, మూర్తా=స్వరూపము, నిరంతరం=కానుగ, వీరాంతర్ధౌ=పోయిన యావరణగలదై, అభితః=అంతటను, సంస్ఫురం=త్యాం=వెలుగుచుండఁగ, శోవాచంద్రకాంతః=విచంద్రకాంతరత్నము, గతకౌర్యకః=పోయినకాశివ్యముగలది (ద్రవింపునది) వధవతి=కాదు.

తా—అట్లు తనయందాసత్తివానికేదని తెలిసియు సురూపమును కోరుచున్నది. యథుఁడు తాను వరధ్యానముచేసెను చూడలేదుగనుక నేనేదగ్గరకువెళ్ళి మోహింపఁ జేయుదును. చూచివయదల మోహింపకమానయు. ఎట్లులక్షణగా, చం

ద్రాంతి యేమియునట్లులేక వ్రాకొనినచుండగాఁ జంద్రాంత ముడి రక్తము ద్రవించకమానునా? పెన్నాలసన్నిధిఁ జంద్రాంత మణివలెనాయదుట యత్తుఁడు మనసు కరగకుండునాయని తాత్పర్యము.

శ్లో॥ సంఘింత్యాత్మన్యచితనియమంతంనురూపావతేపా

ద్గత్వాతస్యాన్తికమమస్మణ్చాచ్యమూలక్ష్యకాఖం

తస్యాగారంవిటపినమథోపీక్షమాణాస్మితశ్రీ

సంస్పృష్టాద్యత్రనవజరమాస్వాధరప్యాజగామః॥

చ॥ నిరుపమసుప్రతాత్మ్యుడగు భీషణిమానవముగ్రహించియు

వెరువ్కయ్యాసురూపపిఠవృత్త నమాహితగర్వచిత్తయై

తరుకునుమోకమస్మితవిధానము దోచెడుమోమువలచి తా

నరిగె రవంతనీడనిడునల్పపు గొమ్మలచెట్టుకిందికి॥

౬౩

అర్థము—నురూపా=నురూప, తం=నీధర్తన, ఉచితనియమం=తగ్గనట్టి ప్రతముగలవానిగా, ఆత్మనిసఁచింత్య=మనన్మనసమగొనియు, అవతేపాత్=గర్వమువలన, తస్య=వానియొక్క, అంతికం=దగ్గరకు, గత్వా=వెళ్ళి; అమస్మణ్చాయం=కొంచెమునీడగలదియు, అలక్ష్యకాఖం=విడిగానున్న గొమ్మలుగలదియు, తస్యగారం=నీపలికి నివాసమైనదియునగు, విటపినం=వృక్షమును, అథో=క్రిందుగ, పీక్షమాణా=చూచుచున్నదై, స్వాధరస్య=తనపెదవికి, స్మిత...రమా=స్మిత=మందహాసముయొక్క, శ్రీ=శోభచేత, సంస్పృష్ట=స్పృశించుటచే, ఉద్యత్=వ్రాకొనినచు, ప్రసవ=పుష్పములవలన, జ=పుట్టిన, రమా=సంపత్తుగలదై, అజగామ=పొందెను.

తా—అనురూప నీధర్త నియతుడైయున్నవాఁడని తెలిసియు గర్వముచేతాని సమీపమునకువెళ్ళి, కొంచెము గొమ్మలుగలది గనుకనే ట్టెనీడతని (అతఁడుచూచుచున్న) చెట్టుక్రిందఁదలవండుకునిచెట్టునకుఁ బూలశోభనలెట్ల మందహాసము పెదవినీడగా మందెను. అనగాఁ జరుగవలెనో వృక్షముక్రింద నిలుచుండెను

శ్లో॥ దృష్ట్యాచక్షుశ్చతఃకవతావీడితా గూఢమాసా
వమ్రాఘ్నుః పులితరకవఃస్పృష్టతత్పాదపద్మా
తద్దత్తాశీరభిముఖమథోసంస్థితాతత్పురస్తా
మాచేహచంసరనకదళీనత్పలన్పథిసారాం॥

చ॥ అటునిటుజూచియు గవటయైనటియిం చుటచేరిసిగ్గునగ
దటుకునలోపనవ్వి మొలతాటనుగజ్జెలు మోయవానిముం
గిటనతేరీర్చయైవనితేలు మొగిడ్చియు వానిదీవనలో
చటులతనందియిట్లనియె సత్కదళీఫలసారవాక్కులగ॥ ౬౪

అర్థము—విష్యక్=అంతట, దృష్ట్యా=చూచి, కృతకవతావీడితా=చేయఁ
బడిన తనకవటంపుతనముచే సిగ్గుపడినదై, (అందులకే) గూఢమాసా=నిగూఢముగ
నున్ననవ్వుగలదై, పులితరకవః=ఘల్లుఘల్లుచున్న మొలనూలుగలుగునట్లు
గా, వమ్రా=వంగినదై, స్పృష్టతత్పాదపద్మా=తాకినవానియడుగుదామరలుగలదై,
తద్దత్తాశీః=వానిచేసేబడిన దీవనగలదై, అభిముఖం=ఎదురుగా, అథో=క్రిందుగా,
సంస్థితా=నిజంచున్నదై, తత్పురస్తాత్=వానిఁజుడుట, సరస...సారాం=సరస=
చాగుగఁబండిన, కదళీసత్పల=అరటిపండును, ప్పథి=ఎక్కిరించు, సారాం=ర్చుచి
గల, వాచం=వాక్కును, ఊచే=చలికను.

తా—అంతటనుజూచి తాను కవట కావున సిగ్గుపడినదై, నవ్వునగాచుకొని
మొలనూలు ఘల్లుఘల్లుచునునట్టగా విలాసముతో వానిపాదములఁ బట్టుకొనెను. అ
తఁడాశీర్వదించెను. అంతనడకునతో 'ఊరిగిరిసరసం కదళీఫలమృదు' నీయమున కరటి
పండువరె మధురమైన మాటలనిట్లనియె.

శ్లో॥ మాకుచ్యేస్త్యంమయిసదయన్సా త్ప్రేమతఃప్రీతివాక్యం
వ్యాహర్యంమేర్త సీచపలతావంచితాహంబివీడు
ఛాయాపూర్ణచ్చదపరివృతేషాన్నతేషామృతేషు
సాప్రేవత్సుత్యజసిమితిగ్లానిభావానతేం॥

ఉ॥ కోవముగాంచనంచకుముమూరిమితోదదయావహుభద్రై

నావలుకాలించి వచననిబ్బడు మొప్పెడురీతి నేనును

జావలచి త్తనై యడుగఁజాలితి, నేలాకొయిట్లునీవు ఛా

యావరిపూర్ణపుష్కముఖమూరడిపుచ్చుచు నెండచుండుటరే॥ ౬౫

అర్థము—మయి=వానిషయమై, క్యం=నీవు, మాకుక్కే=కోపించకుమా, శ్రీమతః=న్నహమవలన, సదయహృత్=దయతోగూడిన మనస్సుగలవాడనై, మే=నాకు, పీఠివాక్యం=ఇష్టమైనమాటను, వ్యాహరం=చెప్పుటగానకు, అర్హసి=తగుడువు. అహం=నేను, చలతావంచితా=చలచి తమచే మోసపోయి, బ్రహ్మి=చెప్పుచున్నాను. ఛాయా-తేమ=ఛాయా=నీడచే, పూర్ణ=నిండిన, భద్ర=అకులచే, పరిష్కరేమ=అవరింపఁబడిన, ఉన్నతేమ=ఎత్తైన, దుఃఖేమ=చెట్టుపొస్తే=దగ్గర, సత్పు=ఉండగా, కిమితి=ఏమని, కృపసి=విడిచితివి, తే=నీకు గానిభావః=అయాసము, వకిం=లేదా.

తా—నామీదకోవముచేయకు. దయాంశఃకరణమతో నాకుజ్జాబుచెప్పుము. నేనుచలచితురాలనై గుడుగుచున్నాను. ఏమవగా, ఇక్కడదగ్గరనే చాలా యాకులుగలిగి నీడనిచ్చు చెట్టులుండగా వానిని విడిచితివి. నీకు నెండవలని శ్రమ ములేదాయేమి ?

శ్లో॥ ఆకారేణామరవి సుతోరాజరాజాత్మిణఃకిం

నోచేద్యీతాంకహరిః భృత్యాంగపుష్పాంబకఃకిం

త్వాంబక్యం త్యితిభవతిగీర్త్యనహాత్మిన్వివస్వ

ద్వ్యోతేనాలంగ్లవితథివమేభాసిగీరితనీహ॥

తే॥ గీ॥ నీమనందంబుఁజూచిననిష్కళంక

శోభియ్యె, నలకూబరుడో, యింద్రజాతుడో, శ

రీరవన్యదయఁడోయన్నరీతిఁడోచు

నెండబడలితివిచ్చట నేలయుంటి॥

అర్థము—మహాత్మ్యం = మహాత్మ్యుడ, త్వం = నిన్ను, విశ్వంత్వం = చూచునట్టి, మే = నాకు, ఇతి = ముందుకెప్పటితోపు, ధీ = బుద్ధి, భవతి = కలుగుచున్నది. విదన—ఆకారణం = భాందర్యముచేత, అమరవరసుతఃకిం = జయంతుడా? రాజరాజాత్మజఃకిం = నలకూబరుడా? నోచేత్ = అట్లుకాదని; వీతాంక = కళంకములేని, వారిగభృత్కిం = చంద్రుడా? సాంక = శరీరముతోగూడిన, పుష్పంకఃకిం = మన్మథుడా? వివస్వద్వ్యోతన = ఎండచేత, అలం = బాగుగ, గ్లపితఇవ = నాడినవాడువలె, మే = నాకు, భాసి = కనబడుచున్నావు. ఇవా = ఇక్కడ కిం తివసి = ఎందునకున్నావు?

తా—నిన్ను జూచిన మాత్రనే చక్కదనంబున జయంతుడో, నలకూబరుడో లేక కళంకములేని చందమామయో సకరియైన మన్మథుడో యనెడుబుద్ధిగలిగియుండును. బాగుగ నెండగొట్టినవాడువలె నుంటివి. ఇక్కడ నెందుకుంటివి?

శ్లో॥ శ్రీఖండాహాక్షరబలతయాచందనంస్పందమానై
ర్వాతాంకురై ర్విచలితదళాగ్రేషుకుంజోదరేషు
నీరంధ్రోద్భ్రాన్తసవకశిపువ్యాస్తృతేషూపకంఠే
కింవాధత్సేనువిరళదళేసన్నివేశంధుమాంతే॥

చా॥ చందనసర్వవిర్గభిరసాబలుండయిమెల్లవీచునీ
మందపుగాడ్చుచేగదలుమూగులయాకులతోడదట్టమై
చిందెడుపూవుమొత్తములనెజ్జలఁగూమనికుంజముండఁగా
నెందుకువ్రసీననుగున్మక్షముక్రిందవసింపఁగావలె॥ ౬౭

అర్థము—శ్రీఖండ = మంచిగంధము చెట్లయందలి, అహా = పాములచేత, క్షర = పోగొట్టుబడిన, బలతయా = బలముకలవగుటచే, మంద = నిమగ్నముగా, స్పందమానై = దీచుచున్న, వాతాంకురైః = గాలిమొలకలచే, విచలిత = కదల్చబడిన, దళాగ్రేషు = ఆకులచివరలుగలదియ, నీరంధ్ర = దట్టముగ, ఉద్భ్రాన్త = వియలుబడిన, సవక = పూలమొక్క, కశిపు = నెజ్జలచేత, వ్యాస్తృతేషు = ఆవరింపబడిన, కుంజోదరేషు = పొదరిండ్లు, ఉపకంఠే = సమానముందు ఉండగా,

మదిరక్షణ = ముచనియామలుగల, దుఃఖాంతే = చెట్టుదగ్గర, సన్నిహిత = ఉని
కిని, కింధత్వ = ఎందుకులే యాచున్నావు ?

తా—దక్షిణదిక్కునందుఁ జందన వృక్షములయందు సర్పములుండు. అవి
వాయుభక్షకములు గాన మందములైననో యనునటులు, మందమారుతము నీచుచుం
డఁగా బాగదట్టముగ నాకులచేవ్యాధ్యులై పూలురారి సిజ్జలుమెత్తగానున్న పొద
రిండ్లు దగ్గరనుండగా నందుండక యాకులులేని చెట్టుక్రింద నేమనియున్నావు ?

శ్లో॥ కాంత్యోత్థాతుం యదిన విపుణస్సంప్రీతిత్వం విధేయాం

మత్వా పాణిం మమకరుణయా సంగృహీతా శుచిన్యే

వల్లీగేహం మృదు సురభిలం శీత వాత ప్రభూతం

భాస్వద్యాను ప్రతమ పరీజాత మానేన సేవకం॥

తే॥ ౧॥ శాంతిని పుడు లేవఁ గాఁజాల వేని

యీ విధేయిని పాణి గ్రహింపు చల్ల

గాలి పరిమళము గల లతా గారమునకుఁ

తేస్తు నెండనించెడు వృక్ష సేవ చేల॥

౬౦

అర్థము—సంప్రతి = ఇప్పుడు, కాంత్యా = ఆయాసము చేత, ఉత్థాతుం =
లేచుటకు, సన్నిహితీయసి = చేతకానివాడైనతే, త్వం = నీవు, విధేయాం = నన్ను
విధేయరాలినిగ, మత్వా = తలచి, కరుణయా = దయచేత, మమ = నాయొక్క,
పాణిం = చేరిని, సంగృహీతా = పట్టుకొమ్ము, ఆశు = చచ్చున మృదు సురభిలం =
మెత్తనిదె పరిమళించునదియు, శీతవాతప్రభూతం = చల్లనిగాలి యధికముగలదియు
సేన, వల్లీగేహం = లతాగృహమును, నిన్యే = చేర్చుదును. భాస్వదాననుప్రతరం =
నూర్మలరంగములచే వ్యాధ్యులైన, అవనిజాతం = చెట్టును, కిమానేవసే = ఎందులకా
కొనించెదవు ?

తా—ఇప్పుడు నీకుఁగదలుటకు సమీకలేకపోయిన యెడల నన్ను విధేయరాల
నుగఁగించి నాచేయిపట్టుకొనుము. చల్లనిగాలి పరిమళముగల యాలతాగృహమును
చెట్టసే చేర్చెదను. అంతేగాని, నీవేలేక ఎండపోనున్న యీచెట్టునెలయ్యక
యించెదవు ? అవఁగా నెండలో నీచెట్టుక్రింద నెలకూర్చుండెదవు ?

శ్లో॥ నీలమహర్షిః పరమహంసః పరమహంసః
 స్త్రీలంకాం వాసవతః పరమహంసః భవ్యమూర్తిః
 తస్య త్వం నమస్కరితం పాదసంహారకం
 పాదస్తోత్రం కారచయితుమలంకారయేనుగ్రహేణ॥

తా॥ అర్జున సేవ యిష్టదమయచ పెద్ద
 లంకరుండుచే నీ వెవ్వఁడై నఁగాని
 శక్తుడవు భవ్యమూర్తివి శక్తికొలఁది
 సేవసేనెదననుధన్యఁ జేయఁదయను॥

అర్థము—అర్జునాం = పూజ్యులైనవారియొక్క, సేవా = కొలువు, అభిముఖీ
 కరి = ఇష్టముచేయునది, ఇతి = అని, భర్తృవృద్ధాః = పెద్దలు, యితి = ఇట్టివి,
 తత్ = అందుకని, త్వం = నీవు, కోవా = ఎవఁడైన, భవతు = అగుఁగాక, మహీ
 త్ = ఒప్పుచున్న, పాదభవః = సామర్థ్యముగలవాఁడవును, భవ్యమూర్తిః = మంగ
 భవిగ్రహింపఁడవును, తత్ = గనుక, స్మరితం = నాశక్తిచే జేయఁబడిన, మ
 త్వం = నాకొలుపును, పాదం = లెక్క, సంకల్పా = గ్రహించి, కామం =
 మిక్కిలి, పాదస్తోత్రం = పొందబడిన శోభగలవానిక, అనుగ్రహేణ = దయచేత,
 రచయితుం = చేయుటకొఱకు, అలం = మిక్కిలి, పార్థయే = జేసుకొందు.

తా—పూజ్యులసేవ మేలుచేయునదని పెద్దలు చెప్పుదురు. అందుకని నీవు
 పెద్దవాననరే, మంచిసామర్థ్యముగలవాఁడవు. మంగళమూర్తివి గనుక పూజ్యుఁడవు.
 గనుక నాశక్తికొది సేవజేయసేవనంగీకరించి యనుగ్రహముచేతనన్న కృతార్థు
 లినిగఁ జేయజేడుచున్నాను.

శ్లో॥ పాదస్తోత్రం పాదస్తోత్రం పాదస్తోత్రం పాదస్తోత్రం
 పాదస్తోత్రం పాదస్తోత్రం పాదస్తోత్రం పాదస్తోత్రం
 తస్మాదస్తోత్రం ముఖ్యతాగానునీర్వాచకం
 విశాంతస్తోత్రం ప్రణయిష్యదయం సంవిధాన్యభవంతం॥

తా॥ గీ॥ పాదస్తోత్రం పాదస్తోత్రం పాదస్తోత్రం పాదస్తోత్రం
 పాదస్తోత్రం పాదస్తోత్రం పాదస్తోత్రం పాదస్తోత్రం
 తస్మాదస్తోత్రం ముఖ్యతాగానునీర్వాచకం
 విశాంతస్తోత్రం ప్రణయిష్యదయం సంవిధాన్యభవంతం॥

అర్థము—అయి = ఓయి, ఏవు, కుంజాంతరం = పాదరింటిని, పాశ్చి = పొందినవాడవగుచుండగ, పాదసంవాహనాదివ్యాపారం = పాదములాక్షుట మొదలుగాఁగల కొలువుచే, వ్యవగత = పోయిన, పరిశ్రా విమూలం = ఆయాసకారణముగలవానిగ, విధాతుం = చేయుటకు, పరం = మిక్కిలికోరుదున్నాను. కస్తా = అందుకని, అస్మత్కరం = మాచేరిని, ఉచ్యహం = పట్టికొమ్మ, ఆకు = శిశుమూగా, నికుంజం = పాదను, సీత్యా = చేర్చి, త్యాం = నిన్ను, విశ్రాంతం = శ్రమపోయినవానిగాఁజేసి, భవంతం = నిన్ను, ప్రణయివృద్ధయం = స్నేహముగలవానమ్మగలవానిగా, సంవిధాస్యే = చేయఁగలను.

తా—ఓయియిట్లుఁగా నీవు పాదలోనికి వచ్చితివా. నీపాదములా తి యునువారములుచేసి నీకాయాసము పోఁగొట్టెదను. గతుక నాచెయిచట్టుకుని లేచిరమ్మ. పాదరింటినిఁజేర్చి నిన్ను సుఖపెట్టి స్నేహమతిశయించునట్లు చేసెదను.

శ్లో॥ ఏవంవక్త్రానుకురివిభునా ప్రేషితాయాంయ వత్సాం

త త్తచ్చిహ్నస్యవశమనిశంశేతు కామేతిమత్వా
కావప్రాప్తవ్యధితహృదయ స్సంస్కరంస్తామజసం
వృత్త్యాచేతాంయతనర చితస్యేతాకాంతంక్రైః॥

చ॥ సురపతివంపునన్ యావతిసాప్సదః శెప్పినయిమ్మఁడావె వై
ఖరులనుబట్టితన్న వశగామినిఁ జేయఁగవచ్చినట్లు లో
నెఱిఁగియుకావత ప్రహృదయేచ్ఛను నిన్నుదలించితని సం
బరముముఖంబునంగదురభామిఁగిం బ్రతిపెచ్చరిగతి॥

అర్థము—అకురవిభునా = ఇంద్రునిచేత, ప్రేషితాయాం = చంపబడిన, యవత్సాం = స్త్రీ, (అనురూప) ఏవం = అచీకారము, వక్త్రాం = చెప్పినదగుచుండగ, అనిశం = మిక్కిలి, స్యవశం = తనయధీనమును, శేతుకామేతి = చేయనిచ్చగలదని త తచ్చిహ్నః = అయాగురులచే, మత్వా = తెలుసుకుని కావప్రాప్తవ్యధితహృదయః = మనోరథముచేతసంభవించిన వ్యధగలనువమ్మగల యాయాత్ముఁడ, త్యాం = నిన్ను, అజసం = మిక్కిలి, సంస్కరన్ = కలంచుచున్నవారై, యతన = ప్రయత్నముచేత, రచిత = చేయఁబడిన, స్మేరతా = చిరునగవుచేత, కాంతం = మందరమును, వక్త్రః = ముఖముగలవాఁడై, తాం = సూరూపను, వృత్త్యాచే = వృత్తుత్తరమిచ్చును.

తా—ఇంద్రుఁడుచంపిన మహావయాలాగునదగ నాయాత్ముఁడు, తననుష్ఠాధీనము చేసికొనలేదని కలఁచినదని యాయాచేష్టలచేఁ తెలిసికొని కావప్రీతిరహృదయఁడై నిన్నుఁదలంచి కలఁచి తెచ్చిపెట్టికొనిన వత్సచేకొచ్చిన ముఖముగలవాడై కానికిఁ బ్రత్యుత్తరమిచ్చును.

శ్లో॥ ధన్యానిత్యం తరహితకృతిః ప్రేక్షయాభివృద్ధాః
దృష్టా ఏవ భక్యతీమధురస్సాధుకుంజాన్మగుంజాః
స్వస్థే చిత్తే గుణముపనయంత్యుత్పలం ప్రజ్వలంతం
నో చేద్వ్యర్థానిహితారయం రమ్యవస్తునిలాశే॥

చ॥ ఒరులకు మేలు సేయు గుణముండుట చేతఁ గృతార్థురాలవై
తరగితిఁపు. నేనును స్వభావమనోజ్ఞుఁడై నపుష్పముం
దిరములఁ గాంచియుంటిని, నాతింగమరమ్యవదార్థములే మన
స్థిరతవహించియున్నపుడు, చేటగు లేనపు డవిష్టుండరీ. 291

అర్థము—ధన్యమాశే=చక్కనిచానా, తరహితకృతిః ప్రేక్షయా=ఇతరులకు
మేలుచేయునిచ్చుచేత, క్షం=నీవు, కృతకృత్యురాలవు, ప్రేక్షయితుడువా=స్వభావ
మందరములే నవియు, మగుంజాః=మంచికృష్ణలయ నెదిరిగలుకలవియునైన, మం
జాః=పాదలు, సాధు=చాగుగ, దృష్టా ఏవ=చూడఁబడినవియే, లోక=లోకమందు,
రమ్యవస్తుని=చక్కనిద్రవ్యములు, చిత్తే=మనస్సు, స్వస్థే=సుఖముగ నుండినచో,
ఉత్పలం=శృంగారమునుగూర్చి, ఉజ్వలంతం=నెలుగుచున్న, గుణం=పాశ్రవ్య
మును, ఉపనయంతి=పొందించుచున్నది, నోచేత్=అటువాడేని, హితరయం=చో
యిన స్వగుణలేగము గలుగునట్లుగ, వ్యర్థానిహి=నిష్ఫలములుగదా?

తా—ఇతరుల కుపకారముచేయువలెనని బుద్ధిగలుగుటచే నీవు కృతార్థురాల
వై యాచక్కనిచానా! నేనును స్వభావమందరములే చక్కనిదిగలచే వ్యాచు
లైన పాదనిండ్రను చాగచూచినవాడనే లోకమందురమ్యవదార్థములు మనస్సునుఖ
మగానున్న వాని! శృంగారప్రేమాశ్రయముచేయును గారి సుఖస్థితిలేనివానికీ కే
యలేక కృత్యములగును.

శ్లో॥ లవ్యచ్చందోమనవదిదితః ప్రేక్షయా సాధుచేదం
వ్యాప్తే గంధే సురభిః సుమంగోచరం నావితాశే
నోజానీతే వసతిః॥ టే స్తీతికో వారసజ్జ
నిస్సహంప్రేయోజనవిహితస్సంహారాత్పానితాంతం॥

చ॥ ఎఱిగితి నీమతింబుఁ దగనివృత్తి చేవలచేరిదిక్కులం
బరిమళవల్లుకోవ్వఁగుసుమంబు నెఱుంగఁగ లేరే! ధగ్గరం
బరగడునేళ నేరయినఁ బ్రజ్ఞానెఱుంగుదు రట్టిఁడయ్య నీ
సరసిజనిత్రఁ బాఱుటను సప్రమనముఁడనెఱిఁ ద్రోడన. 23

అర్థము—చేష్టయా=వ్యాపారముచేత, త్వచ్ఛుండః=నీయభిప్రాయము, హే=నాకు, సమది=ఇప్పుడు, విదితః=తెలియబడినది. ఇదంచ=తావనియు, సాఘ=మందిత. లోకే=జగముందు, గంధే=చరిమగము, వ్యాపే=వ్యాపించినదనుచుండఁగ మనుమం=పువ్వు, గోచరం=తెలియబడునది, వాపి=వాదా, నికటే=సమీపముందు నుపతి (ఒకడు) నివసించియుండగ, కోవారసత్తః=వితెలివిగలవాడు, నోచానీతే=తెలిసికొనదు? అనం=నేనును, సః=అట్టితెలిసికొనువాడనే; అయితే, ప్రియా జనవిరహాః=భార్యావియోగమువలన, నితాంతం=మిక్కిలి, సంహతాత్మా=నవ్వునువచ్చుచుండను అయితిని.

తా—చేష్టలచేసినయభిప్రాయము తెలిసినదిలే. వాననకొట్టుచుండఁగఁబువ్వు ము తెలియకుండునా? దగ్గరనుండఁగ విమాళిము తెలివిగలవాడైనను తెలిసికొనలేదా? నేనుకూడ నట్టితెలిగలవాడనే అయితే ఇప్పుడుభార్యను నెడబాసిన వాడనుకనుక బుద్ధిదగ్గరలేకుండ నున్నాను. అంతే.

శ్లో॥ చేష్టయాస్తస్సముపరిచితా యత్నతోమత్ప్రియాయా
శ్చేష్టాగంధంస్పృశతినమనాక్ తావకంఘాతమేవం
స్వర్గం గాయాంతయనివిహరః జహంసస్మకుల్యా
నిర్వంయాహిన్రుతతరమిలోయాహికుంకాంతరంతక్.

తే॥ గీ॥ యత్నకృతమతానీచేష్టలట్లునీకు
ఘాతమునునాప్రియాంగనాఘాతమునకు
తేగదాకాశగంగావిహారహంస
కాల్యదీక్షగున? నేగంబకదలిపోయ్యు.

281

అర్థము—యా=చేష్టః=వియోగిలాసచేష్టలు, (నీచేత) యత్నః=మహాత్మ్ర యత్నముతో, సముపగతితః=చేయుటదీక్షనో, తః=అనీచేష్టలు, మత్ప్రియాయా=నాప్రియురాలియొక్క, చేష్టాగంధం=విలాసరేఖమువైస, వస్పృశంతి=తాకవు, విహం=తృప్తచాకముగానే, తావకం=నీదెన, ఘాతం=పొందర్యమున్ను, నాప్రియురాలిరూపము-మనాకో=ఁగించమన, వస్పృశంతి=అంటుడు, స్వర్గంగాయా=గంగానదియొక్క, చయనీ=తిగళముందు, విహరః=రాజహంసస్వం=గుంచరించుతాయంచకు, కుల్యా=చిన్నకాలని, యెట్లుబోయటలు-త్వం=నీవు, అని=అగుదువు, గమక, ఇతః=ఇక్కడనుండి, ద్రుతతరం=అతిప్రముగ, యాహి=వెళ్ళు, తక్=అనీవుచెప్పిన కంకాంతరం=పొడరింటిని (గూర్చి) యాహి=నీచేవెళ్ళుము.

తా॥ నీవు మహాద్రుతయత్నముతోఁ జేసిన శృంగారచేష్టలు నాప్రియురాలి విలాసములో నల్పాంశమున కెనగతిరావు. నీవిలాసములంటే నాప్రియురాలి

నిలసములే యొక్కచెనవి. నీరక్కడచేముడు కావీయారానిచక్కడచేముడు
తోలడు. గంగానదిలో విహరించు రాజవాంఛకుఁ జిన్న కాలవవంటి దానవు. గనుక
నిలువే యొక్కచేతుండి వెల్లిపా, అపొదరింటికిఁ గానిలసియుంటే వేవెల్లిపా.

శ్లో. ఇత్యుక్తేనత్రవీరిచ్చాదయాపద్మినీ వేండుపాదై
స్సంస్పృష్టాసాసమనదిఃస్వీన్నవక్త్రాంబుజస్సా
నైవవాచ్యంసరసరసికాస్వస్త్రియోఽవ్యవ్యకాంతా
మాలంబితేమితనుఖధరప్రేక్షయాకున్సితాకిం॥

పా. అనవినియాలతాంగి మహి కాంశుకిరక్మము పాకునీర జం
బుకుట రెనోడిక నైమట మూఁగినవక్త్ర సరోజవల్లయై
యసియెరిసజ్జలీసరసి నందరే పండితు లాత్మపత్నినిం
దనిపిమఖంబునవ్యవసితాకుఁగఁ గాంశురు వారునిండ్లులే॥ ౭౫॥

అర్థము—ఇతి=అంతిని, ఉక్తవ=చెప్పఁబడినదగునీ, ఇంచుపాదై=
చంద్రగిరిగములచే, సంస్పృష్టా=తాఁడడిస, పద్మినీ=తామరతీగవలె, త్రేవీరి
చ్చాదయా=నిగ్గుపొందినమనమ్మగలదై, సా=నురూప, స్వీన్నవక్త్రాంబుజాతా=
చెతుటవట్టినముఖపద్మముగలదగుచు, ఇతి=ఇట్లు, సమనదీ=చెప్పేను, సరస=
ఓయిగరనుడైనయెఱుఁదా, పవం=ఇట్లు, నవాచ్యం=అనఁగూడదు, రసికా=
చండితులు, స్వస్త్రియః=రమకాంతలను, అపి=ఇంకను, అమితనుఖధరప్రేక్ష
యా=అధికనుఖముపొందనిచ్చచేత, అవ్యకాంతా=చరక్త్రనిహడ, ఆలంబితే=
స్వీకరించుచున్నారు, అట్టివారు కున్సితాకిం=నిందితులాయెమి?

తా—ఇట్లుచెప్పఁగానే యానురూపవత్సలతానిన తామరతీగవలె భాంతి
హీనయై నిగ్గుపడి తుఖముమీద చెతుటవట్టి యిట్లనియె. ఓయి సరనుఁదా, నీవి
ట్లు అనవచ్చువా! లోకములో సరను రైవారు తమ భార్యలతో విహరించువారె
వను ముఖచమత్కారదుల వరిత్రా పరక్త్రలనుగూడ రమించుచుండురు. అట్టివా
రందఱు తక్కువవారాయెమి? (అందుకని నన్ను గ్రహించవచ్చుగాని భార్యమరలఁ
ది నిదిచివెట్లనుమామయని తనకుఁబరచుకొను విధమునచెప్పెను.)

శ్లో. పాద్యనామితరకరహస్వకన్నాంబునియా
రాజర్షీణామచిచవిహితస్సాధుదాక్షిణ్యభావః
ఇత్యధీస్వీకుః! టుశిరస్సంవదన్తీంసుదంతీ
మంతిప్రావౌఽవ్యగదతితరాం సంశయస్థిర్మమర్తం॥

చ॥ కరులనుగూడ సాధ్యులకుఁ బావముదక్షిణనాయకోగ్రహిత
వరవసులట్టివాకు వరనారులఁ గూడుటయొప్పునన్న ర
త్నరుషపు భాషలాడెను నుదంతిని గాంచివిచార మొందియొగ
సరసవచోనిరూఢిమయిఁ జానకనిట్లని వల్కెనారడుగఁ ॥ 2౬

అర్థము—ఇరకరర్వీక్యతిః=వరకర్త్రహణము, సాధ్యవాం=చరిత్రలకు
ఆ=మిక్రీ, నిందనయా=నిందించఁదగినది. సాధు=అత్యంతము, రాక్షిగ్యభావః=
అనేకత్రకుల్యత్వము, రాక్షిగామవి=రాక్షులకును, విహితశ్చ=విర్పడినదే. ఇ
త్యాదీః=ఈమొదలుగాఁగల, స్వక్రుతికటాగిరః=తనచెవులకుఁ గలిసములైనవాక్కు
లను, సంవదంతిం=చెప్పుచున్న, నుదంతిం=చక్కనిచువరుసగల, తాం=నురూ
పను, అంతసాపోషి=లోచలసంతాపముగలవాడైనను, ధర్మమార్గం=స్వామ్యవద్ద
ని, సంక్రయన్=అవలంబించుచు, ఇతి=ఇట్లు, అగదత్=చరితము.

తా॥ ఇట్లాండ్రకు నిరకరసంగము మాడదు. (గానిమాత్రము) రాక్షులు మొదలగు
వారుదక్షిణనాయకులున్నారగదా. అనగా “కుల్యోనేకత్రదక్షిణ” యనువ్యాయ
ముననుసరించి. అనేక స్త్రీసంగతి తననుగదా యనితార్పర్యము. ఈవిధముగాతనచె
వికలిసముగానుండు మాటలనుచు మాటాడుచున్నట్లు తనదంతకాంతిచే నుందరి
యగు మరూడను గూర్చివ్యాయమార్గాలంబనముచే నిట్లనియె.

శ్లో॥ విశ్వామిత్రోఽవినసమభవం వైభవస్సృష్టిభవ
శ్చక్రేపుత్రోఽవినసమభవం ధర్మకామ్రుప్రదేతా
నాహంభూభృజ్జివిసహచరోదాతుకారణ్యచారీ
నాహంసాధువతనియమినా మంతరేయక్షీట్యః

తా॥ ఏనువసిన్మునోదేగలహించిన శాధిమతుండఁ గాను ధ
ర్మానుగతిగనుకామ్రుముల నారశీవాయువరాళకుండ నుం
గావలదాదుకావనమునందిరుగాడుశివుండగాను స
భ్యానవకామ్యులమునుల యందోకరుండనుగానుయిక్ష్కుడగ ॥ 27॥

అర్థము—వైభవస్సృష్టిభావః=వసిష్ఠవిశ్నోః గలహించిన, విశ్వామిత్రోఽవి=వి
శ్వామిత్రుడనెను ఋషి నైన, వినసమభవం=కామ్రు ధర్మకామ్రుప్రదేతా=ధర్మ
కామ్రుకరయను, శ్చక్రేపుత్రోఽవి=చక్రాళకుడనైన, వనమభవం=కామ్రు, దాతుకా
రణ్యచారీ=దాతుకారణ్యముండు మునిస్త్రీలతోసంబంధించిన, భూభృజ్జివిసహచ
రః=శివుడనైన, అహం=నేను, వ=కాను, అహం=నేను, సాధువతనియమి

నాం=మంచివరములుచేయు మనులముక్క. అంతరే=మధ్యమ, (ఒకానొకడను).
న=నాను. ఇకనీమనిన, యక్షిట=అప్పుడైన యక్షుడను.

తా—వసిష్ఠవంశవానితో, బోరిన విద్యావిక్రయడగాను. ధర్మకాన్త్రక ర
యగు పరాశరుడగాను. దారుకారణ్యమున మనిశ్రితలతోఁగూడిన శివుడనుగాను.
ఇంక రహాధనులగు మనులలో నొకడను గాను. చాలరక్కు-వహాడయిన యక్షుడను.
(శివుచెప్పిన వాఁడత్యాదులు వారివారికిఁగాని వరస్పరానురాగయుక్తులగు మాదం
పకుల విషయముటగాదని తాత్పర్యము.)

శ్లో॥ వేదేనామృతతదివతఃశివజాతోనమానీ
నానాక్లిన్నామలినజలతక్ష్పంబకేనాత్రధగ్ధా
మాంసాత్పిరోధవయుగమపిస్వర్గజంభోవమానం
మూఢానామేవమితికిమితిక్థాతరత్వాత్మకానాం॥

తా॥ నీరునుగార్చుకన్నులను నీరజసామ్యములంచుశ్లేష్మ సం
చారకమైననాసికను జంపకమంచును నొంసపిండి సం
పూరకమైనచన్నుగన పుత్రడికండలటంచుమూర్ఖుల
వారలునెప్పుచుండుదురు పండితులెన్నఁడుఁ జెప్పురాగతిన్॥ ౭౫

అర్థము—రాష్ట్రప్రకరితరే=కన్నీటివల్లువచే వ్యాపమన, శ్లేశే=నయన
ములు, నీరజాతోనమానే=చిద్రూపస్వరములు మలినజలతః=పడినెముకలన, క్లిన్నా-
తడిచిన, నాసా=ముక్కు, చంపకేన=సంపంగిపువ్వుతో, ఆత్రధగ్ధా=సరియైనది,
మాంసాత్పిరోధవయుగమపి=మాంసవికారమైన సునద్రయముమాడ, స్వర్గజంభోవ
మానం=నకలకసమానము, ఏవమితి=ఈమాగ నెడుబుద్ధి, మూఢానాం=తెలివి
క్కు-వహానీ, క్థాతరత్వాత్మకానాం=తా సవమయిన క్థానముకలవానికి, కిమితి
ఇదియేమి?

తా—లోకమందు తెలివిరక్కు-వహారు కన్నీళ్లుకార్చు శ్లేశములను చిద్రూ
పములని, పడినెముచే మలినమయినముక్కు-ను సంపంగిడివి మాంసపుముద్దలయ
న సునముల బంగారుకుండలని యనుకొందు వర్ణింతురుగాని యధార్థతేర్లటలు
పిచ్చిభ్రామకముదరా?

శ్లో॥ ఏకాద్యత్యాగవదిత వేదాప్యైశ్చయస్వప్రియా
విశ్లేషేషామృతహితహితోల్యుపేక్షింనిమిత్తం
నైవంవాచ్యంతుతిమవిహితాస్వప్రియా నిత్యసక్తిః
కింవావాచావహులతమయాగచ్ఛయాద్యచ్ఛివేనం॥

తే. గీ॥ జ్ఞానకూన్యవి యట్లనీసతిని గూర్చి
యూర్తిగన నేలయంచు నన్నడుగ రాదు
నిగమవిహితంబ మాతృపత్నిరతంబు
పలుకు లేటికి బామ్మింక వలయుకడకు॥

2F

అర్థము—సవది=ఇతరు, తన = నీయొక్క, హృన్మిశ్చయః = మనోవిశ్చయము, విశాద్యక్ = ఇట్టిది, స్యాత్ = అయ్యెనా, స్వప్రీయాయాః = నీభార్యయొక్క, విశ్లేషిణి = వియోగముచేత, ప్రకృతిరహితః = జ్ఞానకూన్యఃడవు(అయి) యిమిత్రం = ఎందుకని, లక్ష్మణీ = కనఁబడుచున్నావు, అని వివం = ఇట్లు, నవాచ్యం = అనఁగూడదు. క్రుతిషు = నేదములయందు, స్వప్రియా నిర్వసక్తిః = తన భార్యయందుననురాగము, విహితా = విర్పడినది. అహంతకమయా = అధికమును, నానా = వాగ్వాదముతో, కించా = విమిద్రయోజనము, యాద్యచ్ఛేషం = ఇవ్వు ముద్రపట్టు, గచ్ఛు = బట్టుచు.

తా—అంతరత్నవే తవయినవోనిట్లు ప్రియురాలి వియోగముచేత మతిలేని వాఁడనెట్లయితివని నన్నా వేసింపకుము. కాస్త్రమందుననురాగము తనభార్యయందేయందవలయునని యున్నది. ఊరకఅధికసంభాషణముతో నేమిద్రయోజనము నీవతోచినట్లు నర్పిపామ్ము.

శ్లో॥ ఏవంవత్తర్యమవతీం నే ధీరతా కాంతచి త్రే

భృంగీవాంచర్కవకః సుమా మోదతః క్షమానా
లజ్జాశాంతాతదుదితవచ శావణాత్సవ్యగాదీ
తామోచ్యదంకువలయదృశాంబంధతాపంచకస్యాత్॥

చ॥ అతపోకయింత మోహమును పందక ధైర్యముగాంచితల్కు నా
చతురయుజంబకప్రసవ సౌరభముంగను ముంగియట్లు క్లి
ష్టతగని వానిపల్కులు వినంగడునీగిరిపల్కు కామిని
ప్రతటికామధంగురము ప్రాణమువిడుటకంటెనెక్కువ॥ ౨౦౦॥

అర్థము—ధీరతాకాంతచిత్రే = ధైర్యముతోఁగూడిన మనస్సుగలవాఁడు గనుకనే, అనుదితరనే = తనయందుఁబుట్టిన ప్రేమకలవాడై, వివం = ఈప్రభావముగా నక్షరి = చెప్పినవాఁడగుచుండఁగ, అంచర్క = కకుసుమామోదతః = వికసించిన సంవెంగళపువ్వు నానవలన, భృంగీవ = అడుతు మ్మెదవలె, క్షిమానా = భావనొందినది, తదుదితరః = వానిమాటలవిన్నందున, లజ్జాశాంతా = నీకుచేవాదినదై, సా = నురూప, సవ్యగాదీ = అతిగీతలికెను. మనయదృశాం = స్త్రీలకు

కామోత్పదః = కామముయొక్కవారి, వందతావందకః = చాత్రము దిగవలసినందు
వదిమూడ, స్వాత్ = అతడు

కా—ధీరుఁడై బానియందమరాగములేనివాడై యిట్లు కెత్తుకా వానురూ
పవిగించిన సంసంగిశ్చావాసవలన వాడుకుమ్మెదవలె బాధపడినది వాడిపోయి
నుంఠియకాక బానిమటల విన్నందున సిగ్గుపడినదయను నింకచూతమును శ్వా
యమున శేమాయనుచున్నది. పిలయనగా స్త్రీలతో దమకామవిషయమైన వరాధవ
ముదావుకంటె వెక్కువ యగునుగదా.

శ్లో॥ నాహంకన్యామరగురువధూర్నావ్యహల్యావతారా

నానావేదప్రథితసవనోద్భూతధర్మైకలభ్యా

స్వీకర్తుర్నగురుతరకలంకార్జనై కాభిలాషా

రంభాదిభ్యోఽవ్యధిమతగుణావజ్ఞిగానిర్జరీణాం॥

ఈ॥ కన్మియఁగానుకాను గురుకాంతనుగౌతమపత్నిఁగాను నే

నెన్నఁగతారనుగానునిగమైఁహితంబగుధర్మయజ్ఞసం

వన్నతఁగాంచువూరుపులు వజ్రముజేరఁగనబ్బుదానఁ కా

బొన్నతిఁగోరవజ్జదివిజోత్తమఁగానను నాత్మనంచెడున్॥

౯౦

అర్థము—అహం = నేను, కన్యా = సత్యవతిని, న = కాను, మరగురువ
ధూః = బురసస్మృతిభార్యతారను, న = కాను, అహల్యాపి = అహల్యను, న = కా
ను, తారా = తారను, న = కాను, ఇకనేమిన్న, వానా = అనేకములను, వేద =
కాస్త్రములయందు, ప్రధిత = ప్రసిద్ధమైన, సవన = యజ్ఞములనుండి, ఉద్భూత =
విర్పడిన, ధర్మ = పుణ్యముచేత, ఏక = ముఖ్యముగ, లభ్యా = పొందఁబడినదాన
శే, స్వీకర్తుః = నన్నుఁజేపట్టినవారికి, గురుతర = అధికమైన కలంక = పాపము
యొక్క, అర్జన = సంపాదనముందు, అభిలాషా = కోరికగలదానను, నో = కాను,
నిర్జరీణాం = దేవతాస్త్రీలలో, రంభాదిభ్యోపి = రంభమొదలైనవారికంటెను, వజ్ర
ణా = ఇంద్రునిచేత, అధిమతగుణా-మిక్కిలి, గొనియాడఁబడినగుణములఁగలదానను

కా—వరాధరసంగతయను సత్యవతియను గన్యమకాను చంద్రదస్తీకృతయగు
గురుభార్యనిగాను ఇంద్రగృహీతయగు గౌతమభార్య యహల్యనుగాను వారిగృహీ
తతారమగాను వారివలె ప్రత్యవాయముకల్పించుదానగాను కాస్త్రోక్తవిధిగా యజ్ఞ
ములఁచేడిన పుణ్యమున లభింపఁబడినదాన. అందువలన నన్ను గృహించినవారికి
భావముసంపాదించుదానకాను అట్టి దేవతాస్త్రీలలో వల్పురాలనుగాను రంభమొద
లైన వారందఱిలోను దేవేంద్రుండు నన్నీ యెక్కువగామన్నించును.

శ్లో॥ పుణ్యాల్లభూతవసమయితస్తావకాలోకలోలా

స్మారోద్దేగావదమిదమహంమయ్యసిక్ బబుద్ధిః

లోకేయోషిద్వరగహననంకించజానాసిపాతం
విశ్వామిత్రప్రభృతిమనయో మేనకాద్యాభికానో.
౧౧॥ కాలము చేతః జన్మమునఁగా దెలిపించితి నీకునిమ్మ నే
వేళనుజూచినానొప్పురవేదనఁ గల్గుటనిట్లువల్కి నా
నేలాకోక్తి బలుద్దినహిమించితివీపు వరించుకాంతి ని
య్యాలము సేతు నే! మున నుపొందజేసినకఁ గాళికుండాగిరి ౧౨॥

అర్థము—అహం = నేను, సమయతః = కాలవలనను, ప్రద్యోగ్ = పున్న
మువలన, తవ = నీకు, లభా = దొరికినదానను. కావళ = నీదెన, ఆలోక = చూ
చుటచే, లోలా = చందలనై, స్మారోద్వేగా = మన్మథోద్రిక్తులను అయి, ఇదర
ఇట్లు, అనదం = అంటిని. అయితే. నీవు మయి = నాయందు, క్షిణబుద్ధిః సమ్రంసక
మతిని, అసి = అయితిని. లోకే = జగతున, యోషిద్వరగహననం = స్త్రీలొరవ
గఁగఁ ద్రొక్కుట, పాపం = పాతకమున, నజానాసి = ఎఱుగవా! విశ్వామిత్ర =
ప్రభృతిమునయః = విశ్వామిత్రుఁడు మొదలుగాఁగల ఋషులు, మేనకాద్యాభికా.
మేనక మొదలైన వారలను కామించినవారు, నో = కారా?

తా—కాలవలనను నీవుజన్మమున దొరికి నిమ్మనాది చమలకామాద్య
కనయితిని. నీవుమాత్రము నన్ను కామించక సమ్రంసక సమానుడవయితిని లోక
ములో స్త్రీకామమును నీర్వకున్నదోనమేకదా? అట్టిదోషనివారణమునకే విశ్వా
మిత్రాదులు మేనకాదులను గామించిన వారుకారా.

౧౨॥ ర్వంకింతేభ్యోఽవ్యధోనియమీసాధువేత్తాసికచ్చి
చ్చిప్తాచారకిమరిచయవదంసర్వసాధుప్రజానాం
కామూర్తాయాహృదయదళనంపాపమిత్యేననోకిం
జ్ఞాతంధీమగలువకలితఃకింకరోషీపాతస్యోత్.
౧౩॥ వారలకంటెవీపు బలవద్వ్రతకాలివా? వేత్తనో! తవ
క్వాదులకేనివృద్ధకృతి సాదరణీయము మోహితార్థం
దూడుటపాపమంచు మధిదోచెనొ లేనొననుంద్యుడంచుటన
సోరవుఁబాపముంగనుచు గుండక చేసితివేమిధీమతి! ౧౪॥

అర్థము—ర్వం = నీవు, తేభ్యోఽసి = వారికంటెను, అధినియమీ =
ఎక్కువమౌతములుగఁబాడవును, సాధు = బాగు, వేత్తా = తెలిసినవాడవును, అసిక
చ్చిత్ = అనుచువాయెమి? కర్మసాధువ్రతానాం = అందఱుసక్యురువులకు, చ్చిప్తాచా
రః = పెద్దలయారాదును, మరిచయవదం = చేయఁదగినది, ఏమన = బుద్ధిమంతుడా,
కామూర్తయా = మన్మథసిద్ధికురాలయొక్క, హృదయదళనం = మనస్సుకాధింపుట

అర్థము—ర్వం = నీవు, తేభ్యోఽసి = వారికంటెను, అధినియమీ =
ఎక్కువమౌతములుగఁబాడవును, సాధు = బాగు, వేత్తా = తెలిసినవాడవును, అసిక
చ్చిత్ = అనుచువాయెమి? కర్మసాధువ్రతానాం = అందఱుసక్యురువులకు, చ్చిప్తాచా
రః = పెద్దలయారాదును, మరిచయవదం = చేయఁదగినది, ఏమన = బుద్ధిమంతుడా,
కామూర్తయా = మన్మథసిద్ధికురాలయొక్క, హృదయదళనం = మనస్సుకాధింపుట

పాపమి త్యేవ=పాపక మేయని, పజ్జారంకిం=తెలియబడ నచా? తస్మాత్=కన్న విరాగించినందున, కలషకలితః=పాపము మ్మదనై, ఇతః=ఇత్యదు, కింకరోషి= విమిచేయదువు?

తా—కారకంబి నీవు నియమముగలవాడవును కాగ తెలిసినవాడవునా? పెద్దలయాచారము నక్కురుపులందఱి కాచరింపలేకినదే. ఈనంగతులన్ని తెలిసిన వాఁడా, నేను కామరురాలనయిన్ని కామించివుడు నామనస్సును బాధించుట నీవి పాతకమని తెలియదా? ఇట్టి పాపకముతో నూడినవాడవు ఇప్పుడేమిచేయుదువు? ఈపాపమెట్లుతొలగుచునని తార్కర్యము.

శ్లో॥ లీలాస్యప్రేక్ష్యలమమధనూన్ముక్తివారచ లక్ష్మీ

లక్ష్మ్యప్రౌఢ్యస్థధురలలితాం తామువాచాధధీరః

కృత్యూహనాంగ్రిమదసమయేఽవ్యంతరం నిర్వికారం

యేహంనన్యాద్యుపేమివతే ధీరగజ్యానితాంతం

చ॥ మదనివిలాసస్వప్నమగు మన్మథచాపనిముక్తిబాగ సం

కదలకుఁ జిహ్వామైతనరు భావముగాంచిన యాలతాంగిశై

ప్రౌఢయము గోల్చునోయపుష్పిన్ముక్తికృతమోహదమ్మఁజ్ఞా

నదలునధీరతా నుగమువెగదని వాదోఁ ధీరగజ్యుఁడే॥ ౧౪

అర్థము—లీలా...లలితాం=లీలా=విలాసముచే, స్వప్న=నిర్మితమై, ఉజ్వల=చెలుగుచున్న, సుమధన=శ్రులదింటినుండి, ఉన్ముక్త=విడువబడిన, వారాచ=కాగములయొక్క-లక్ష్మీ=సంపదకు, లక్ష్మ్య=చిహ్నము, ప్రౌఢ్య=ప్రకాశించు, ధురలలితాం=శృంగారచేష్టలుగల, తాం=సురూపముగూర్చి, ధీరః = మైత్రపదనివాడైనయత్నుఁడు, అధ=అంతట, ఉవాద=చరితము. ప్రత్యూహనాం=వికారహీనులయొక్క, ప్రమదసమయేపి=జ్వంధగళాలమందును, యేహం=ఎవరియొక్క అంతరం=మనస్సు, నిర్వికారం=వికారములేనిది, సన్యాత్=కాదో, తే=వాడు, భువి=భూమియందు, నితాంతం=మిక్కిలీ, ధీరగజ్యాః=ధీరులనిరెక్కించుఁ దగిన వారు, కిమిద=ఏమిదనాదురు.

తా—ఇట్టిమాటలాడుచున్న సురూపశృంగారచేష్టలు మన్మథుఁడు విలాసముగ శ్రులదింటినుండి విడిచిన బాగములవలె నున్నవృత్తి వానిలోలొపదని ధీరుడైనయత్నుఁడు తిరిగియట్లనియె. (అధీరకృమనకు పక్షాంతరవ్యాసము) వికారకారణములెక్కువయిన కొలది యేవారియొక్క మనస్సు వికారము పొందునోవారుధీరులగుదురా నోకమందని తార్కర్యము.

శ్లో॥ అగ్నిప్రేమాదిభిరగద్రవ్యవిశేయకాయ

న్యూ రీనాంనోబళుకనసముచ్చిన్నదంతర్మనానాం

ఘోరేయధేర్మణవదళినిశ్చక్తగాత్రోజ్జ్వలానాం
సాన్యత్ప్రదాద్ధివితవపుషాంసంగమేనాలమేవ

ఉ॥ క్షేమకృతపుణ్యవిత్తమునఁ గాంచగఁడగ్గతనూవిలాసమురే
హితశతమానుమోపులును నేవగుయద్ధమునందుజచ్చి స్వ
స్థతఁగఁగివారిచేబడలి సారమువాసివ కా యమూర నిజ
స్థితులివిమీక్షమి యుడలఁ జెందెడుసౌఖ్యము లాభకారియే॥ ౧౫

అర్థము-అగ్ని... రీవాంఅగ్నిప్రమాదికృతి=అగ్నిప్రమామమొదలైనకర్మల
ను, కరణ=చేయుటనెడు, దీప్య=ధనముచేత, విశ్రేయ=కోపఁడగిన, కాయస్థూర్తి
వాం=శరీరకోభగలత్రియ, బహుజన=అనేకులచేత, సమచ్చిప్త=స్వీకరించిదినుకఁ
బడిన, దంతచ్యవానాం=వెదపులుగలత్రియ, ఘోరే=భయంకరమైన, యుద్ధే=
పోరునందు, కృణుత్=గర్జివరకవలె, అభినిర్మక=విడువబడిన, గాత్ర=శరీరము
లచేత, ఉజ్వలానాం=చగ్గిరాండు భటులయొక్క, సాన్యత్ప్రదాత్=కరగ్రహణ
మువలన, గవీరవపుషాం=వాడిఃశరీరములుగలత్రియ, వః=మియొక్క, సంగమే
న=సంభోగముతో, నాలమేవ=చగ్గియొకనమేలేదునుమా.

తా—యాగాదుల వలన నైన పుణ్యధనమున కక్యూకొనిన శరీరకోభగలవారు
ను (నేత్యలకులు) అట్టి కర్మకులనేకులచేత క్రమధినింపఁబడినవారను (యుద్ధముం
దుఁ జచ్చినవారి) దేవతా స్త్రైసంభోగమును వ్యాయమున) భయంకరయుద్ధముతో
యందుఁ జచ్చినవారందఱుచేత లాగఁబడినవారను ఇట్టివారు మీరు. మీసంభోగము
అసహ్యకరమైనిష్ప్రయోజనమునుమా.

శ్లో॥ లోకేనానాజనస్సతపరిష్కంగసందూషితానాం
సరంగంసంతకఖిలుసమగదంస్తంభసాధాసమూలం
తస్మాత్స్వంమేనరుచివిషయస్తందమేవాధమత్వా
మూమిషేనవ్రజవిజయినీసాధునాస్వాయనేవ

వలుపురాలింగనముచేసినదలినట్టియరివతోబొందునీగసంబంధుబుధులు
వండుగానన్ను నించియేజయముగాంచియిచ్చవచ్చిచోటికిమేగుమిగను॥

అర్థము—లోకే=లోకమున, సంతః=సత్పురుషులు, నానాజన=అనేకపురు
షులచేత, కృత=చేయఁబడిన, పరిష్కంగ=అలింగనముచేత, సందూషితానాం=విం
దింపఁబడిన స్త్రైసయొక్క, తం=అనీచమైన, సంగం=సంబంధమును, రసాధాస
మూలం=నీరసకారణమని, సమగదన్ ఖిలు=చెప్పిరికా? తస్మాత్=అందువలన
త్వం=నీవు, మే=నాకు, రుచివిషయః=అభిలాషిస్తానము, న=కావు. అధ=ఇకను
మాం=నన్ను, వందమేవ=కష్టంపడుచుగాన, మత్వా=రఁచి, విజయినీ=గెల్పు

గలవాడనె, పాశునా=యోగ్యమైన, ఇష్టన=నీయచ్చవచ్చిన, స్వామిసేవ=ఓర్వ
యూర్ధ్వముచేత, ప్రభు=నభూమా.

కా—అపొత్తుడుమలచే నాలింగతలన స్త్రీల సంగమును [యోగి కాలము
న స్త్రీ యనునామమున] అనంతాదికూన్యమని పెద్దలు తెచ్చుచున్నారా ?
నమ్మ నత్రుండుమిగాఁ దలచియైన నీచేగల్గినవాడనె నీయిష్టప్రకారము నీకుతోచి
వచుర్లమున నభూమా [నత్రుండుకుఁడనియైనను నమ్మవదిలివర్చితచాలును. అంతే
కాని నీకునీసంగతినోల్లవని తాత్పర్యము.]

శ్లో॥ స్వీయానాభ్యీనుమహితగుణాచేద్రతారంభకాలే
మంచాక్షంచత్పక్వతీసుఖగాకామపూర్ణాంతరంగా
కాంచస్వర్యావగతిఃసయాకామహేలావిలాసా
కామంప్రీతింసయఃకరణానిసాప్రియాన్యానకాని॥

చ॥ సతియయిస్వీయకాంతయయి, నారనలో తరయైరతాది నం
చితమగుసిగ్గునూనుచును తెన్నగుకోర్కె (గలట్టిదెప్పి) యో
ద్ధతమదనామరక్షయయి కాంచినదానిన నొప్పునట్టియా
యతినయెల్లప్పుడు నసము సంఘెడుగాక మరొక్క లెట్లగునో ॥ ౮౭

అర్థము—స్వీయా=తనదియు, నాభ్యీ=పరియు, మమహితగుణా=బిచ్చినగు
ణములుగలదియు, రతారంభకాలే= సంతోగారంభకాలమందు, మంచాక్షంచత్పక్వ
కృతసుఖగా=సిగ్గుచేసొప్పిన స్వభావముచేసొప్పినదియు, కామపూర్ణాంతరంగా=
కోరికతోనిండినమనస్సుగలదియు, కాంచస్వర్యావగతిఃసయా=పోకముదితామనన
శించినయడమనగలదియు, కామహేలావిలాసా=మత్స్యధవిభ్రమములుగలదియు, న
గుస్త్రీ, రమణం=భర్తను, కామం=మిక్కిలీ, ప్రీతిం=సంతోషమును, సయతి
చేత్=పొందిందినట్టాయనా, సా=అట్టిస్త్రీ, ప్రియా=ప్రియురాలనిపించుకొన
ను, కాన్యన్యా=ఇతరయితరయును, స=కాదు.

కా—“వికత్త్రైవానురాగత్పైలజ్జావరంభాణం మంగనానా” మిత్యాదిన్యా
యములనుసరించి స్వకామగుణామలచేసొప్పి యితరకాలములయందు సిగ్గుచేసొప్పి
నను రతవృత్తకూచక నీచీస్వర్యాదులయందు పొగిల్పాదుల నొప్పి మత్స్యధవి
లాసములుగలతె ధ గమ తోషించుఁజేయునదీ ప్రియురాలు, రదితరకాదు.

శ్లో॥ యేకామేషుప్రహతమనవి'ఽవ్యర్థధర్మాభిరతా
భీరుప్యాంతామ్మకృతగళినే నిర్విచాగాః పుమాంసః
సేవంకాంతామితరవపితాసంగమోద్భూతపాపం
వక్త్యాన్-ప్రగ్రతమనియమాన్నాశయంతాథదైర్యాః

తే॥ ధర్మన ర్మలంగజాస్త్రములకోడిపుణ్యనాశంబునకుజంతుబొందిరేని

మన్యకాంతాసమాగమం జైన విదన

దశముగా వింతు? తత్సావదళనమరయః॥

౨౨॥

అర్థము—అర్థ=రిగిన, ధర్మ=విధియొక్క, అభిరక్ష=రక్షణవలన, భీతి = జడిసిన, స్వాంతా అపి=మనస్సుగలవారైనను, పుమాంసః=పురుషులు, యే = ఎవరు, కామేషుప్రహరమునసః = కామబాణములచే గొట్టబడినమనస్సుగలవారి, మన్యకగళనే=పుణ్యవాళమందు, నిర్విచారః=విచారము లేని వారగుదురొయిట్టివారు, తాం ఆపరస్త్రిని, నేవంతాం=నేవించురుగాక. చక్రాత్=చరస్త్రి సంగమానంతరము, ఇ తరవనితా సంగ మోద్యుతపాపం=చరస్త్రి సంగమానమున పాపమును, క్రోధాగ్రి తమనియమాత్ = చేయఁబడిన పెద్దరవమ్మవలన, శిథిలైర్భాగః=వహించబడిన ధైర్యముగలవారే, వాళయంతు=పోగొట్టుదురుగాక.

తా॥ ధర్మలోచనపు నేమోయని జడిసిన వారైనను పుణ్యము నశించువనియ నుకొనక మన్యకభావం బడితు రెయిట్టి చరస్త్రి సంగమానమున కొండలు పురుషులచే యుదురు. తరువాత ధైర్యముతో తరమ్మవధిగముగాఁ జేసి యాపాపమును పోగొట్టుదురు.

౨౩॥ నాపాండవో హ్యభయమపిరిత్యం విభాతుంస్య కామా

త్వదంతా దేనుమస్సుగతి మేన్యస్య సంపాద్యవీరం

తస్యైవ త్వదంతా తనకరణ తస్యం నిష్పత్తి న్నతశ్చే

వ్యక్తిం ను న్యేనుముభిపుగుమా మాంకి ధంవావదేయుః॥

తే గీ వెలదియంగెంటిఁగూడఁ గారింపుఁజాల

తొక్కుబురదనుజలముచేఁ దోలుచుకంటె

దొక్కకుండుటయేమీలు తోయజాక్షి

యెవ్వరేమన్న నేనొప్పునిట్టివః॥

౨౪॥

అర్థము—నుముభి=మంచికానా, అహం=నేను, తత్=త. శిథిలమపి=చరస్త్రి సంగపాపము-తత్సావదళమనెడి రెంటినికూడ-సంధిగాతుం=చేయుటకొల కు, దేక్షః=సమర్థుడను, నహి=కామముమా, స్వకామాత్=తనయిష్టప్రకారము, నుము స్సుగతిమే=మిక్కిలిదట్టమయిన, కాదే=బురదయందు, పాపం=అడుగెను, వ్యస్య= ఉంచి, వీరం=ఉదగమును, సంపాద్య=తెచ్చి, తస్య=అబురదయొక్క, ప్రక్షాళన కరణః=కడుగుటకంటె, తరః=అ. రదత్రోమక్కుటవలన, సంనిష్పత్తి=మరలుట యే, చేత్=అయినట్లయిన, యా కం=దగినదిగా, మన్యే=రలంచెదను. పురుషాః= లోకులు, మాం=నన్ను, కథయదేయన్యా=ఎట్లుఅనుకొనినవగురే.

తా॥ ఓసీ నేను చరస్త్రి సంగమానమున పాపము, కానిని పోగొట్టునట్టి తపో దూరపాపాన్ని తోచి మను నీరెండునునుననుకొనఁ దేయలేను. పెద్దబురదలో నే

అనియు పాదమునపెట్టి తర్వాత నీరుచెచ్చి కడిగి నుటకంటె బురద త్రొక్క-కుండుటయే మేలని తలంచెద. వచ్చెవ్వరేమనుకొనిననుసరే.

శ్లో॥ ఇత్సుక్తాయాంవిఫలతదుపశ్లేషణౌ స్సుక్త్యబుద్ధౌ

నిర్యాతాయాంవిజనిలయనంతంస్థురింత్యాంహితిస్యాం

సర్వే భూమస్థుతిమహితితద్దైర్ఘ్యభావయత

ద్వైతాభిజ్ఞాస్తదనుదయితోనిర్జితానంగపవ

తే॥ గీ॥ ఇటుకరస్ఫుతయయ్యునయ్యుతిచానిఁ గూడతలఁపున నింటి కే

నుటయు మేము! చానిధైర్యముకొనియాడినచ్చినము! నిర్జితా

నంగుఁడయ్యెను నీదుమగడు॥

౯౦

అర్థము—ఇతి=ఇట్లు, ఉక్తాయాం=చెప్పఁబడినది, విఫల=వ్యర్థమైన, తదుపశ్లేషణ=చానినయటయందలి, ఇత్సుక్త్యబుద్ధౌ=అసక్తిగలది, తం=ఆయిత్తుని, స్థురింత్యాం=తలంచుచున్నది, తస్యాం=ఆమాయ, నిజనిలయనం=తనయింటికి, నిర్యాతాయాం=చెల్లినదగుచుండఁగ, సర్వే=అందఱము, వయం=మేము (మేమాదులు) తద్వైతాభిజ్ఞాః=అతనివైతాంతము నెఱిగినవారము, స్థుతిమహిత తద్దైర్ఘ్యభావాః=స్థుతింపఁబడినవాని మంచిధైర్ఘ్యముగలవారము, అభూమ=అయినది, దీనిబట్టి, త్వదనుదయతః=నీపొగిగివీయుడు, నిర్జితానంగపవ=గెలువఁబడినవాడు(మగలవాడేనుడు).

తా—శ్రుతకారము నురూపవానిచే తెచ్చఁబడినదెవ్వఁసాందురాదని యసక్తినివిడిచిపెట్టి చానినేతలఁచుచుఁ దనయింటికి ధైర్యవత్ తర్వాత చాని వృత్తాంతమెఱిగిన మేమందఱము వానియొక్కవత్తైర్ఘ్యమును ప్రశంసించివారమేమిమి. దీనిబట్టి నీధర్మకలరాంగవా విముఖుడై మన్నియుని గల్పింపవాకునుమా యని మేముఁడు యత్ భార్యతోచెప్పెనని తాత్పర్యము.

శ్లో॥ నై దాభూర్మత్స్వినవవశత స్తద్వియోగేనసోయాం

కార్య్యాయాతః కమనముదితం దుర్నివారంనదోవ

చిన్నానైసైరయమువగతో వంశితస్త్వఃప్రియాయా

విశ్లేషేతేర్థభిలమున యత్ప్రకురేవంవితర్కం॥

తే॥ గీ॥ అతఁడునీవియోగముచేత నధికముగను । సరిగివేసుగి యొండచే

నదములింక! నట్లులున్నాడటంచు మేమందరమును దలచి

దీనివనిచేస్తల వెలననెలల॥

౯౧

అర్థము—సోయాం=నీధర్మ, తద్వియోగేన=నీయవృత్తవేషదా, మనవశా

వాహమ, నెదాహారక-జ్వలనవరతః ఇవ = తేనవికాలత్రుటింకుటకునధీనమగుటవలన
వలెనే, కృతునమదిరం = పరుసనెక్కు-దెనట్టిది గనుకనే, దుర్నివారం = అగవరా
ని, కార్యం = చిక్కుటను, యాతః = పొందినవాడు, తెస్తే = అయా, చిత్తా =
గురులచే, అయం = ఇతః, స్వప్రియాయా = భార్యయొక్క, విశేషణ = వి
యోగముచేత, పంచితః = బాధితుఁడుఅని, ఉపగతః = తెలియఁబడినవాడు. ఇతి
తలఁగున, అభిలమునయః = మునులందఱు, వినందిరక్రం = ఇట్టియూహను, త
ప్రః = చేసిరి.

తా॥ తేనవికాలమందు తేదిమిచే నింకిపోయిన వదమువలె నిరదు ప్రియురా
లివియోగముచేత చిక్కి-వాడునుమా. అక్కడనున్న మునులందఱు ఇతఁడుప్రియాచి
యోగముగలవాడని యాహుతులచే నెఱింగి యిట్టివాఁడునుమామని యనుకొనిరి.

॥ తూప్తింధూతేవచనమిదముచ్చార్యతస్యైవయోదే

వీత్వాగాధాంప్రిమవిషయిణీం శ్రోత్రయ్యగృహసాధ

ధారాంసాధీతదువజతానంద సంజీవికాత్మా

ప్రాప్తేవాసీదనితరవిధాసంతతంసామనస్యం॥

తే॥ గీ॥ మేఘుఁడిలుధ ర్మసంగతుల్ మేలుగతిఁ॥ తెప్పనానంద సుధ

గోలి చెలువబ్రతికె॥ మగవివిధులందు సుంతయే మరనిప్రీతి॥

నెమ్మనమ్మునఁ బడనె నాకొమ్మయపుడు॥

౯౨॥

అర్థము—తస్మిన్ = అ, వయోదే = మేఘుడు, ఇదం = ఈనెలెప్పిన, వచనం =
ప్రియవృత్తాంతమనమన మాటను, ఉచ్చార్య = చెప్పి, తూప్తింధూతే = తురకు
న్నవాఁడుకాఁగా, అథ = అప్పుడు, సా = ఆయత్కార్య, శ్రోత్రయ్యగృహ =
చెవులజంటచేత, వీత్వావిషయిణీం = భద్రునక్షత్రాంధీన, గాధాం = కథయను, సా
ధీం = అమృతవికారమన, ధారాం = ఎడతెగనిపాటును, వీత్వా = త్రాగి, (వినియ
నీట) రదువజనిత = వినుటవలనబుట్టిన, అనంద = సంతోషముచేత, సంజీవిత =
బ్రతికింపఁబడిన, అత్మా = మనస్సుగలచే, అనితర = భరయొక్క, విధా = వ్యా
పారమయి, సంతకం = ఎడతెగని, సామనస్యం = వీరిని, ప్రాప్తే = పొందినది
యే, అసీత్ = ఆయెను.

తా॥ మేఘుఁడు ప్రియవృత్తాంతమునిటు చెప్పిచాలింపఁగాభర్మవృత్తాంతము
నెడి యమృతధారాపానముచేసియానందమునబ్రదికినదెయినది వృత్తాంత శ్రవణము
వలన వధిగ వీరిని పొందినవాయెను.

ఇతిత్తిత్వాది.

త్తిత్తింకుడై భూజ్వలనియను కోరాడ రామచంద్ర కృతమేవ మనవృత్తం

అనుమతోద్రుంధంబును మొదటిపర్వమిది. “వర్ణ్యంతేవగర్భావతలం”

యను అధ్యాయమునె దీనిదిమహాకావ్యత్వంబు నిర్దంబు.

శ్రీ గణేశాయ నమః.

ఘనవృత్తే.

ద్వితీయస్కంధః.

శ్లో॥ కాంతోదంతశ్రవణజనితానందసమ్మోహితాయాం
తస్యాంప్రేయస్కుడితవచనాథానదక్షంపయోదం ।
పశ్యుర్గత్యాజపరిచరితంసాధుసఖ్యావదేయం
శ్రీతవ్యంతేనముచితమితిప్రావతస్యావయస్యా ॥

చ॥ తనవీర్యవార్తలన్నిని ముదంబున మోహపయోధిమున్నయ
ఘనసతియామెకుంబ్రియముఁ గూర్చిడివార్తను జెప్ప మేఘునిగా
గని చెలికత్తెయక్షసతి కాంతునిపీడినదాదిన్పుత్రముగా
వినఁదగునికటంచువినిపెంచెను, వీరులవిందుసేయుచుగా ॥ ౧

అర్థము—తస్యాం=అయక్షకాంత, కాంతో.....తాయాం, కాంత=ప్రేయనియొక్క, ఉదంత=వృత్తాంతముయొక్క, శ్రవణ=వినుటచేతను, జనిత=పుట్టిన, ఆనంద=సంతోషముచేత, సమ్మోహితాయాం=మూర్ఛనొందినదగుచుండగా, తస్యాః=అయక్షకాంతయొక్క, వయస్యా=చెలికత్తె, ప్రేయస్కు.....దక్షం, ప్రేయసి=తనపేదనీతురాలినిషయమై, ఉచిత=తగిన, వచనాథాన=మాటలను (వార్తను) జెప్పటయందు, దక్షం=సమర్థుడైన, పయోదం=మేఘునిగూర్చి, పశ్యుర్గత్యాః=భర్తయైనయాయత్తునియొక్క వెళ్ళుట మొదలు, సఖ్యాః=తనసఖియైనయాయత్తుంగనయొక్క, ఉపరిచరితం=రదువారివృత్తాంతమును, సాధు=బాగుగా, వదే

యం=చెప్పెదను, తే=నీకు, సముచితం=తగునట్లుగా=భావనా, శోరవృత్తం=వి
వదగినది, ఇతి=ఈలాగునని, పాగ్రహ=చెప్పెను.

తార్పిర్యము—ఈవృత్తము మేఘునిచే జెప్పబడిన సురూపదర్శనాది
వృత్తాంతమును వినుటచే నాయత్నకాంత తనభర్తయొక్క (వికపత్నివ్రతాదికమును
గ్రహించి) మనోనిగ్రహమున కానందమునొంది, భర్తృస్మృతిగల్గుటచే మూర్ఛిలైను.
మిగుల ప్రేమాస్పదులగు వారినెడబాసియుండి వారివృత్తాంతము వినునప్పుడు గలి
గినసంతోషాతిశయముచే మూర్ఛవొందుటయును విషయముపురాణప్రసిద్ధము “ ఇతి
సావిలలాపోచ్చైరఘనాగస్మృతింగతానవివేదనిజంకించిత్ పరకీయం ఏ మహితా ”
ఇట్లుకీరాముని వార్తవినినప్పుడు బాసకిస్థితిఁబెల్పుచున్నది (పద్మపురాణం పాతా
శ్శుండం) ఇట్లామేమూర్ఛిల్లుగా నాచెలికత్తె శీతోపచారాదులు సల్పుచు యత్నునె
డఁబాసినదాదిగామె వృత్తాంతమును మేఘునితో జెప్పఁబోడఁగినదై శృద్ధాఘోషపు
గమ్మనికోరెను. “ ఉచితవచనాధానదక్షం ” అనుటవలన పూర్వభాగమున “ అన్య
వనితాసంగరూపాంచ శంస ” ఇత్యాదియక్షాంగన వాక్యములయందలి యభిప్ర
ాయమును గ్రహించినవాడై, దానికు తరంబుగ 48 శ్లోకమున “ పాగ్రహానిత్...
అరాధితేమాత్ ” ఇత్యాదికమువలన సంకయమును నివర్తింపనమర్థంబగునట్లు
చెప్పటవలన వీనినైపుణ్యము వెల్లడియగుచున్నది. “ పయోద ” శబ్దప్రయోగము
వలన నుపకారానప్రేక్షితుడై సర్వజనంబులకు జీవనంబొసంగినట్లు, వియోగార్తయ
గుయత్నకాంతను ప్రియవార్తామృతవర్షమున నేదడచెప్పనటుట. “ సముచితంశోర
వృత్తం ” ఈశబ్దములవలన నాయత్నకాంతయొక్క పాతివ్రత్యసైన్యికత మనోనిగ్రహాది
విషయంబులతో వెల్లివిరియు నీవృత్తాంతము సరసాగ్రగణ్యుడవగు నీపునినవఁయు
ననియు వదానివలన నీమెమహిమయు నీమవిశదముకాగలదనియు చెప్పినట్లున్నది.
“ సమ్మోహితాయాం ” తనభర్తజీవించియుండుటనే సంకయంబుగనెంచి దేవీ
వ్రత్యక్షానంతరము మరలనానగలదయ్యును, అన్యవనితాసక్తుడైయుండి తనవలనఁ
గలిగిన వియోగతాపమునవపయించుననెడి తలఁపుగలదైయుండ, మేఘుడిట్లా యు
క్తుని నియమప్రభావాదికమును వర్ణింపమూర్ఛకైందెను.

శ్లో॥ స్వీయాజ్ఞాతిక్రముణనిత కోధసంక్షుభబుద్ధౌ
కాపయచ్చత్వలమిలబిలాసందనేమంజుషత్వే

ద్వితీయస్కంధః.

౩౩

కాంతాయోగాకలనవళిత స్వావదంసంవిచింత్య
స్వప్నస్థానంపరమకథయన్యత్రీకుత్రప్రయాతః॥

చ॥ తనయాన్ధ్రస్మిరవేర్మలేదనుచు గోధంబూనియడై కుఁ డా
తనికిఁకావ మొసంగదుర్బలతఁగాంతఁ బాయఁ గాఁగల్గు పె
వనటఁ యోజనఁ జేసియాయఁడు మదిఁకృష్ణానమున్నల్ప యే
వ్యనికిఁ జెప్పక యెప్పుడో యెచటికో పార్థిభముఁహించుచుఁ ॥౨॥

ఆర్థము—ఇలలిలానందనే=కుచేయడు, స్వీయా...బు , స్వీయా=తనయొక్క, అజ్ఞా=అజ్ఞ మొక్క, అతిక్రమణ=అతిక్రమించుటవలన=తనమాట వినకుండుటవలన, జనిత=పుట్టిన, గోధంబ=కోపముచేత, సంక్షుప్త=కలతఁజేందిన, బుద్ధో=మనస్సుకలవాడగుచు, కావంయచ్చతిసతి=కపించినవాడగుచుండగా, అలం=మిక్కిలి మందసత్వః=(బలహీనుఁడై) పోయినమహిమకలవాడై, సః=అయ్యుడు, కాంతాయోగాకలనవళితః. కాంతా=తనప్రియురాలియొక్క—అయోగ=విరహముయొక్క—అకలన=పార్థియొక్క, వళితః=అధీనమువలన, స్వ+అవదం=తనయొక్క అభిక్షుమ, సంవిచింత్య=అలోచించి, స్వప్నస్థానం=తనవయనమునుగూర్చి, అకథయన్ పగం=చెప్పకుండగనే, యత్రకుత్ర=ఎక్కడికో, ప్రయాతః=వెళ్ళెను.

తాత్పర్యము—కుచేయడు తనవరిచయఁడగు యక్షుని పరిచర్యలోపమునకు వాని భార్యయేకారణమగుటవలన తద్వియోగమునేకావంబుగవోసఁగెను. అంతవాయుడును పోయిన కక్షిగలవాడై తాఁబోవుసంగతి తనవనితకఠింగింపకయే తానెచ్చటికో వెళ్ళెనని యాచారికతై చెప్పెనున్నది.

“అజ్ఞాతిక్రమణ” ఒకప్పుడు, కుచేయని దేవతాపూజకై పువ్వుల సమకూర్పు నీయ్యుడు, తనభార్యతో సల్లాపంబుసల్పుచుండి తనకార్యమొనగూర్చుకుంటుండే గినిసి యొకవత్సరంబు ప్రియురాలినెడబానియొందునట్లుకపియించె “మందసత్వః” కావవళిమన కామగమనాది మహిమలు వశించినవనుట. ఇది పూర్వమేఘమున కాలిరానునీచేఁ జెప్పఁబడిన “అస్సంగమితమహిమా అను దానిజ్ఞాపకము చేయుచున్నది” “కాంతాయోగా...స్వావదం ఇందువలన దేవతాజాతులగువారికి మోహంలే

కుండనియు నెల్లత్రుడు యభిర్భూ ప్రేయసీసహితులై సందరించుచుండురుగాన నీయకుండు కాపవకుండై సన్నిధానమున నట్టియెడబాటు సహించజాలక మనంబు చంచలంబగుటచే మోసము పొసగునేమోయనితలంచి “యత్రకుత్ర” తామనివనిం చుస్థలము నిర్దేశించుకొనకయే విరహోద్బంధగుటవలన మనము వ్యాకులతఁజెందగా ఎక్కడికోనెళ్ళెను. ‘ అకథయన్ ’ కావ్యవృత్తాంతమును తానేజెప్పినవాళోకమును భరింపజాలదనియును, తానునట్టి దుఃఖముఁ జూడజాలకయుఁ దనపయనమునుఁ జెప్పకపోయెననుట. కావుననే తనకుళలవార్త మేఘునిచే నంత యాతురతచే బంపి యున్నాడు.

శో॥ శాపోదంతశ్రీవరాజనితా నేగసమృద్ధచిత్రా
మూర్ఖామావ శ్రవణదళసస్పృర్తధూర్భిన్నకర్ణా
సారంగీవాళినవసలిలాకాంక్షిణీ పాప్ర్యమేఘం
హాహారావస్సమజనిగృహే వ్యావదంవచ్చికింతం॥

చ॥ పెరిమిటికాపవార్తవిని వేదురు శండుమనంబుతోడ మూ
ర్ఖునిగనెయ్యకాంత, మెయి, చాయదొలంగగ మేఘచాత కాం
గనవవనీరమున్లోనఁగఁ గాంచియు మేఘునితత్స్వనంబు భీ
తినిగడియించ సామృద్ధిలు, తేకువనింటనుహాయన జెలుల్ ॥ 3॥

అర్థము—అభినవ.....కాంక్షిణీ, అభినవ=నూతనమైన, సలిలాకాంక్షిణీ= ఉదకమునుకోరినదై, మేఘం=మేఘమును, పాప్ర్య=పొంది, శ్రీవరా=చెవిని, దళ న=దేదించునట్టి, స్పృర్తధూ=ఉరుముచేత, ఉద్భిన్నకర్ణా=మిక్కిలి అదరినచెవులు గల, సారంగీవ=చాతకాంగనవలె, కాపో=చిత్రా, కాపోదంత=కాపమునుగురించిన వార్తయొక్క, శ్రీవరా=వినుటచేతను, జనిత=పుట్టిన, ఆవేగ= తొందరచేతను, సమృద్ధచిత్రా=హరింపబడినమనస్సుగలదై, ఆయక్షి, మూర్ఖామావ=మూర్ఖులైన, గృహే= ఇంటను, హాహారావ=హా! హా! యనెడిధ్వని, సమజని=కలిగెను. తాం=ఆ, వ్యావదం=కష్టమునుగూర్చి, కింవచ్చి=ఏమిచెప్పదును.

తా—తనప్రియునివార్తవినినతోడనే, ఆయక్షికాంత, నూతనమేఘోదకము నభిలషించి తొలకరిచుట్టుదాయు చాతకాంగనకు కర్తకతోర. లగు పిడుగువలెనే,